

SYSTEM
Prawa Karnego Procesowego

Redaktor Naczelny
Piotr Hofmański

**ŚRODKI
PRZYMUSU**

Redakcja naukowa
Tomasz Grzegorzcyk
Dariusz Świecki

IX

Wolters Kluwer

SYSTEM

Prawa Karnego Procesowego

Redaktor Naczelny
Piotr Hofmański

Członkowie Rady Programowej

prof. dr hab. Andrzej Bulsiewicz
dr hab. Wojciech Cieślak
prof. dr hab. Wiesław Daszkiewicz
prof. dr hab. Tomasz Grzegorzcyk
prof. dr hab. Jerzy Kasprzak
dr hab. Monika Klejnowska
prof. dr hab. Piotr Kruszyński
prof. dr hab. Cezary Kulesza
prof. dr hab. Zbigniew Kwiatkowski
prof. dr hab. Kazimierz Marszał
dr hab. Ireneusz Nowikowski
prof. dr hab. Lech Paprzycki
prof. dr hab. Feliks Prusak
prof. dr hab. Jerzy Skorupka
prof. dr hab. Stanisław Stachowiak
prof. dr hab. Ryszard A. Stefański
prof. dr hab. Janusz Tylman
prof. dr hab. Stanisław Waltoś
prof. dr hab. Paweł Wiliński
sędzia SN Stanisław Zabłocki
prof. dr hab. Kazimierz Zgryzek

Tom I.	ZAGADNIENIA OGÓLNE Piotr Hofmański
Tom II.	PROCES KARNY – ROZWIĄZANIA MODELOWE W UJĘCIU PRAWNOPORÓWNAWCZYM Piotr Kruszyński
Tom III.	ZASADY PROCESU KARNEGO Paweł Wiliński
Tom IV.	DOPUSZCZALNOŚĆ PROCESU Maria Jeż-Ludwichowska Arkadiusz Lach
Tom V.	SĄDY I INNE ORGANY POSTĘPOWANIA KARNEGO Zbigniew Kwiatkowski
Tom VI.	STRONY I INNI UCZESTNICY POSTĘPOWANIA KARNEGO Cezary Kulesza
Tom VII.	CZYNNOŚCI PROCESOWE Ireneusz Nowikowski
Tom VIII.	DOWODY Jerzy Skorupka
Tom IX.	ŚRODKI PRZYMUSU Tomasz Grzegorzczak Dariusz Świecki
Tom X.	POSTĘPOWANIE PRZYGOTOWAWCZE Ryszard A. Stefański

**Tom XI. POSTĘPOWANIE PRZED SĄDEM
PIERWSZEJ INSTANCJI**
Kazimierz Zgryzek

Tom XII. POSTĘPOWANIE ODWOŁAWCZE
Sławomir Steinborn
Krzysztof Woźniowski

**Tom XIII. NADZWYCZAJNE ŚRODKI
ZASKARŻENIA I ŚRODKI
POZAPROCESOWE**
Stanisław Zabłocki

Tom XIV. TRYBY SZCZEGÓLNE
Feliks Prusak

**Tom XV. POZAKODEKSOWE
POSTĘPOWANIA SZCZEGÓLNE**
Tomasz Grzegorzczak

**Tom XVI. POSTĘPOWANIA
PO UPRAWOMOCNIENIU SIĘ
ORZECZENIA**
Andrzej Światłowski

**Tom XVII. OBRÓT PRAWNY Z ZAGRANICĄ
I POSTĘPOWANIA
PRZED TRYBUNAŁAMI
MIĘDZYNARODOWYMI**
Lech Paprzycki
Małgorzata Wąsek-Wiaderek

**Tom XVIII. KOSZTY PROCESU
W SPRAWACH KARNYCH**
Monika Klejnowska

ŚRODKI PRZYMUSU

Redakcja naukowa
Tomasz Grzegorzczak
Dariusz Świecki

Autorzy:

Barbara Augustyniak, Michał Błoński
Łukasz Cora, Piotr Karlik, Jarosław Kasiński
Jacek Kosonoga, Michał Kurowski
Martyna Kusak, Piotr Misztal, Ariadna H. Ochnio
Radosław Olszewski, Piotr Rogoziński
Jerzy Skorupka, Ryszard A. Stefański
Paweł Wiliński

IX

Wolters Kluwer

Warszawa 2021

Poszczególne fragmenty tomu IX napisali:

Barbara Augustyniak	rozdz. 8 pkt 3
Michał Błoński	rozdz. 7
Łukasz Cora	rozdz. 4
Piotr Karlik	rozdz. 9
Jarosław Kasiński	rozdz. 12 pkt 1, 2; rozdz. 13 pkt 1–3; rozdz. 14
Jacek Kosonoga	rozdz. 10
Michał Kurowski	rozdz. 5; rozdz. 8 pkt 1.1, 1.2, pkt 2; rozdz. 15; rozdz. 16 pkt 1
Martyna Kusak	rozdz. 3
Piotr Misztal	rozdz. 1; rozdz. 8 pkt 1.3, pkt 4
Ariadna H. Ochnio	rozdz. 16 pkt 3
Radosław Olszewski	rozdz. 11
Piotr Rogoziński	rozdz. 13 pkt 4, 5
Jerzy Skorupka	rozdz. 6
Ryszard A. Stefański	rozdz. 12 pkt 3; rozdz. 16 pkt 2
Paweł Wiliński	rozdz. 2

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	25
Wykaz podstawowej literatury podawanej wyłącznie w zapisie skróconym	31
Wprowadzenie	41
Rozdział 1	
Pojęcie środków przymusu procesowego, ich istota i rodzaje	43
1. Podział środków przymusu	45
2. Pozakodeksowe środki przymusu	46
3. <i>Ratio legis</i> środków przymusu pozapprocesowego	50
4. Środki przymusu procesowego	51
4.1. Pojęcie środków przymusu procesowego	51
4.2. Podział środków przymusu procesowego	54
4.3. Funkcje środków przymusu procesowego	58
4.4. Zabezpieczenie prawidłowego toku postępowania karnego	58
4.5. Zabezpieczenie osoby oskarżonego dla celów postępowania karnego	61
4.6. Wykonanie przez uczestników postępowania nałożonych na nich obowiązków procesowych	65
4.7. Zachowanie powagi sądu	66
4.8. Poszukiwanie oraz zabezpieczenie śladów i dowodów przestępstwa przed ich utratą, zniekształceniem oraz zniszczeniem	67
4.9. Zagwarantowanie realnej możliwości wykonania kary grzywny oraz środków o charakterze majątkowym	69
4.10. Ochrona interesów pokrzywdzonego przestępstwem	70
5. Dyrektywy związane ze stosowaniem środków przymusu	73
5.1. Dyrektywa minimalizacji (umiaru, subsydiarności, proporcjonalności) stosowania środków przymusu	73
5.2. Dyrektywa adaptacji środka przymusu	75
6. Istota środków zapobiegawczych i ich miejsce w systemie stosowania środków przymusu	78
7. Systematyka środków zapobiegawczych	82
7.1. Kryterium normatywne	83
7.2. Kryteria dolegliwości abstrakcyjnej i konkretnej	86
8. Zakres stosowania środków zapobiegawczych	87
8.1. Zakres podmiotowy	87
8.2. Zakres przedmiotowy stosowania środków przymusu	87
8.3. Zakres czasowy stosowania środków zapobiegawczych	88
9. Organy stosujące środki zapobiegawcze	88

Rozdział 2

Konstytucyjne gwarancje stosowania środków przymusu	91
1. Środki przymusu procesowego a Konstytucja RP	94
2. Zasada legalizmu a stosowanie środków przymusu	99
3. Proporcjonalność stosowania środków przymusu	100
4. Prawo do prywatności	108
5. Konstytucyjne gwarancje nietykalności i wolności osobistej	111
5.1. Zakres gwarancji – art. 41 ust. 1 Konstytucji RP	111
5.2. Tymczasowe aresztowanie, zatrzymanie i inne środki przymusu procesowego	116
6. Prawo do kontroli legalności pozbawienia wolności – art. 41 ust. 2 Konstytucji RP	118
7. Konstytucyjne gwarancje praw zatrzymanego – art. 41 ust. 3 Konstytucji RP	120
8. Prawo do informacji i dostęp do akt	122
9. Prawo do humanitarnego traktowania – art. 41 ust. 4 Konstytucji RP	126
10. Prawo własności – art. 64 ust. 3 Konstytucji RP	127
11. Prawo do odszkodowania – art. 41 ust. 5 Konstytucji RP	130
12. Stosowanie tymczasowego aresztowania	132
13. Obserwacja psychiatryczna	148
14. Zatrzymanie	151
14.1. Istota zatrzymania	151
14.2. Kontrola zatrzymania	152
14.3. Kontakt z adwokatem albo radcą prawnym	153
15. Środki nieizolacyjne	155

Rozdział 3

Procesowe środki przymusu a Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności oraz prawo Unii Europejskiej	159
1. Procesowe środki przymusu w Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności	161
1.1. Pozbawienie wolności	161
1.1.1. Uwagi wprowadzające	161
1.1.1.1. Pojęcie arbitralności pozbawienia wolności	162
1.1.1.2. Organy sądowe	163
1.1.1.3. Ocena, czy doszło do pozbawienia wolności	165
1.1.1.4. Warunek określenia w prawie trybu pozbawienia wolności	166
1.1.2. Tymczasowe aresztowanie i zatrzymanie	167
1.1.2.1. Cel i przesłanki tymczasowego zatrzymania lub aresztowania	168
1.1.2.1.1. Przesłanka uzasadnionego podejrzenia popełnienia czynu	168
1.1.2.1.2. Przesłanka prewencyjna	170
1.1.2.1.3. Obawa ucieczki	172
1.1.2.2. Proporcjonalność i subsydiarność	173
1.1.2.3. Czas trwania i przedłużanie pozbawienia wolności	174
1.1.2.4. Zwolnienie uzależnione od zastosowania środków alternatywnych	180
1.1.2.5. Sądowa kontrola pozbawienia wolności	181
1.1.2.5.1. Niezwłoczne postawienie przed sądzią	181
1.1.2.5.2. Sądowa kontrola odwoławcza	184
1.1.2.6. Prawo do odszkodowania	187
1.1.2.7. Prawo do informacji	188

1.1.2.8. Detencja nieletnich	190
1.1.3. Pozbawienie wolności o charakterze wymuszającym	190
1.2. Nieizolacyjne środki przymusu	191
1.2.1. Ograniczenie swobodnego poruszania się	191
1.2.2. Prawo do prywatności	193
1.2.3. Prawo do własności	194
2. Procesowe środki przymusu w prawie Unii Europejskiej	198
2.1. Pozbawienie wolności	198
2.1.1. Karta praw podstawowych Unii Europejskiej	199
2.1.2. Minimalne standardy	199
2.1.3. Instrumenty współpracy	206
2.1.4. Orzecznictwo Trybunału Sprawiedliwości	207
2.2. Środki nieizolacyjne	210
2.2.1. Prawo do własności	210
2.2.1.1. Karta praw podstawowych Unii Europejskiej	210
2.2.1.2. Zabezpieczenie i konfiskata mienia – instrumenty współpracy i minimalne standardy	210
2.2.2. Nieizolacyjne przedprocesowe środki nadzoru	214

Rozdział 4

Zatrzymanie osoby jako środek przymusu procesowego	217
1. Wprowadzenie	220
2. Zatrzymanie a ujęcie. Zatrzymanie a legitymowanie	222
3. Zatrzymanie procesowe a zatrzymanie pozaprocessowe	226
4. Rodzaje zatrzymania procesowego	233
5. Podstawy prawne zatrzymania procesowego, organy uprawnione i ograniczenia podmiotowe zatrzymania	236
6. Tryb dokonywania zatrzymania procesowego	271
7. Gwarancje praw osoby zatrzymanej	278
7.1. Obowiązek niezwłocznego oddania osoby ujętej w ręce Policji	281
7.2. Obowiązek natychmiastowego poinformowania o przyczynach zatrzymania i przysługujących prawach oraz wysłuchania zatrzymanego	282
7.3. Obowiązek poinformowania zatrzymanego o prawie skorzystania z pomocy adwokata lub radcy prawnego i umożliwienia mu z nim kontaktu, a także bezpośredniej rozmowy	285
7.4. Wysłuchanie osoby zatrzymanej	288
7.5. Obowiązek sporządzenia protokołu z zatrzymania	292
7.6. Nakaz powiadomienia o zatrzymaniu osób najbliższych lub zakładu pracy na żądanie osoby zatrzymanej	294
7.7. Czas stosowania zatrzymania	294
7.8. Zakaz ponownego zatrzymania osoby na podstawie tych samych faktów	298
7.9. Obowiązek umożliwienia zatrzymanemu obywatelowi państwa obcego nawiązania kontaktu z właściwym przedstawicielstwem dyplomatycznym oraz skorzystania z bezpłatnej pomocy tłumacza	299
7.10. Uprawnienie zatrzymanego do złożenia do sądu zażalenia na zatrzymanie oraz odszkodowania i zadośćuczynienia za niewątpliwie niesłuszne zatrzymanie	301
7.11. Sądowa kontrola zatrzymania osoby	302

Rozdział 5

Rodzaje i funkcje środków zapobiegawczych	319
1. Rodzaje środków zapobiegawczych	320
2. Funkcje środków zapobiegawczych	328
2.1. Zagadnienia ogólne	328
2.2. Funkcja zabezpieczająca – zabezpieczenie prawidłowego toku postępowania	331
2.3. Funkcja prewencyjna	333
2.4. Funkcja ochronna	336
2.5. Funkcja wychowawcza	337
2.6. Funkcja represyjna	338
2.7. Podsumowanie	340

Rozdział 6

Przesłanki, organy i tryb stosowania środków zapobiegawczych	341
1. Wprowadzenie	347
2. Tymczasowe aresztowanie (pozbawienie wolności przed wyrokiem sądowym) i inne „środki zapobiegawcze” oraz tryb ich stosowania w historii procesu karnego do 1928 r.	350
3. Przesłanki środków zapobiegających uchyłaniu się od sądu i tryb ich stosowania w Kodeksie postępowania karnego z 1928 r.	370
4. Przesłanki środków zapobiegających uchyłaniu się od sądu w Kodeksie postępowania karnego z 1928 r. w dyskusji naukowej	394
4.1. Uwagi ogólne	394
4.2. Przesłanka ogólna	398
4.3. Przesłanki szczególne	401
4.3.1. Przesłanki pozaprocesowe	401
4.3.2. Przesłanki procesowe	408
4.3.2.1. Uwagi ogólne	408
4.3.2.2. Uzasadniona obawa ucieczki	411
4.3.2.3. Uzasadniona obawa matactwa	414
4.3.3. Przesłanki obligatoryjnego tymczasowego aresztowania	418
5. Organy i tryb stosowania środków zapobiegających uchyłaniu się od sądu w Kodeksie postępowania karnego z 1928 r. w dyskusji naukowej	420
6. Przesłanki oraz organy i tryb stosowania środków zapobiegających uchyłaniu się od sądu w projektach zmiany Kodeksu postępowania karnego z 1928 r.	429
7. Przesłanki środków zapobiegawczych, organy i tryb ich stosowania w Kodeksie postępowania karnego z 1969 r.	443
8. Przesłanki środków zapobiegawczych w Kodeksie postępowania karnego z 1969 r. w dyskusji naukowej	457
8.1. Uwagi ogólne	457
8.2. Przesłanka ogólna	457
8.3. Przesłanki szczególne	459
8.3.1. Przesłanki pozaprocesowe	459
8.3.2. Przesłanki procesowe	462
8.3.2.1. Uwagi ogólne	462
8.3.2.2. Uzasadniona obawa ucieczki	465
8.3.2.3. Uzasadniona obawa matactwa lub innego bezprawnego utrudniania prawidłowego toku postępowania	466
8.3.3. Przesłanki obligatoryjnego tymczasowego aresztowania	466

9. Organy i tryb stosowania środków zapobiegawczych w Kodeksie postępowania karnego z 1969 r. w dyskusji naukowej	468
10. Przesłanki oraz organy i tryb stosowania środków zapobiegawczych w projektach zmiany Kodeksu postępowania karnego z 1969 r.	471
11. Przesłanki środków zapobiegawczych, organy i tryb ich stosowania w Kodeksie postępowania karnego z 1997 r.	475
12. Przesłanki środków zapobiegawczych w Kodeksie postępowania karnego z 1997 r. w dyskusji naukowej	496
12.1. Uwagi ogólne	496
12.2. Przesłanka ogólna	500
12.3. Przesłanki szczególne	506
12.3.1. Przesłanki pozaprosesowe	506
12.3.2. Przesłanki procesowe	509
12.3.2.1. Uwagi ogólne	509
12.3.2.2. Uzasadniona obawa ucieczki	510
12.3.2.3. Uzasadniona obawa mactwa lub innego bezprawnego naruszenia prawidłowego toku postępowania	513
12.3.2.4. Uzasadniona obawa bezprawnego utrudniania prawidłowego toku postępowania wynikająca z realnie grożącej oskarżonemu surowej kary	514
12.3.2.5. Przesłanki szczególne wolnościowych środków zapobiegawczych	525
13. Organy i tryb stosowania środków zapobiegawczych w Kodeksie postępowania karnego z 1997 r. w dyskusji naukowej	527
14. Spór o pojęcia przesłanek, podstaw oraz motywów i dyrektyw środków zapobiegawczych	545
15. Pojęcie i rodzaje przesłanek środków zapobiegawczych	556
16. Dyrektywy stosowania środków zapobiegawczych	568

Rozdział 7

Zaskarżalność orzeczeń w przedmiocie środków zapobiegawczych	575
1. Uwagi ogólne dotyczące zaskarżalności postanowień na podstawie art. 252 k.p.k.	576
2. Wyjątki od zaskarżalności postanowień w przedmiocie środka zapobiegawczego (art. 252 § 1 k.p.k.)	579
3. Podmioty uprawnione do wniesienia zażalenia na postanowienie w przedmiocie środka zapobiegawczego (art. 252 § 1 k.p.k.)	580
4. Organy uprawnione do rozpoznania zażalenia na postanowienie w przedmiocie środka zapobiegawczego (art. 252 § 1 i 2 k.p.k.)	581
5. Udział stron w posiedzeniu sądu odwoławczego w przedmiocie środka zapobiegawczego (art. 464 § 1, art. 249 § 5 k.p.k.)	583
6. Termin do wniesienia i rozpoznania zażalenia na postanowienie w przedmiocie środka zapobiegawczego (art. 252 § 3, art. 460 k.p.k.)	585
7. Uplywu terminu stosowania tymczasowego aresztowania a prawna dopuszczalność rozpoznania zażalenia	589
8. Rodzaje orzeczeń po rozpoznaniu zażalenia na postanowienie w przedmiocie środka zapobiegawczego	592
9. Dopuszczalność rozpoznania kolejnego zażalenia na tę samą decyzję procesową	596
10. Zakres kontroli przy rozpoznawaniu zażalenia dotyczącego środków zapobiegawczych	600
11. Zaskarżalność postanowienia w przedmiocie wniosku oskarżonego w trybie art. 254 k.p.k.	601

Rozdział 8

Tymczasowe aresztowanie jako środek zapobiegawczy	609
1. Szczególne zasady stosowania tymczasowego aresztowania	615
1.1. Tymczasowe aresztowanie w systemie środków zapobiegawczych	615
1.1.1. Zagadnienia ogólne, charakter prawny, cele i funkcje tymczasowego aresztowania	615
1.1.1.1. Charakter prawny tymczasowego aresztowania	617
1.1.1.2. Funkcje i cele stosowania tymczasowego aresztowania	620
1.2. Warunki stosowania tymczasowego aresztowania	624
1.2.1. Podstawa ogólna stosowania tymczasowego aresztowania	624
1.2.2. Podstawy szczególne	629
1.2.2.1. Obawa ucieczki i ukrycia się	629
1.2.2.2. Obawa bezprawnego utrudniania postępowania karnego	633
1.2.2.3. Surowa kara grożąca oskarżonemu	637
1.2.2.4. Groźba popełnienia kolejnego przestępstwa przez oskarżonego	642
1.2.3. Tymczasowe aresztowanie w oparciu o ustawę o działaniach antyterrorystycznych	644
1.3. Ograniczenia w zakresie stosowania tymczasowego aresztowania	645
1.3.1. Uwagi wstępne	645
1.3.2. Klasyfikacja ograniczeń w zakresie stosowania tymczasowego aresztowania	646
1.3.2.1. Ograniczenia podmiotowe	648
1.3.2.1.1. List żelazny	649
1.3.2.1.2. Quasi-list żelazny	650
1.3.2.1.3. Immunitety formalne	651
1.3.2.1.3.1. Immunitety formalne wynikające z przepisów Kodeksu postępowania karnego	652
1.3.2.1.3.2. Immunitety formalne wynikające z przepisów szczególnych	653
1.3.2.1.4. Zakazy podmiotowe wskazane w art. 259 § 1 pkt 1 i 2 k.p.k.	656
1.3.2.1.5. Poważne niebezpieczeństwo dla życia lub zdrowia oskarżonego	658
1.3.2.1.6. Epidemia, stan epidemiczny a tymczasowe aresztowanie	662
1.3.2.1.7. Standard konwencyjny	664
1.3.2.1.8. Wyjątkowe ciężkie skutki dla oskarżonego lub jego najbliższej rodziny	665
1.3.2.1.9. Cięża oskarżonej a art. 259 § 1 pkt 1 i 2 k.p.k.	668
1.3.2.1.10. Ograniczenia w zakresie stosowania tymczasowego aresztowania w stosunku do nieletnich	669
1.3.2.2. Ograniczenia przedmiotowe	670
1.3.2.2.1. Tymczasowe aresztowanie jako środek <i>ultima ratio</i> (art. 257 § 1 k.p.k.)	670
1.3.2.2.2. Zakazy wskazane w art. 259 § 2 i 3 k.p.k.	674
1.3.2.2.2.1. Uwagi ogólne	674
1.3.2.2.2.2. Zakaz, o którym mowa w art. 259 § 2 k.p.k.	675

1.3.2.2.3.	Zakaz, o którym mowa w art. 259 § 3 k.p.k.	676
1.3.2.3.	Granice temporalne stosowania tymczasowego aresztowania	679
1.3.2.3.1.	Uwagi ogólne	679
1.3.2.3.2.	Etapy postępowania karnego a tymczasowe aresztowanie	682
1.3.2.3.2.1.	Zastosowanie tymczasowego aresztowania w trybie art. 263 § 1 k.p.k.	682
1.3.2.3.2.2.	Przedłużenie tymczasowego aresztowania w trybie art. 263 § 2 k.p.k.	685
1.3.2.3.2.3.	Przedłużenie tymczasowego aresztowania na podstawie art. 263 § 3 k.p.k.	688
1.3.2.3.2.4.	Zbieg tymczasowego aresztowania z wykonywaną karą pozbawienia wolności orzeczoną w innej sprawie	689
1.3.2.3.2.5.	Przedłużenie tymczasowego aresztowania w trybie art. 263 § 4 k.p.k.	691
1.3.2.3.2.6.	Przesłanki przedłużenia tymczasowego aresztowania w trybie art. 263 § 4 k.p.k.	695
1.3.2.3.2.7.	Negatywne przesłanki przedłużenia tymczasowego aresztowania (art. 263 § 4b k.p.k.)	703
1.3.2.3.2.8.	Zażalenie na postanowienie sądu apelacyjnego wydane na podstawie art. 263 § 4 k.p.k.	704
1.3.2.3.2.9.	Przedłużenie tymczasowego aresztowania w trybie art. 263 § 7 k.p.k.	705
1.3.2.3.2.10.	Przedłużanie tymczasowego aresztowania w świetle orzecznictwa ETPC	709
2.	Procedowanie w przedmiocie tymczasowego aresztowania	713
2.1.	Uwagi ogólne	713
2.2.	Organ stosujący tymczasowe aresztowanie	714
2.3.	Udział stron w posiedzeniu w przedmiocie tymczasowego aresztowania	720
2.4.	Przesłuchanie podejrzanego	723
2.5.	Wniosek o zastosowanie tymczasowego aresztowania	725
2.6.	Wniosek o przedłużenie stosowania tymczasowego aresztowania	728
2.7.	Zakres orzekania przez sąd	731
2.8.	Postanowienie o zastosowaniu i przedłużeniu stosowania tymczasowego aresztowania	732
2.9.	Kontrola stosowania tymczasowego aresztowania	738
3.	Odrębności stosowania tymczasowego aresztowania w ramach przepisów o postępowaniu karnym ze stosunków międzynarodowych	740
3.1.	Wprowadzenie	740
3.2.	Przejęcie i przekazanie ścigania	742
3.3.	Ekstradycja	743
3.3.1.	Ekstradycja czynna	744
3.3.2.	Ekstradycja bierna	745
3.3.3.	Informacje o poszukiwaniu w bazie danych Międzynarodowej Organizacji Policji Kryminalnej lub Systemie Informacyjnym Schengen	749

3.4. Europejski nakaz aresztowania	750
3.4.1. Wystąpienie polskiego sądu do organów sądowych państwa członkowskiego UE o przekazanie osoby ściganej na podstawie ENA (rozdział 65a k.p.k.)	751
3.4.2. Wystąpienie państwa członkowskiego Unii Europejskiej o przekazanie osoby ściganej na podstawie ENA (rozdział 65b k.p.k.)	752
3.4.3. Wpis do Systemu Informacyjnego Schengen lub bazy danych Międzynarodowej Organizacji Policji Kryminalnej	756
3.5. Przejęcie orzeczenia do wykonania (rozdział 66 k.p.k.)	756
3.6. Współpraca z Międzynarodowym Trybunałem Karnym	758
3.7. Wystąpienie państwa członkowskiego Unii Europejskiej o wykonanie kary pozbawienia wolności (rozdział 66g k.p.k.)	760
4. Uprawnienia osoby tymczasowo aresztowanej	763
4.1. Status prawny osoby tymczasowo aresztowanej	763
4.2. Uprawnienia pozaprosesowe	764
4.3. Uprawnienia procesowe tymczasowo aresztowanego	766
4.3.1. Kontakty oskarżonego z obrońcą	767
4.3.1.1. Regulacja karnoprosesowa	768
4.3.1.2. Regulacja przewidziana w Kodeksie karnym wykonawczym	771
4.3.1.3. Ocena regulacji zawartych w art. 73 k.k. i art. 215 § 1 k.k.w.	772
4.4. Zabezpieczenie prawidłowego toku postępowania jako cel nadrzędny tymczasowego aresztowania	774
4.5. Odmowa wyrażenia zgody na widzenie z określonymi osobami (art. 217 k.k.w.)	775
4.6. Zatrzymanie, cenzura, nadzór korespondencji tymczasowo aresztowanego przez organ, do którego dyspozycji tymczasowo aresztowany pozostaje (art. 217a § 1 k.k.w.), albo przez dyrektora aresztu śledczego (art. 217a § 2 k.k.w.)	777
4.7. Zakaz korzystania z aparatu telefonicznego oraz z innych środków łączności przewodowej i bezprzewodowej (art. 217c k.k.w.)	778
4.8. Wprowadzenie ściśle określonych zasad poruszania się po terenie aresztu śledczego (art. 221a k.k.w.) oraz podejmowania pracy poza jednostką penitencjarną jedynie za zgodą organu, do którego dyspozycji tymczasowo aresztowany pozostaje (art. 218 § 1 zdanie drugie k.k.w.)	780
4.9. Status tymczasowo aresztowanego, wobec którego wykonywana jest kara pozbawienia wolności w innej sprawie	781
4.10. Przeniesienie tymczasowo aresztowanego do zakładu karnego	784

Rozdział 9

Poręczenia jako środki zapobiegawcze	787
1. Środki zapobiegawcze – poręczenia	790
1.1. Poręczenie jako kategoria środków zapobiegawczych	790
1.2. Poręczenia jako środki przymusu	792
2. Poręczenie majątkowe	796
2.1. Poręczenie majątkowe w ujęciu historycznym	796
2.2. Gwarancja stawiennictwa w czasach starożytnych	796
2.3. Poręczenie majątkowe w procesie rzymskim	797
2.4. Rękojemstwo w średniowiecznym prawie karnym	799
2.5. Poręczenie majątkowe w Polsce po 1918 r.	800
2.5.1. Poręczenie majątkowe w Kodeksie postępowania karnego z 1928 r.	800
2.5.2. Poręczenie majątkowe w Kodeksie postępowania karnego z 1969 r.	802
2.5.3. Poręczenie majątkowe w Kodeksie postępowania karnego z 1997 r.	802

2.6. Podsumowanie	803
3. Podmiot składający poręczenie majątkowe	803
3.1. Uwagi wprowadzające	803
3.2. Oskarżony jako podmiot składający poręczenie majątkowe	803
3.3. Osoba trzecia jako podmiot składający poręczenie majątkowe	805
4. Przedmiot poręczenia majątkowego	808
4.1. Uwagi wprowadzające	808
4.2. Pieniądze jako przedmiot poręczenia majątkowego	810
4.3. Papiery wartościowe jako przedmiot poręczenia majątkowego	812
4.4. Zastaw jako przedmiot poręczenia majątkowego	817
4.5. Hipoteka jako przedmiot poręczenia majątkowego	820
5. Obowiązki poręczyciela majątkowego	822
6. Cofnięcie poręczenia majątkowego	824
7. Ustanie poręczenia majątkowego	825
7.1. Uwagi ogólne	825
7.2. Konsekwencje majątkowe ustania poręczenia majątkowego	827
7.2.1. Zwrot kwoty poręczenia majątkowego wraz z odsetkami	827
7.2.2. Zaliczenie kwoty poręczenia majątkowego na poczet grzywny i kosztów procesu	828
8. Przepadek poręczenia majątkowego – uwagi wprowadzające	830
9. Podstawy orzeczenia przypadku poręczenia majątkowego	832
9.1. Uwagi wprowadzające	832
9.2. Podstawy obligatoryjnego przypadku poręczenia majątkowego	835
9.3. Fakultatywne podstawy przypadku poręczenia majątkowego	836
9.4. Orzeczenie przypadku poręczenia majątkowego	839
9.5. Częściowy przepadek poręczenia majątkowego po 1.07.2015 r.	844
9.6. Wykonanie postanowienia o przypadku poręczenia majątkowego	847
9.7. Ochrona praw osób trzecich w przypadku orzeczenia przypadku poręczenia majątkowego	850
9.8. Zaspokojenie roszczeń pokrzywdzonego w przypadku orzeczenia przypadku poręczenia majątkowego	852
10. Poręczenie społeczne	854
10.1. Uwagi wprowadzające	854
10.2. Podmiot udzielający poręczenia	855
10.3. Przyjęcie poręczenia społecznego	856
10.4. Konsekwencje niewywiązywania się z obowiązków poręczyciela	858
10.5. Relacja do pozostałych środków zapobiegawczych	860
10.6. Cofnięcie poręczenia społecznego	860
11. Poręczenie indywidualne	861
11.1. Uwagi wprowadzające	861
11.2. Osoba godna zaufania jako gwarant	862
11.3. Przyjęcie poręczenia	863
11.4. Odpowiednie stosowanie art. 275 § 2 k.p.k.	864
11.5. Cofnięcie poręczenia	866
12. Podsumowanie	866

Rozdział 10

Dozór policji	869
1. Uwagi wprowadzające	875

2. Oddanie pod dozór w systemie prawa	876
3. Geneza i kształtowanie się instytucji dozoru Policji jako środka zapobiegawczego	881
3.1. Początki funkcjonowania dozoru Policji	881
3.2. Dozór Policji w ustawach państw zaborczych	882
3.3. Dozór policji państwowej, wójta, sołtysa albo innej władzy, która się tego podejmie, w Kodeksie postępowania karnego z 1928 r.	887
3.4. Dozór Milicji Obywatelskiej w Kodeksie postępowania karnego z 1969 r.	892
3.5. Dozór Policji w Kodeksie postępowania karnego z 1997 r.	894
4. Funkcje dozoru Policji	901
4.1. Klasyfikacja funkcji środków zapobiegawczych	901
4.2. Funkcja procesowa	902
4.3. Funkcja prewencyjna	904
4.4. Funkcja ochronna	906
4.5. Funkcja wychowawcza	906
4.6. Funkcja antycypacji represji karnej	907
5. Przesłanki stosowania dozoru Policji	909
6. Obowiązki nakładane w ramach dozoru Policji	915
6.1. Rodzaje obowiązków i możliwość ich kumulacji	915
6.2. Zakaz opuszczania określonego miejsca pobytu	919
6.3. Zgłaszanie się do organu dozoru w określonych odstępach czasu	927
6.4. Zawiadamianie organu dozoru o zamierzonym wyjeździe oraz o terminie powrotu	931
6.5. Zakaz kontaktowania się z pokrzywdzonym lub z innymi osobami	934
6.6. Zakaz zbliżania się do określonych osób na wskazaną odległość	936
6.7. Zakaz przebywania w określonych miejscach	938
6.8. Inne ograniczenia swobody oskarżonego niezbędne do wykonywania dozoru	940
6.9. Obowiązki związane z wykonywaniem dozoru	942
7. Warunkowy dozór Policji	943
7.1. Istota i charakter prawny warunkowego dozoru Policji	943
7.2. Uwagi systemowe	945
7.3. Treść warunkowego dozoru Policji	947
7.4. Przesłanki stosowania warunkowego dozoru Policji	954
7.4.1. Istnienie przesłanek do zastosowania tymczasowego aresztowania	954
7.4.2. Popęlnienie przestępstwa z użyciem przemocy	955
7.4.3. Popęlnienie przestępstwa z użyciem groźby bezprawnej	958
7.4.4. Popęlnienie przestępstwa na szkodę osoby najbliższej	961
7.4.5. Popęlnienie przestępstwa na szkodę osoby wspólnie zamieszkującej	963
8. Dozór przełożonego wojskowego	964
9. Podsumowanie	970

Rozdział 11

Pozostałe nieizolacyjne środki zapobiegawcze

1. Nakaz okresowego opuszczenia przez oskarżonego lokalu zajmowanego wspólnie z pokrzywdzonym	976
2. Zawieszenie oskarżonego w czynnościach służbowych lub w wykonywaniu zawodu, nakaz powstrzymania się od określonej działalności lub od prowadzenia określonego rodzaju pojazdów, zakaz ubiegania się o zamówienia publiczne na czas trwania postępowania	984
3. Zakazy dotyczące ochrony członków personelu medycznego	998

4. Zakaz opuszczania kraju	1001
5. Podsumowanie	1010

Rozdział 12

Środki procesowe służące poszukiwaniu oskarżonego lub zapewnieniu obecności

oskarżonego przebywającego za granicą	1013
1. Poszukiwanie oskarżonego lub osoby podejrzanej	1017
1.1. Wprowadzenie	1017
1.2. Kształtowanie się regulacji dotyczącej zarządzenia poszukiwania	1019
1.3. Istota, cel i charakter prawny zarządzenia poszukiwania	1022
1.4. Przesłanki zarządzenia poszukiwania i podmiot, względem którego może ono zostać wdrożone	1031
1.5. Organ właściwy do zarządzenia poszukiwania i forma decyzji w tym przedmiocie	1033
1.6. Przebieg i zakończenie poszukiwania	1035
1.7. Podsumowanie	1037
2. Poszukiwanie listem gończym	1037
2.1. Wprowadzenie	1037
2.2. Kształtowanie się poszukiwań z wykorzystaniem listu gończego	1038
2.3. Istota, cel i charakter prawny poszukiwania listem gończym	1044
2.4. Przesłanki poszukiwania listem gończym	1050
2.5. Organ właściwy do podjęcia decyzji w kwestii poszukiwania listem gończym i forma decyzji w tym przedmiocie	1056
2.6. List gończy	1058
2.7. Przebieg i zakończenie poszukiwania listem gończym	1059
2.8. Podsumowanie	1062
3. List żelazny	1063
3.1. Pojęcie listu żelaznego	1063
3.2. Kształtowanie się listu żelaznego	1063
3.3. Charakter prawny listu żelaznego	1073
3.4. Rodzaje listu żelaznego	1076
3.5. Cele listu żelaznego	1076
3.5.1. Zabezpieczenie prawidłowego toku postępowania karnego	1077
3.5.2. Prewencja	1078
3.5.3. Gwarancja	1078
3.5.4. Oddziaływanie wychowawcze	1079
3.5.5. Minimalizacja kosztów procesu	1079
3.6. Przesłanki wydania listu żelaznego	1079
3.6.1. Podmiot listu żelaznego	1080
3.6.2. Przebywanie oskarżonego za granicą	1080
3.6.3. Oświadczenie oskarżonego	1083
3.6.4. Przesłanki negatywne	1084
3.7. Rodzaj postępowania, w którym może być wydany list żelazny	1086
3.8. Zakres gwarancji listu żelaznego	1087
3.9. Obowiązki oskarżonego	1092
3.10. List żelazny połączony z poręczeniem majątkowym	1096
3.11. Okres obowiązywania listu żelaznego	1097
3.12. Odwołanie listu żelaznego	1099
3.13. Postępowanie w przedmiocie wydania listu żelaznego	1101
3.13.1. Oświadczenie oskarżonego	1101

3.13.2. Organ uprawniony do orzekania w przedmiocie wydania listu żelaznego	1104
3.13.3. Forma orzeczenia	1108
3.13.4. Forum wydania orzeczenia	1108
3.13.5. Pouczenie oskarżonego	1109
3.13.6. Zaskarżalność	1109
3.14. Quasi-list żelazny	1110
3.14.1. Pojęcie quasi-listu żelaznego	1110
3.14.2. Zakres podmiotowy quasi-listu żelaznego	1111
3.14.3. Zakres przedmiotowy quasi-listu żelaznego	1113
3.14.4. Zakres gwarancji	1115

Rozdział 13

Procesowe kary porządkowe	1119
1. Kary porządkowe stosowane w procesie karnym – pojęcie, cele i podział	1121
1.1. Wprowadzenie i rys historyczny	1121
1.2. Kary porządkowe w systemie środków przymusu procesowego	1130
1.2.1. Kary porządkowe jako środek przymusu procesowego	1130
1.2.2. Pojęcie kar porządkowych	1132
1.2.3. Charakterystyka kar porządkowych	1143
2. Pieniężna kara porządkowa	1149
2.1. Charakterystyka kary pieniężnej	1149
2.2. Podmioty, względem których kara pieniężna może zostać nałożona	1152
2.3. Przesłanki wymierzenia kary pieniężnej	1164
2.4. Rozstrzygnięcie w przedmiocie wymierzenia kary pieniężnej – właściwy organ, forma decyzji, jej zaskarżalność i możliwość uchylenia	1183
3. Obciążenie dodatkowymi kosztami postępowania	1188
3.1. Charakter prawny obciążenia dodatkowymi kosztami postępowania	1188
3.2. Zakres podmiotowy obciążenia dodatkowymi kosztami postępowania	1190
3.3. Zakres przedmiotowy obciążenia dodatkowymi kosztami postępowania	1192
3.4. Decyzja w przedmiocie obciążenia dodatkowymi kosztami postępowania	1192
4. Aresztowanie	1193
4.1. Istota aresztowania jako kary porządkowej	1193
4.2. Rys historyczny uregulowania w polskich kodyfikacjach karnych	1200
4.3. Zakres podmiotowy	1203
4.4. Przesłanki zastosowania (pozytywne i negatywne)	1207
4.5. Przesłanki uchylenia	1213
4.6. Organ stosujący i postępowanie w przedmiocie zastosowania	1216
4.7. Wykonywanie aresztowania	1219
5. Zatrzymanie i przymusowe doprowadzenie	1221
5.1. Istota zatrzymania i przymusowego doprowadzenia	1221
5.2. Rys historyczny uregulowania w polskich kodyfikacjach karnych	1225
5.3. Zakres podmiotowy	1227
5.4. Przesłanki stosowania	1228
5.5. Organ stosujący i postępowanie w przedmiocie zastosowania	1230

Rozdział 14

Policja sesyjna	1233
1. Wprowadzenie	1234
2. Kształtowanie się regulacji dotyczącej policji sesyjnej	1238

3. Środki policji sesyjnej w systemie środków przymusu procesowego	1248
4. Przegląd przymusowych środków policji sesyjnej stosowanych w sprawach karnych	1258
4.1. Przymusowe środki policji sesyjnej uregulowane w Prawie o ustroju sądów powszechnych	1259
4.1.1. Upomnienie oraz wydalenie osób, w tym biorących udział w sprawie, a także publiczności z sali rozpraw	1259
4.1.2. Kary porządkowe	1267
4.1.2.1. Kara grzywny	1276
4.1.2.2. Kara pozbawienia wolności	1277
4.1.2.3. Kary przewidziane w przepisach o wykonywaniu kary pozbawienia wolności albo w przepisach o wykonywaniu tymczasowego aresztowania stosowane jako kary porządkowe	1281
4.2. Przymusowe środki policji sesyjnej uregulowane w Kodeksie postępowania karnego	1286
4.2.1. Uniemożliwienie oskarżonemu wydalenia się z sądu przed zakończeniem rozprawy	1290
4.2.2. Upomnienie i wydalenie z sali rozprawy oskarżonego, który zachowuje się w sposób zakłócający porządek rozprawy lub godzący w powagę sądu	1291
4.2.3. Wydalenie osób znajdujących się w stanie nielicującym z powagą sądu	1296
4.2.4. Zarządzenie opuszczenia sali rozprawy przez przedstawicieli środków masowego przekazu zakłócających przebieg rozprawy	1298
5. Decyzja w przedmiocie środków policji sesyjnej oraz jej zaskarżalność i wykonanie	1298
6. Podsumowanie	1309

Rozdział 15

Zabezpieczenie majątkowe jako kodeksowy środek przymusu procesowego	1311
1. Zagadnienia ogólne	1313
2. Rozwój historyczny – ogólny zarys	1315
3. Cele i zasady procesowe	1317
4. Charakter prawny	1320
5. Przesłanki instytucji	1321
6. Podmioty, na mieniu których można dokonać zabezpieczenia	1332
7. Zakres mienia podlegającego zabezpieczeniu	1338
8. Tryb stosowania, podmioty uprawnione	1350
8.1. Zakres zabezpieczenia	1352
8.2. Granice temporalne	1353
8.3. Zaskarżalność	1356
8.4. Sposób zabezpieczenia i wykonanie postanowienia	1358
8.4.1. Sposób zabezpieczenia	1358
8.4.2. Wykonanie postanowienia	1363
8.5. Odmienności w zakresie zabezpieczenia majątkowego przez ustanowienie zarządu przesiębiorstwa	1365
8.6. Wystąpienie do państwa członkowskiego Unii Europejskiej o wykonanie postanowienia mającego na celu zabezpieczenie mienia oraz wykonanie takiego postanowienia	1369
9. Tymczasowe zajęcie mienia	1372

Rozdział 16

Pozakodeksowe środki przymusu procesowego	1377
1. Środki zapobiegawcze stosowane wobec podmiotów zbiorowych	1385
1.1. Zagadnienia ogólne	1385

1.2. Przesłanki stosowania	1387
1.3. Poszczególne środki zapobiegawcze	1391
1.3.1. Zakaz łączenia się, podziału lub przekształcenia się podmiotu zbiorowego	1393
1.3.2. Zakaz ubiegania się o zamówienia publiczne	1395
1.3.3. Zakaz obciążania bez zgody sądu swojego majątku lub zbywania bez takiej zgody określonych przez sąd składników majątkowych	1398
1.4. Inne aspekty procesowe	1399
2. Zatrzymanie prawa jazdy jako środek przymusu w postępowaniu karnym	1400
2.1. Wprowadzenie	1400
2.2. Charakter prawny zatrzymania prawa jazdy	1403
2.3. Cele zatrzymania prawa jazdy	1407
2.4. Formy zatrzymania prawa jazdy	1409
2.5. Przyczyny zatrzymania prawa jazdy	1410
2.5.1. Przyczyny elektronicznego zatrzymania prawa jazdy	1411
2.5.1.1. Obligatoryjne zatrzymanie prawa jazdy	1412
2.5.1.1.1. Uzasadnione podejrzenie, że kierujący pojazdem znajduje się w stanie nietrzeźwości lub w stanie po użyciu alkoholu albo środka działającego podobnie do alkoholu	1412
2.5.1.1.2. Upływ terminu ważności prawa jazdy	1416
2.5.1.1.3. Przekroczenie przez kierującego pojazdem liczby 24 punktów za naruszenie przepisów ruchu drogowego w okresie 5 lat od wydania skierowania na kurs reedukacyjny	1417
2.5.1.1.4. Przekroczenie przez kierującego pojazdem w stosunkowo krótkim okresie od dnia wydania po raz pierwszy prawa jazdy 20 punktów za naruszenie przepisów ruchu drogowego lub popełnienie przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu w komunikacji lub trzech określonych wykroczeń	1420
2.5.1.1.5. Brak zaświadczenia o przeprowadzonym badaniu technicznym z wynikiem pozytywnym w zakresie wypożyczenia pojazdu w blokadę alkoholową lub dokumentu potwierdzającego kalibrację blokady alkoholowej, wystawionego przez producenta urządzenia lub jego upoważnionego przedstawiciela, w przypadku ograniczenia uprawnienia do kierowania wyłącznie pojazdem wyposażonym w blokadę alkoholową	1422
2.5.1.1.6. Popołnienie w okresie próbnym trzech wykroczeń przeciwko bezpieczeństwu w komunikacji lub jednego przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu w komunikacji	1424
2.5.1.1.7. Kierowanie pojazdem z prędkością przekraczającą dopuszczalną o więcej niż 50 km/h na obszarze zabudowanym	1424
2.5.1.1.8. Przewożenie osób w liczbie niedopuszczalnej	1425
2.5.1.2. Fakultatywne zatrzymanie prawa jazdy	1425
2.5.2. Przyczyny fizycznego zatrzymania prawa jazdy	1428
2.5.2.1. Zniszczenie prawa jazdy w stopniu powodującym jego nieczytelność	1428

2.5.2.2.	Podejrzenie podrobienia lub przerobienia prawa jazdy	1429
2.5.2.3.	Wydanie wobec kierującego pojazdem postanowienia lub decyzji o zatrzymaniu prawa jazdy	1429
2.5.2.4.	Orzeczenie wobec kierującego pojazdem zakazu prowadzenia pojazdów lub wydanie decyzji o cofnięciu uprawnienia do kierowania pojazdami	1430
2.5.3.	Przyczyny prawnego zatrzymania prawa jazdy	1430
2.5.3.1.	Nieprzedstawienie w wymaganym terminie zaświadczenia o ukończeniu kursu dokształcającego w zakresie bezpieczeństwa ruchu drogowego lub ukończeniu praktycznego szkolenia w zakresie zagrożeń w ruchu drogowym	1431
2.5.3.2.	Nieprzedstawienie w wymaganym terminie zaświadczenia o ukończeniu kursu reedukacyjnego w zakresie bezpieczeństwa ruchu drogowego	1432
2.5.3.3.	Nieprzedstawienie w wymaganym terminie zaświadczenia o ukończeniu kursu w zakresie problematyki przeciwalkoholowej i przeciwdziałania narkomanii	1433
2.5.3.4.	Nieprzedstawienie w wymaganym terminie orzeczenia o istnieniu lub braku przeciwwskazań zdrowotnych do kierowania pojazdem	1434
2.5.3.5.	Nieprzedstawienie w wymaganym terminie orzeczenia o istnieniu lub braku przeciwwskazań psychologicznych do kierowania pojazdem	1435
2.6.	Wyłączenie zatrzymania prawa jazdy	1436
2.7.	Postępowanie w przedmiocie zatrzymania prawa jazdy	1436
2.7.1.	Organy uprawnione do zatrzymania prawa jazdy	1436
2.7.2.	Pokwitowanie	1437
2.7.3.	Przekazanie zatrzymanego prawa jazdy	1438
2.7.4.	Forma prawnego zatrzymania prawa jazdy	1439
2.8.	Zakres przedmiotowy zatrzymania prawa jazdy	1441
2.9.	Skutki zatrzymania prawa jazdy	1446
2.10.	Zatrzymanie prawa jazdy a środek zapobiegawczy nakazu powstrzymania się od prowadzenia określonego rodzaju pojazdów	1447
3.	Blokada rachunku i wstrzymanie transakcji jako pozakodeksowe środki przymusu procesowego	1448
3.1.	Wprowadzenie instytucji blokady rachunku i wstrzymania transakcji do polskiego porządku prawnego	1448
3.2.	Rozproszenie przepisów ustawowych dotyczących blokady rachunku lub wstrzymania transakcji	1457
3.3.	Natura prawna pozakodeksowego środka przymusu procesowego	1462
3.4.	Warianty procedury blokady rachunku lub wstrzymania transakcji	1474
3.4.1.	Procedura blokady rachunku lub wstrzymania transakcji określona w ustawie o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu	1474
3.4.1.1.	Uwagi wprowadzające	1474
3.4.1.2.	Zastosowanie przepisów Kodeksu postępowania karnego	1475
3.4.1.3.	Dwa tryby postępowania w przedmiocie blokady rachunku lub wstrzymania transakcji	1476
3.4.1.3.1.	Tryb postępowania w przypadku podejrzenia związku transakcji lub wartości majątkowych z praniem pieniędzy lub finansowaniem terroryzmu	1477

3.4.1.3.1.1.	Krótkie wstrzymanie transakcji lub krótka blokada rachunku	1477
3.4.1.3.1.2.	Długie wstrzymanie transakcji lub długa blokada rachunku	1482
3.4.1.3.2.	Tryb postępowania w przypadku podejrzenia związku wartości majątkowych z przestępstwem skarbowym lub innym przestępstwem niż pranie pieniędzy lub finansowanie terroryzmu	1485
3.4.1.3.2.1.	Krótkie wstrzymanie transakcji lub krótka blokada rachunku	1485
3.4.1.3.2.2.	Długie wstrzymanie transakcji lub długa blokada rachunku	1487
3.4.1.4.	Prawo do informacji	1488
3.4.1.5.	Upadek wstrzymania transakcji lub blokady rachunku albo przekształcenie zabezpieczenia	1490
3.4.1.6.	Zażalenie	1495
3.4.1.7.	Odpowiedzialność odszkodowawcza	1501
3.4.1.8.	Odpowiedzialność karna	1502
3.4.1.9.	Zawieszenie wypłaty środków gwarantowanych z Bankowego Funduszu Gwarancyjnego	1504
3.4.2.	Procedura wstrzymania wypłaty rekompensaty przysługującej inwestorowi określona w ustawie o obrocie instrumentami finansowymi	1507
3.4.2.1.	Uwagi wprowadzające	1507
3.4.2.2.	Zastosowanie przepisów Kodeksu postępowania karnego	1509
3.4.2.3.	Wstrzymanie wypłaty rekompensaty przysługującej inwestorowi	1509
3.4.2.4.	Prawo do informacji	1512
3.4.2.5.	Upadek wstrzymania wypłaty rekompensaty albo przekształcenie zabezpieczenia	1513
3.4.2.6.	Zażalenie	1514
3.4.2.7.	Odpowiedzialność odszkodowawcza	1515
3.4.3.	Procedura blokady rachunku lub wstrzymania transakcji określona w Prawie bankowym oraz w ustawie o spółdzielczych kasach oszczędnościowo-kredytowych	1516
3.4.3.1.	Uwagi wprowadzające	1516
3.4.3.2.	Zastosowanie przepisów Kodeksu postępowania karnego	1516
3.4.3.3.	Dwa tryby postępowania w przedmiocie blokady rachunku lub wstrzymania transakcji	1518
3.4.3.3.1.	Tryb postępowania w przypadku podejrzenia związku z przestępstwem skarbowym lub innym przestępstwem niż pranie pieniędzy lub finansowanie terroryzmu	1519
3.4.3.3.1.1.	Krótką blokadą rachunku	1519
3.4.3.3.1.2.	Długie wstrzymanie transakcji lub długa blokada rachunku	1521
3.4.3.3.2.	Tryb postępowania w przypadku podejrzenia związku z praniem pieniędzy lub finansowaniem terroryzmu, innym przestępstwem lub przestępstwem skarbowym	1522
3.4.3.3.2.1.	Długie wstrzymanie transakcji lub długa blokada rachunku	1522

3.4.3.4.	Prawo do informacji	1525
3.4.3.5.	Upadek wstrzymania transakcji lub blokady rachunku albo przekształcenie zabezpieczenia	1527
3.4.3.6.	Zażalenie	1529
3.4.3.7.	Odpowiedzialność odszkodowawcza	1535
3.4.4.	Procedura blokady rachunku lub wstrzymania transakcji określona w ustawie o nadzorze nad rynkiem kapitałowym	1538
3.4.4.1.	Uwagi wprowadzające	1538
3.4.4.2.	Zastosowanie przepisów Kodeksu postępowania karnego	1540
3.4.4.3.	Krótka blokada rachunku	1543
3.4.4.4.	Długa blokada rachunku lub długie wstrzymanie transakcji	1550
3.4.4.5.	Odroczenie ogłoszenia postanowienia oraz prawo do informacji	1557
3.4.4.6.	Upadek wstrzymania transakcji lub blokady rachunku albo przekształcenie zabezpieczenia	1559
3.4.4.7.	Zażalenie	1561
3.4.4.8.	Odpowiedzialność odszkodowawcza	1569
3.4.4.9.	Odpowiedzialność karna	1570
Skorowidz przedmiotowy		1575
Autorzy		1581

WYKAZ SKRÓTÓW

1. AKTY PRAWNE

- EKPC – Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie 4.11.1950 r., zmieniona następnie protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.)
- k.c. – ustawa z 23.04.1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 2020 r. poz. 1740 ze zm.)
- k.k. – ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2020 r. poz. 1444 ze zm.)
- k.k.s. – ustawa z 10.09.1999 r. – Kodeks karny skarbowy (Dz.U. z 2021 r. poz. 408 ze zm.)
- k.k.w. – ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. z 2021 r. poz. 53 ze zm.)
- Konstytucja RP – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.)
- k.p. – ustawa z 26.06.1974 r. – Kodeks pracy (Dz.U. z 2020 r. poz. 1320 ze zm.)
- k.p.a. – ustawa z 14.06.1960 r. – Kodeks postępowania administracyjnego (Dz.U. z 2021 r. poz. 735 ze zm.)
- k.p.c. – ustawa z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 2020 r. poz. 1575 ze zm.)
- k.p.k. – ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 2021 r. poz. 534 ze zm.)
- k.p.k. z 1928 r. – rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 19.03.1928 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. Nr 33, poz. 313 ze zm.)
- k.p.k. z 1969 r. – ustawa z 19.04.1969 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. Nr 13, poz. 96 ze zm.)
- KPP – Karta praw podstawowych Unii Europejskiej (Dz.Urz. UE C 202 z 7.06.2016, s. 389)
- k.p.w. – ustawa z 24.08.2001 r. – Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia (Dz.U. z 2021 r. poz. 457)
- k.s.h. – ustawa z 15.09.2000 r. – Kodeks spółek handlowych (Dz.U. z 2020 r. poz. 1526 ze zm.)
- k.w. – ustawa z 20.05.1971 r. – Kodeks wykroczeń (Dz.U. z 2021 r. poz. 281 ze zm.)
- k.w.p.k. z 1936 r. – dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z 29.09.1936 r. – Kodeks wojskowego postępowania karnego (Dz.U. Nr 76, poz. 537 ze zm.)
- k.w.p.k. z 1945 r. – dekret z 23.06.1945 r. – Kodeks Wojskowego Postępowania Karnego (Dz.U. Nr 36, poz. 216 ze zm.)

MPPOiP	– Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku 19.12.1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167, zał.)
o.p.	– ustawa z 29.08.1997 r. – Ordynacja podatkowa (Dz.U. z 2021 r. poz. 1540 ze zm.)
pr. adw.	– ustawa z 26.05.1982 r. – Prawo o adwokaturze (Dz.U. z 2020 r. poz. 1651 ze zm.)
pr. bank.	– ustawa z 29.08.1997 r. – Prawo bankowe (Dz.U. z 2020 r. poz. 1896 ze zm.)
p.r.d.	– ustawa z 20.06.1997 r. – Prawo o ruchu drogowym (Dz.U. z 2021 r. poz. 450 ze zm.)
Protokół nr 1 do Konwencji	– Protokół Nr 1 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzony w Paryżu 20.03.1952 r. (Dz.U. z 1995 r. Nr 36, poz. 175/1)
Protokół nr 4 do Konwencji	– Protokół Nr 4 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności zapewniający niektóre prawa i wolności inne niż już zawarte w Konwencji i Protokole nr 1 do Konwencji sporządzony w Strasburgu 16.09.1963 r. (Dz.U. z 1995 r. Nr 36, poz. 175/2)
pr. prok.	– ustawa z 28.01.2016 r. – Prawo o prokuraturze (Dz.U. z 2021 r. poz. 66 ze zm.)
p.u.s.p.	– ustawa z 27.07.2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. z 2020 r. poz. 2072 ze zm.)
p.u.s.p. z 1928 r.	– rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 6.02.1928 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. Nr 12, poz. 93 ze zm.)
p.u.s.p. z 1985 r.	– ustawa z 20.06.1985 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. z 1994 r. Nr 7, poz. 25 ze zm.)
p.w.k.k.	– ustawa z 6.06.1997 r. – Przepisy wprowadzające Kodeks karny (Dz.U. Nr 88, poz. 554 ze zm.)
p.z.p.	– ustawa z 11.09.2019 r. – Prawo zamówień publicznych (Dz.U. z 2021 r. poz. 1129)
r.b.s.	– rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 24.01.2005 r. w sprawie biegłych sądowych (Dz.U. Nr 15, poz. 133)
reg. prok.	– rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 7.04.2016 r. – Regulamin wewnętrznego urzędowania powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury (Dz.U. z 2017 r. poz. 1206 ze zm.)
reg. sąd.	– rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 18.06.2019 r. – Regulamin urzędowania sądów powszechnych (Dz.U. poz. 1141 ze zm.)
r.o.p.w.t.a.	– rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 22.12.2016 r. w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania tymczasowego aresztowania (Dz.U. poz. 2290)
r.p.w.u.p.	– rozporządzenie Rady Ministrów z 4.02.2020 r. w sprawie sposobu postępowania przy wykonywaniu niektórych uprawnień policyjnych (Dz.U. poz. 192)
Statut MTK	– Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie 17.07.1998 r. (Dz.U. z 2003 r. Nr 78, poz. 708)
u.b.f.g.	– ustawa z 10.06.2016 r. o Bankowym Funduszu Gwarancyjnym, systemie gwarantowania depozytów oraz przymusowej restrukturyzacji (Dz.U. z 2020 r. poz. 842 ze zm.)
u.c.	– ustawa z 12.12.2013 r. o cudzoziemcach (Dz.U. z 2020 r. poz. 35 ze zm.)

u.d.w.	– ustawa z 9.10.2009 r. o dyscyplinie wojskowej (Dz.U. z 2021 r. poz. 1489 ze zm.)
u.f.p.	– ustawa z 27.08.2009 r. o finansach publicznych (Dz.U. z 2021 r. poz. 305 ze zm.)
u.k.p.	– ustawa z 5.01.2011 r. o kierujących pojazdami (Dz.U. z 2021 r. poz. 1212 ze zm.)
u.n.r.f.	– ustawa z 21.07.2006 r. o nadzorze nad rynkiem finansowym (Dz.U. z 2020 r. poz. 2059 ze zm.)
u.n.r.k.	– ustawa z 29.07.2005 r. o nadzorze nad rynkiem kapitałowym (Dz.U. z 2020 r. poz. 1400 ze zm.)
u.o.i.f.	– ustawa z 29.07.2005 r. o obrocie instrumentami finansowymi (Dz.U. z 2021 r. poz. 328 ze zm.)
u.o.m.	– ustawa z 21.03.1991 r. o obszarach morskich Rzeczypospolitej Polskiej i administracji morskiej (Dz.U. z 2020 r. poz. 2135 ze zm.)
u.o.p.z.	– ustawa z 28.10.2002 r. o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary (Dz.U. z 2020 r. poz. 358 ze zm.)
u.p.e.a.	– ustawa z 17.06.1966 r. o postępowaniu egzekucyjnym w administracji (Dz.U. z 2020 r. poz. 1427 ze zm.)
u.p.o.o.	– ustawa z 21.11.1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 2021 r. poz. 372)
u.p.o.u.a.	– ustawa z 7.09.2007 r. o pomocy osobom uprawnionym do alimentów (Dz.U. z 2021 r. poz. 877 ze zm.)
u.p.p.f.t.	– ustawa z 1.03.2018 r. o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu (Dz.U. z 2021 r. poz. 1132 ze zm.)
u.p.p.f.t. z 2000 r.	– ustawa z 16.11.2000 r. o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu (Dz.U. z 2017 r. poz. 1049 ze zm.)
u.p.n.	– ustawa z 26.10.1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. z 2018 r. poz. 969)
u.p.p.r.	– ustawa z 29.07.2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz.U. z 2021 r. poz. 1249)
u.r.p.	– ustawa z 6.07.1982 r. o radcach prawnych (Dz.U. z 2020 r. poz. 75 ze zm.)
u.s.k.o.k.	– ustawa z 5.11.2009 r. o spółdzielczych kasach oszczędnościowo-kredytowych (Dz.U. z 2020 r. poz. 1643 ze zm.)
ustawa o ABW	– ustawa z 24.05.2002 r. o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu (Dz.U. z 2020 r. poz. 27 ze zm.)
ustawa o CBA	– ustawa z 9.06.2006 r. o Centralnym Biurze Antykorupcyjnym (Dz.U. z 2019 r. poz. 1921 ze zm.)
ustawa o KAS	– ustawa z 16.11.2016 r. o Krajowej Administracji Skarbowej (Dz.U. z 2021 r. poz. 422 ze zm.)
ustawa o PG	– ustawa z 15.12.2016 r. o Prokuraturii Generalnej Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 2020 r. poz. 762 ze zm.)
ustawa o Policji	– ustawa z 6.04.1990 r. o Policji (Dz.U. z 2020 r. poz. 360 ze zm.)
ustawa o SG	– ustawa z 12.10.1990 r. o Straży Granicznej (Dz.U. z 2021 r. poz. 1486 ze zm.)
ustawa o ŻW	– ustawa z 24.08.2001 r. o Żandarmerii Wojskowej i wojskowych organach porządkowych (Dz.U. z 2021 r. poz. 1214 ze zm.)

- u.s.w.ż.z. – ustawa z 11.09.2003 r. o służbie wojskowej żołnierzy zawodowych (Dz.U. z 2021 r. poz. 1131)
- u.w.t.p.a. – ustawa z 26.10.1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi (Dz.U. z 2021 r. poz. 1119)

2. CZASOPISMA I PUBLIKATORY

- Annales UMCS – Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska
- Biul.PK – Biuletyn Prawa Karnego
- Biul.SAKa – Biuletyn Sądu Apelacyjnego w Katowicach
- Biul.SN – Biuletyn Biura Orzecznictwa SN
- BSP – Białostockie Studia Prawnicze
- CzPKiNP – Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych
- DPP – Demokratyczny Przegląd Prawniczy
- EP – Edukacja Prawnicza
- GS – Gazeta Sądowa
- GSP – Gdańskie Studia Prawnicze
- GSP-Prz.Orz. – Gdańskie Studia Prawnicze – Przegląd Orzecznictwa
- KZS – Krakowskie Zeszyty Sądowe
- M.Prawn. – Monitor Prawniczy
- NP – Nowe Prawo
- ONSAiWSA – Orzecznictwo Naczelnego Sądu Administracyjnego i Wojewódzkich Sądów Administracyjnych
- OSA – Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych
- OSAB – Orzecznictwo Sądów Apelacji Białostockiej
- OSAW – Orzecznictwo Apelacji Wrocławskiej
- OSNA – Orzecznictwo Naczelnego Sądu Administracyjnego
- OSNC – Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna
- OSNCK – Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna i Karna
- OSN(K) – Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Karna
- OSNKW – Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Karna i Wojskowa
- OSNPG – Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Wydawnictwo Prokuratury Generalnej
- OSNwSK – Orzecznictwo Sądu Najwyższego w Sprawach Karnych
- OSP – Orzecznictwo Sądów Polskich
- OSPika – Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych
- OTK – Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego
- OTK-A – Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego – Seria A
- OTK-B – Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego – Seria B
- Pal. – Palestra
- PD – Paragraf na Drodze
- PiP – Państwo i Prawo

PiZS	– Praca i Zabezpieczenie Społeczne
PPK	– Problemy Prawa Karnego
Prob. Krym.	– Problemy Kryminalistyki
Prob. Praw.	– Problemy Praworządności
Prok. i Pr.	– Prokuratura i Prawo
Prok. i Pr.-wkł.	– Prokuratura i Prawo – wkładka
Prz. Sejm.	– Przegląd Sejmowy
PS	– Przegląd Sądowy
RPEiS	– Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny
SKKiP	– Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne
St. Iur.	– Studia Iuridica
St. Praw.	– Studia Prawnicze
WPP	– Wojskowy Przegląd Prawniczy
WSS	– Wrocławskie Studia Sądowe
ZNASW	– Zeszyty Naukowe Akademii Spraw Wewnętrznych
ZNUJ	– Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego
ZW	– Zagadnienia Wykroczeń

3. INSTYTUCJE I INNE

BFG	– Bankowy Fundusz Gwarancyjny
ENA	– europejski nakaz aresztowania
ETPC	– Europejski Trybunał Praw Człowieka
GIIF	– Generalny Inspektor Informacji Finansowej
JAF	– jednostka analityki finansowej
KDPW S.A.	– Krajowy Depozyt Papierów Wartościowych S.A.
KNF	– Komisja Nadzoru Finansowego
MTK	– Międzynarodowy Trybunał Karny
NSA	– Naczelny Sąd Administracyjny
SA	– sąd apelacyjny
SN	– Sąd Najwyższy
TK	– Trybunał Konstytucyjny
TS	– Trybunał Sprawiedliwości
WSA	– wojewódzki sąd administracyjny

WYKAZ PODSTAWOWEJ LITERATURY PODAWANEJ WYŁĄCZNIE W ZAPISIE SKRÓCONYM

1. PODRĘCZNIKI

- Artymiak, Rogalski, Sobolewski, *Proces. Część ogólna*
Artymiak, Rogalski, *Proces. Część ogólna*
Artymiak, Rogalski, *Proces. Część szczególna*
Bulsiewicz i inni, *Przebieg*
Cieślak, *Podstawowe założenia*
Cieślak, *Podstawowe założenia. Dzieła wybrane*
Cieślak, *Zagadnienia dowodowe*
Cieślak, *Zarys*
Daszkiewicz, *Zagadnienia*, t. I
Daszkiewicz, *Zagadnienia*, t. II
Daszkiewicz, Nowak, Stachowiak, *Proces*
Dudka, Paluszkiwicz, *Postępowanie*
Gardocka, *Podręcznik*
Glaser, *Polski proces*
Grajewski, *Przebieg procesu*
G. Artymiak, M. Klejnowska, C.P. Kłak, M. Rogalski, Z. Sobolewski, K. Sowiński, *Proces karny. Część ogólna*, red. G. Artymiak, M. Rogalski, Z. Sobolewski, Warszawa 2007
G. Artymiak, M. Klejnowska, C.P. Kłak, M. Rogalski, Z. Sobolewski, K. Sowiński, *Proces karny. Część ogólna*, red. G. Artymiak, M. Rogalski, Warszawa 2012
G. Artymiak, M. Klejnowska, C.P. Kłak, M. Rogalski, Z. Sobolewski, A. Masłowska, *Proces karny. Część szczególna*, red. G. Artymiak, M. Rogalski, Z. Sobolewski, Warszawa 2007; red. G. Artymiak, M. Rogalski, Warszawa 2012
A. Bulsiewicz, M. Jeż-Ludwichowska, D. Kala, D. Osowska, A. Lach, *Przebieg procesu karnego*, Toruń 1996, 2003
M. Cieślak, *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, Warszawa 1971, 1973, 1984
M. Cieślak, *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne* [w:] M. Cieślak, *Dzieła wybrane*, t. II, red. S. Waltoś, Kraków 2011
M. Cieślak, *Zagadnienia dowodowe w procesie karnym*, Warszawa 1955
M. Cieślak, *Postępowanie karne. Zarys instytucji*, Warszawa 1982
W. Daszkiewicz, *Prawo karne procesowe. Zagadnienia ogólne*, t. I, Bydgoszcz 2000
W. Daszkiewicz, *Prawo karne procesowe. Zagadnienia ogólne*, t. II, Bydgoszcz 2001
W. Daszkiewicz, T. Nowak, S. Stachowiak, *Proces karny. Część szczególna*, Poznań 1996
K. Dudka, H. Paluszkiwicz, *Postępowanie karne*, Warszawa 2016, 2017, 2018
T. Gardocka, *Postępowanie karne. Podręcznik akademicki*, Warszawa 2005
S. Glaser, *Polski proces karny w zarysie wraz z prawem o ustroju sądów powszechnych*, Kraków 1934
J. Grajewski, *Przebieg procesu karnego*, Warszawa 2001, 2008, 2012

Wykaz podstawowej literatury podawanej wyłącznie w zapisie skróconym

- Grajewski i inni, *Prawo* K. Papke-Olszauskas, S. Steinborn, K. Woźniewski, *Prawo karne procesowe. Część ogólna*, red. J. Grajewski, Warszawa 2009, 2011
- Grzegorzczuk, Tylman, *Postępowanie* T. Grzegorzczuk, J. Tylman, *Polskie postępowanie karne*, Warszawa 1998, 1999, 2001, 2003, 2005, 2007, 2009, 2011, 2014, 2016
- Hofmański, Zabłocki, *Elementy metodyki* P. Hofmański, S. Zabłocki, *Elementy metodyki pracy sędziego w sprawach karnych*, Kraków 2006, Warszawa 2011
- Kalinowski, *Polski proces* S. Kalinowski, *Polski proces karny*, Warszawa 1970, 1971
- Kalinowski, *Postępowanie. Zarys części ogólnej* S. Kalinowski, *Postępowanie karne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 1963
- Kalinowski, *Postępowanie. Zarys części szczególnej* S. Kalinowski, *Postępowanie karne. Zarys części szczególnej*, Warszawa 1964
- Kmiecik, Skrętowicz, *Proces* R. Kmiecik, E. Skrętowicz, *Proces karny. Część ogólna*, Kraków–Lublin 1996, 1998, 1999, Kraków 2002, 2003, 2004, 2006, Warszawa 2009
- Kruszyński i inni, *Wykład* B. Bienkowska, P. Kruszyński, C. Kulesza, P. Piszczyk, S. Pawelec, *Wykład prawa karnego procesowego*, red. P. Kruszyński, Białystok 1998, 2003, 2012
- Lipczyńska, *Proces*, cz. 1 M. Lipczyńska, *Polski proces karny. Zagadnienia ogólne*, cz. 1, Warszawa–Wrocław 1971, 1986
- Lipczyńska, *Proces*, cz. 2 M. Lipczyńska, *Polski proces karny. Zagadnienia szczególne*, cz. 2, Warszawa–Wrocław 1986
- Marszał, *Proces* K. Marszał, *Proces karny*, Katowice 1992, 1995, 1997, 1998
- Marszał, *Zagadnienia* K. Marszał, *Proces karny. Zagadnienia ogólne*, Katowice 2008, 2013
- Marszał, Zagrodnik, *Proces* K. Zgryzek, R. Koper, J. Zagrodnik, K. Marszał, *Proces karny*, red. K. Marszał, J. Zagrodnik, Warszawa 2017
- Marszał i inni, *Proces* K. Marszał, S. Stachowiak, K. Zgryzek, *Proces karny*, red. K. Marszał, Katowice 2003, 2005, 2008
- Marszał i inni, *Przebieg* K. Marszał, S. Stachowiak, K. Sychta, J. Zagrodnik, K. Zgryzek, *Proces karny. Przebieg postępowania*, red. K. Marszał, Katowice 2008, 2012
- Prusak, *Postępowanie* F. Prusak, *Postępowanie karne*, Warszawa 2001
- Schaff, *Proces* L. Schaff, *Proces karny Polski Ludowej. Wykład zasad ogólnych*, Warszawa 1953
- Siewierski, Tylman, Olszewski, *Postępowanie* M. Siewierski, J. Tylman, M. Olszewski, *Postępowanie karne w zarysie*, Warszawa 1971, 1974
- Skorupka, *Postępowanie. Część ogólna* Z. Świda, J. Skorupka, R. Ponikowski, W. Posnow, *Postępowanie karne. Część ogólna*, red. J. Skorupka, Warszawa 2012
- Skorupka, *Proces karny* D. Gruszecka, K. Kremens, K. Nowicki, J. Skorupka, *Proces karny*, red. J. Skorupka, Warszawa 2017, 2018, 2019, 2020
- Śliwiński, *Polski proces* S. Śliwiński, *Polski proces karny przed sądem powszechnym. Zasady ogólne*, Warszawa 1948, 1959, 1961
- Śliwiński, *Proces. Przebieg* S. Śliwiński, *Proces karny. Przebieg procesu i postępowanie wykonawcze*, Warszawa 1948
- Świda, *Postępowanie* Z. Świda, J. Skorupka, R. Ponikowski, W. Posnow, *Postępowanie karne. Część szczególna*, red. Z. Świda, Warszawa 2011; red. J. Skorupka, Warszawa 2013

- Świda, *Postępowanie. Część ogólna* Z. Świda, R. Ponikowski, W. Posnow, *Postępowanie karne. Część ogólna*, red. Z. Świda, Warszawa 2008
- Waltoś, *Proces* S. Waltoś, *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 1985, 1995, 1996, 1998, 2000, 2001, 2002, 2003, 2005, 2008, 2009
- Waltoś, Hofmański, *Proces* S. Waltoś, P. Hofmański, *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2013, 2016, 2017, 2018, 2020
- Zagrodnik, *Proces* R. Koper, K. Marszał, J. Zagrodnik, K. Zgryzek, *Proces karny*, red. J. Zagrodnik, Warszawa 2019

2. KOMENTARZE

- Angerman, Nowotny, Przeworski, *Komentarz* K. Angerman, J. Nowotny, J. Przeworski, *Komentarz do kodeksu postępowania karnego wraz z dotyczącymi ustawami i rozporządzeniami*, Warszawa 1930
- Boratyńska, Górski, Królikowski, Sakowicz, Warchoń, Ważny, *Kodeks* K.T. Boratyńska, A. Górski, M. Królikowski, A. Sakowicz, M. Warchoń, A. Ważny, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. A. Sakowicz, Warszawa 2015
- Boratyńska, Górski, Sakowicz, Ważny, *Kodeks* K.T. Boratyńska, A. Górski, A. Sakowicz, A. Ważny, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Warszawa 2005, 2007, 2009, 2012, 2013, 2014
- Dudka, *Kodeks* *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. K. Dudka, Warszawa 2018, 2020
- Gostyński i inni, *Kodeks*, t. I J. Bratoszewski, Z. Gostyński, L. Gardocki, S.M. Przyjemski, R.A. Stefański, S. Zabłocki, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. Z. Gostyński, t. I, Warszawa 1998, 2003
- Gostyński i inni, *Kodeks*, t. II J. Bratoszewski, Z. Gostyński, L. Gardocki, S.M. Przyjemski, R.A. Stefański, S. Zabłocki, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. Z. Gostyński, t. II, Warszawa 1998, 2004
- Gostyński i inni, *Kodeks*, t. III J. Bratoszewski, Z. Gostyński, L. Gardocki, S.M. Przyjemski, R.A. Stefański, S. Zabłocki, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. Z. Gostyński, t. III, Warszawa 1998, 2004
- Grajewski, Paprzycki, Steinborn, *Kodeks*, t. I J. Grajewski, L.K. Paprzycki, S. Steinborn, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. I, *Komentarz do art. 1–424 K.P.K.*, red. J. Grajewski, Kraków 2006, Warszawa 2010; red. L.K. Paprzycki, Warszawa 2013
- Grajewski, Paprzycki, Steinborn, *Kodeks*, t. II J. Grajewski, L.K. Paprzycki, S. Steinborn, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. II, red. J. Grajewski, Kraków 2006, Warszawa 2010; red. L.K. Paprzycki, Warszawa 2013, 2015
- Grajewski, Paprzycki, Steinborn, *Komentarz aktualizowany do art. 1–424* J. Grajewski, L.K. Paprzycki, S. Steinborn, *Komentarz aktualizowany do art. 1–424 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego (Dz.U.97.89.555)*, red. L.K. Paprzycki, LEX 2015
- Grajewski, Paprzycki, Steinborn, *Komentarz aktualizowany do art. 425–673* J. Grajewski, L.K. Paprzycki, S. Steinborn, *Komentarz aktualizowany do art. 425–673 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego (Dz.U.97.89.555)*, red. L.K. Paprzycki, LEX 2014, 2015
- Grajewski, Skrętowicz, *Kodeks* J. Grajewski, E. Skrętowicz, *Kodeks postępowania karnego z komentarzem*, Gdańsk 1995, 1996
- Grzegorzcyk, *Kodeks* T. Grzegorzcyk, *Kodeks postępowania karnego wraz z komentarzem do ustawy o świadku koronnym*, Kraków 2003, 2004, 2005, Warszawa 2008, 2010

Wykaz podstawowej literatury podawanej wyłącznie w zapisie skróconym

- Grzegorzczuk, *Kodeks*, t. I T. Grzegorzczuk, *Kodeks postępowania karnego*, t. I, *Komentarz do art. 1–467*, Warszawa 2014
- Grzeszczyk, *Kodeks* W. Grzeszczyk, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Warszawa, 2003, 2005, 2007, 2011, 2012, 2014
- Hofmański, Sadzik, Zgryzek, *Kodeks*, t. I P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks postępowania karnego*, t. I, *Komentarz do artykułów 1–296*, red. P. Hofmański, Warszawa 1999, 2004, 2007, 2011
- Hofmański, Sadzik, Zgryzek, *Kodeks*, t. II P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks postępowania karnego*, t. II, *Komentarz do artykułów 297–467*, red. P. Hofmański, Warszawa 1999, 2004, 2007, 2011
- Hofmański, Sadzik, Zgryzek, *Kodeks*, t. III P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks postępowania karnego*, t. III, *Komentarz do artykułów 468–682*, red. P. Hofmański, Warszawa 2007, 2010, 2012
- Hofmański, Sadzik, Zgryzek, *Kodeks*, t. IV P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks postępowania karnego*, t. IV, *Aktualizacje*, red. P. Hofmański, Warszawa 2008
- Kalinowski, Siewierski, *Kodeks* S. Kalinowski, M. Siewierski, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Warszawa 1960, 1966
- Lipczyńska, Ponikowski, *Mały komentarz* M. Lipczyńska, R. Ponikowski, *Mały komentarz do kodeksu postępowania karnego*, Warszawa 1986
- Mazur, *Kodeks* *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. M. Mazur, Warszawa 1971, 1976
- Peiper, *Komentarz* L. Peiper, *Komentarz do kodeksu postępowania karnego i przepisów wprowadzających tenże kodeks*, Kraków 1929, 1932, 1933
- Prusak, *Komentarz* F. Prusak, *Komentarz do kodeksu postępowania karnego*, t. I, II, Warszawa 1999
- Sakowicz i inni, *Kodeks* K.T. Boratyńska, P. Czarnecki, A. Górski, M. Królikowski, A. Sakowicz, M. Warchoń, A. Ważny, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. A. Sakowicz, Warszawa 2016, 2018; K.T. Boratyńska, P. Czarnecki, A. Górski, R. Koper, M. Królikowski, A. Lach, A. Sakowicz, A. Ważny, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. A. Sakowicz, Warszawa 2020, Legalis 2020
- Skorupka, *Kodeks* *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. J. Skorupka, Warszawa 2015, 2016, 2017, 2018, 2020, Legalis 2020
- Stefański, Zabłocki, *Kodeks*, t. I *Kodeks postępowania karnego*, t. I, *Komentarz do art. 1–166*, red. R.A. Stefański, S. Zabłocki, Warszawa 2017
- Stefański, Zabłocki, *Kodeks*, t. II *Kodeks postępowania karnego*, t. II, *Komentarz do art. 167–296*, red. R.A. Stefański, S. Zabłocki, Warszawa 2019, LEX 2019
- Świecki, *Kodeks* B. Augustyniak, K. Eichstaedt, M. Kurowski, D. Świecki, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. I, II, red. D. Świecki, Warszawa 2013, 2014, 2015, 2017, 2018, 2020, LEX 2020
- Świecki, *Komentarz do zmian 2016* K. Eichstaedt, B. Augustyniak, M. Kurowski, D. Świecki, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz do zmian 2016*, Warszawa 2016
- Ważny, *Kodeks* *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. A. Ważny, Warszawa 2020
- Zabłocki, *Postępowanie* S. Zabłocki, *Postępowanie kasacyjne w nowym kodeksie postępowania karnego. Komentarz praktyczny*, Warszawa 1998

3. KOMENTARZE DO INNYCH USTAW

- Bojarski, Skrętowicz, *Nieletni* T. Bojarski, E. Skrętowicz, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*, Warszawa 2007, 2011, 2014
- Garlicki, *Konwencja*, t. I L. Garlicki, P. Hofmański, A. Wróbel, *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności. Komentarz*, t. I, *Komentarz do artykułów 1–18*, red. L. Garlicki, Warszawa 2010
- Garlicki, *Konwencja*, t. II L. Garlicki, P. Hofmański, A. Wróbel, R. Degener, M. Krzyżanowska-Mierzewska, I. Kondak, K. Ryngielewicz, *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności. Komentarz*, t. II, *Komentarz do artykułów 19–59 oraz Protokołów dodatkowych*, red. L. Garlicki, Warszawa 2011
- Grzegorzcyk, *K.k.s.* T. Grzegorzcyk, *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, Warszawa 2000, 2001, 2006, 2009
- Grzegorzcyk, *K.p.u.* T. Grzegorzcyk, *Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia. Komentarz*, Warszawa 2002, 2008, 2012
- Kardas, Łabuda, Razowski, *K.k.s.* P. Kardas, G. Łabuda, T. Razowski, *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, Warszawa 2012, 2017
- Prusak, *K.k.s.* F. Prusak, *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, t. I (art. 1–53), t. II (art. 54–191), Warszawa 2006
- Skowron, *K.p.u.* A. Skowron, *Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia. Komentarz*, Warszawa 2010

4. MATERIAŁY POKONFERENCYJNE

- Bojarski, *Rozwój nauk* *Rozwój nauk penalnych w sześćdziesięciolecie Wydziału Prawa i Administracji UMCS. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej przez pracowników Katedry Prawa Karnego i Kryminologii UMCS w Lublinie w dn. 23–24 kwietnia 2009 r.*, red. T. Bojarski, Lublin 2009
- Bojarski, Skrętowicz, *Problemy* *Problemy reformy prawa karnego: materiały z sesji naukowej, Lublin–Kazimierz Dolny, 20–22 września 1993 r.*, red. T. Bojarski, E. Skrętowicz, Lublin 1993
- Ćwiąkowski, Artymiak, *Karnomaterialne* *Karnomaterialne i procesowe aspekty naprawienia szkody w świetle kodyfikacji karnych z 1997 r. i propozycji ich zmian*, red. Z. Ćwiąkowski, G. Artymiak, Warszawa 2010
- Ćwiąkowski, Artymiak, *Współzależność* *Współzależność prawa karnego materialnego i procesowego: w świetle kodyfikacji karnych z 1997 r. i propozycji ich zmian. Materiały z konferencji naukowej odbytej w dniach 11–13 października 2007 r. w Czarnej, poświęconej pamięci Profesora Zbigniewa Sobolewskiego*, red. Z. Ćwiąkowski, G. Artymiak, Warszawa 2009
- Dynia, Kłak, *Europejskie standardy* *Europejskie standardy ochrony praw człowieka a ustawodawstwo polskie*, red. E. Dynia, C.P. Kłak, Rzeszów 2005
- Gruszecka, Skorupka, *Granice procesu* *Granice procesu karnego. Legalność działań uczestników postępowania*, red. D. Gruszecka, J. Skorupka, Warszawa 2015
- Hofmański, *Węzłowe problemy* *Węzłowe problemy procesu karnego*, red. P. Hofmański, Warszawa 2010
- Kasprzak, Młodziejowski, *Wybrane problemy* *Wybrane problemy procesu karnego i kryminalistyki*, red. J. Kasprzak, B. Młodziejowski, Olsztyn 2010

- Kremens, Skorupka, *Pojęcie* *Pojęcie, miejsce i znaczenie prawdy w polskim procesie karnym. Materiały Wrocławskiego Seminarium Karnoprocesowego 2013*, red. K. Kremens, J. Skorupka, Wrocław 2013
- Kruszyński, *Postępowanie karne w XXI wieku* *Postępowanie karne w XXI wieku: materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej, Popowo 26–28 października 2001 r.*, red. P. Kruszyński, Warszawa 2002
- Kulesza, *Ocena funkcjonowania* *Ocena funkcjonowania porozumień procesowych w praktyce wymiaru sprawiedliwości*, red. C. Kulesza, Warszawa 2009
- Kulesza, *System* *System wymiaru sprawiedliwości a media*, red. C. Kulesza, Białystok 2009
- Mozgawa, Dudka, *Kodeks: ocena i perspektywy zmian* *Kodeks karny i kodeks postępowania karnego po dziesięciu latach obowiązywania: ocena i perspektywy zmian*, red. M. Mozgawa, K. Dudka, Warszawa 2009
- Skorupka, *Jawność procesu* *Jawność procesu karnego*, red. J. Skorupka, Warszawa 2012
- Skorupka, Drozd, *Nowe spojrzenie* *Nowe spojrzenie na model zakazów dowodowych w procesie karnym*, red. J. Skorupka, A. Drozd, Warszawa 2015
- Skorupka, Hayduk-Hawrylak, *Współczesne tendencje* *Współczesne tendencje w rozwoju procesu karnego z perspektywy dogmatyki oraz teorii i filozofii prawa*, red. J. Skorupka, I. Hayduk-Hawrylak, Warszawa 2011
- Skrętowicz, *Nowy kodeks* *Nowy kodeks postępowania karnego. Zagadnienia węzłowe. Materiały z konferencji naukowej „Kodeks postępowania karnego” zorganizowanej w dniach 8–10 września 1997 r.*, red. E. Skrętowicz, Kraków 1998
- Sobolewski, Artymiak, Kłak, *Problemy* *Problemy znowelizowanej procedury karnej. Materiały konferencji naukowej, Rzeszów–Czarna, 17–18 października 2003 r.*, red. Z. Sobolewski, G. Artymiak, C.P. Kłak, Kraków 2004
- Szwarc, *Porozumiewanie się* *Porozumiewanie się i uzgadnianie rozstrzygnięć przez uczestników postępowania karnego*, red. A. Szwarc, Warszawa–Poznań 1993
- Szwarc, *Przestępczość przygraniczna* *Przestępczość przygraniczna. Postępowanie karne przeciwko cudzoziemcom w Polsce. Konferencja międzynarodowa (niemiecko-polska), Poznań, 24–27 czerwca 1999 roku*, red. A. Szwarc, Poznań 2000

5. KSIĘGI JUBILEUSZOWE (PAMIĄTKOWE)

- Księga Bojarskiego *Teoretyczne i praktyczne problemy współczesnego prawa karnego. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Tadeuszowi Bojarskiemu*, red. A. Michalska-Warias, I. Nowikowski, J. Piórkowska-Flieger, Lublin 2011
- Księga Buchały *Problemy odpowiedzialności karnej. Księga pamiątkowa ku czci Prof. Kazimierza Buchały*, red. Z. Cwiąkański, M. Szewczyk, S. Waltoś, A. Zoll, Kraków 1994
- Księga Bulsiewiczza *Współczesne problemy procesu karnego i jego efektywności. Księga pamiątkowa Profesora Andrzeja Bulsiewiczza*, red. A. Marek, Toruń 2004
- Księga Cieślaka *Problemy kodyfikacji prawa karnego. Księga ku czci Profesora Mariana Cieślaka*, red. S. Waltoś, Kraków 1993
- Księga Daszkiewiczza *Nowe prawo karne procesowe. Zagadnienia wybrane. Księga ku czci Profesora Wiesława Daszkiewiczza*, red. T. Nowak, Poznań 1999

Wykaz podstawowej literatury podawanej wyłącznie w zapisie skróconym

- Księga Dody* Środki zaskarżenia w procesie karnym. Księga pamiątkowa ku czci Prof. Zbigniewa Dody, red. A. Gaberle, S. Waltoś, Kraków 2000
- Księga Filara* Nauki penalne wobec szybkich przemian socjokulturowych. Księga jubileuszowa Profesora Mariana Filara, red. A. Adamski, J. Bojarski, P. Chrzczonowicz, M. Leciak, Toruń 2012
- Księga Gaberle* Nauki penalne wobec problemów współczesnej przestępczości. Księga jubileuszowa z okazji 70. rocznicy urodzin Profesora Andrzeja Gaberle, red. K. Krajewski, Warszawa 2007
- Księga Gostyńskiego* Kompensacyjna funkcja prawa karnego. Księga poświęcona pamięci Profesora Zbigniewa Gostyńskiego, red. S. Waltoś, B. Nita, P. Trzaska, M. Żurek, Czołpa 2002/2
- Księga Górniok* Problemy nauk penalnych. Prace ofiarowane Profesor Oktawii Górniok, red. L. Tyszkiewicz, Katowice 1996
- Księga Gnajewskiego* Aktualne problemy prawa i procesu karnego. Księga ofiarowana Profesorowi Janowi Gnajewskiemu, red. M. Płachta, GSP 2003/11
- Księga Grzegorzcyka* Artes serviunt vitae sapientia imperat. Proces karny sensu largo. Rzeczywistość i wyzwanie. Księga Jubileuszowa Profesora Tomasza Grzegorzcyka z okazji 70. urodzin, red. J. Kasiński, A. Małolepszy, P. Misztal, R. Olszewski, K. Rydz-Sybilak, D. Świecki, Warszawa–Łódź 2019
- Księga Hołdy* Problemy penologii i praw człowieka na początku XXI stulecia. Księga poświęcona pamięci Profesora Zbigniewa Hołdy, red. B. Stańdo-Kawicka, K. Krajewski, Warszawa 2011
- Księga Kaftala* Problemy prawa i procesu karnego. Księga poświęcona pamięci Profesora Alfreda Kaftala, red. G. Rejman, B.T. Bienkowska, Z. Jędrzejowski, P. Mierzejewski, Warszawa 2008
- Księga Kalinowskiego* Rozprawa główna. Problemy podstawowe. Praca zbiorowa ku czci Profesora Stanisława Kalinowskiego, red. A. Murzynowski, „Studia Iuridica” 1985, t. XIII
- Księga Kmiecika* Iudicium et Scientia. Księga jubileuszowa Profesora Romualda Kmiecika, red. A. Przyborska-Klimczak, A. Taracha, Warszawa 2011
- Księga Korcyl-Wolskiej* W kręgu prawa nieletnich. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Marianny Korcyl-Wolskiej, red. P. Hofmański, S. Waltoś, Warszawa 2009
- Księga Kulickiego* Doctrina multiplex veritas una. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Mariuszowi Kulickiemu twórcy Katedry Kryminalistyki z okazji 35-lecia powołania Katedry na Wydziale Prawa i Administracji UMK, red. A. Bulsiewicz, A. Marek, V. Kwiatkowska-Darul, Toruń 2004
- Księga Kunickiej-Michalskiej* Reforma prawa karnego. Propozycje i komentarze. Księga pamiątkowa Profesor Barbary Kunickiej-Michalskiej, red. J. Jakubowska-Hara, C. Nowak, J. Skupiński, Warszawa 2008
- Księga Kruszyńskiego* Wokół gwarancji współczesnego procesu karnego. Księga jubileuszowa Profesora Piotra Kruszyńskiego, red. B.T. Bienkowska, H. Gajewska-Kraczkowska, M. Rogacka-Rzewnicka, Warszawa 2015
- Księga Lelental* Aktualne problemy prawa karnego, kryminologii i penitencjarystyki. Księga ofiarowana Profesorowi Stefanowi Lelentalowi w 45. roku pracy naukowej i dydaktycznej, red. K. Indeck, Łódź 2004

- Księga Marka* *Węzłowe problemy prawa karnego, kryminologii i polityki kryminalnej. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Andrzejowi Markowi*, red. V. Konarska-Wrzošek, J. Lachowski, J. Wójcikiewicz, Warszawa 2010
- Księga Marszałła* *Współczesne problemy procesu karnego i wymiaru sprawiedliwości. Księga ku czci Profesora Kazimierza Marszałła*, red. P. Hofmański, K. Zgryzek, Katowice 2003
- Księga Murzynowskiego, 1997* *Węzłowe zagadnienia procedury karnej. Księga ku czci Profesora Andrzeja Murzynowskiego*, red. P. Kruszyński, „*Studia Iuridica*” 1997, t. XXXIII
- Księga Murzynowskiego, 2020* *Istota i zasady procesu karnego 25 lat później. Księga poświęcona pamięci Profesora Andrzeja Murzynowskiego*, red. M. Rogacka-Rzewnicka, H. Gajewska-Kraczkowska, Warszawa 2020
- Księga Nowaka* *Współczesny polski proces karny. Księga ofiarowana Profesorowi Tadeuszowi Nowakowi*, red. S. Stachowiak, Poznań 2002
- Księga Rejman* *Gaudium in litteris est. Księga jubileuszowa ofiarowana Pani Profesor Genowefie Rejman z okazji osiemdziesiątych urodzin*, red. L. Gardocki, M. Królikowski, A. Walczak-Żochowska, Warszawa 2005
- Księga Skrętowicza* *Problemy stosowania prawa sądowego. Księga ofiarowana Profesorowi Edwardowi Skrętowiczowi*, red. I. Nowikowski, Lublin 2007
- Księga Skupińskiego* *Problemy wymiaru sprawiedliwości karnej. Księga jubileuszowa Profesora Jana Skupińskiego*, red. A. Błachnio-Parzych, J. Jakubowska-Hara, J. Kosonoga, H. Kuczyńska, Warszawa 2013
- Księga Stachowiaka* *Skargowy model procesu karnego. Księga ofiarowana Profesorowi Stanisławowi Stachowiakowi*, red. A. Gerecka-Żołyńska, P. Górecki, H. Paluszkiwicz, P. Wiliński, Warszawa 2008
- Księga Szwarca* *Aktualne problemy prawa karnego. Księga pamiątkowa z okazji Jubileuszu 70. urodzin Profesora Andrzeja J. Szwarca*, red. Ł. Pohl, Poznań 2009
- Księga Świdy* *Rzetelny proces karny. Księga jubileuszowa Profesora Zofii Świdy*, red. J. Skorupka, Warszawa 2009
- Księga Tylmana, 2011* *Funkcje procesu karnego. Księga jubileuszowa Profesora Janusza Tylmana*, red. T. Grzegorzczak, Warszawa 2011
- Księga Tylmana, 2014* *Polski proces karny i materialne prawo karne w świetle nowelizacji z 2013 roku. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Januszowi Tylmanowi z okazji Jego 90. urodzin*, red. T. Grzegorzczak, J. Izydorczyk, R. Olszewski, D. Świecki, M. Zbrojewska, Warszawa 2014
- Księga Tyszkiewicz* *U progu nowych kodyfikacji karnych. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Leonowi Tyszkiewiczowi*, red. O. Górniok, Katowice 1999
- Księga Waltosia* *Zasady procesu karnego wobec wyzwań współczesności. Księga ku czci Profesora Stanisława Waltosia*, red. J. Czapska, A. Gaberle, A. Światłowski, A. Zoll, Warszawa 2000
- Księga Wąska* *W kręgu teorii i praktyki prawa karnego. Księga poświęcona pamięci Profesora Andrzeja Wąska*, red. L. Leszczyński, E. Skrętowicz, Z. Hołda, Lublin 2005
- Księga Weigend* *Księga dedykowana dr Ewie Weigend*, red. S. Waltoś, CzPKiNP 2011, rok XV

- Księga Zabłockiego* *Fiat iustitia pereat mundus. Księga jubileuszowa poświęcona Sędziemu Sądu Najwyższego Stanisławowi Zabłockiemu z okazji 40-lecia pracy zawodowej*, red. P. Hofmański przy współpracy P. Kardasa i P. Wilińskiego, Warszawa 2014
- Księga Zbrojewskiej* *Verba volant, scripta manent. Proces karny, prawo karne skarbowe i prawo wykroczeń po zmianach z lat 2015–2016. Księga pamiątkowa poświęcona Profesor Monice Zbrojewskiej*, red. T. Grzegorzczyk, R. Olszewski, Warszawa 2016
- Księga Zolla* *Państwo prawa i prawo karne. Księga jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla*, red. P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel, t. I i II, Warszawa 2012

6. SYSTEMY PRAWA KARNEGO PROCESOWEGO

- System, t. I, cz. 1* *System Prawa Karnego Procesowego*, red. naczelny P. Hofmański, t. I, *Zagadnienia ogólne, cz. 1*, red. P. Hofmański, Warszawa 2013
- System, t. I, cz. 2* *System Prawa Karnego Procesowego*, red. naczelny P. Hofmański, t. I, *Zagadnienia ogólne, cz. 2*, red. P. Hofmański, Warszawa 2013
- System, t. II* *System Prawa Karnego Procesowego*, red. naczelny P. Hofmański, t. II, *Proces karny – rozwiązania modelowe w ujęciu prawnoporównawczym*, red. P. Kruszyński, Warszawa 2014
- System, t. III, cz. 1* *System Prawa Karnego Procesowego*, red. naczelny P. Hofmański, t. III, *Zasady procesu karnego, cz. 1*, red. P. Wiliński, Warszawa 2014
- System, t. III, cz. 2* *System Prawa Karnego Procesowego*, red. naczelny P. Hofmański, t. III, *Zasady procesu karnego, cz. 2*, red. P. Wiliński, Warszawa 2014
- System, t. IV* *System Prawa Karnego Procesowego*, red. naczelny P. Hofmański, t. IV, *Dopuszczalność procesu*, red. M. Jeż-Ludwichowska, A. Lach, Warszawa 2015
- System, t. V* *System Prawa Karnego Procesowego*, red. naczelny P. Hofmański, t. V, *Sądy i inne organy postępowania karnego*, red. Z. Kwiatkowski, Warszawa 2015
- System, t. VI* *System Prawa Karnego Procesowego*, red. naczelny P. Hofmański, t. VI, *Strony i inni uczestnicy postępowania karnego*, red. C. Kulesza, Warszawa 2016
- System, t. VIII* *System Prawa Karnego Procesowego*, red. naczelny P. Hofmański, t. VIII, *Dowody*, red. J. Skorupka, Warszawa 2019
- System, t. X* *System Prawa Karnego Procesowego*, red. naczelny P. Hofmański, t. X, *Postępowanie przygotowawcze*, red. R.A. Stefański, Warszawa 2016
- System, t. XIV* *System Prawa Karnego Procesowego*, red. naczelny P. Hofmański, t. XIV, *Tryby szczególne*, red. F. Prusak, Warszawa 2015
- System, t. XVIII* *System Prawa Karnego Procesowego*, red. naczelny P. Hofmański, t. XVIII, *Koszty procesu w sprawach karnych*, red. M. Klejnowska, Warszawa 2018

WPROWADZENIE

Tom dziewiąty *Systemu Prawa Karnego Procesowego* poświęcony został środkom przymusu. Nie trzeba nikogo przekonywać, jak doniosła jest to materia. Dotyka ona podstawowych praw człowieka, w tym przede wszystkim prawa do wolności osobistej. Ingerencja w sferę tych praw za pomocą środka przymusu musi zatem mieć nie tylko podstawę prawną, ale być proporcjonalna do celu, jaki ma on osiągnąć.

Normatywne podstawy środków przymusu są wielopoziomowe z uwagi na hierarchię aktów prawnych. Stosowanie środków przymusu jest przedmiotem regulacji nie tylko ustawowych, ale odpowiednie unormowania znajdują się także w Konstytucji RP i w aktach prawa międzynarodowego.

Problematyka środków przymusu obrosła bogatą literaturą i orzecznictwem. Dla dogmatyki prawa karnego procesowego jest to bowiem ważna tematyka, która ma swoje praktyczne przełożenie. Stąd też żywotne nią zainteresowanie, które zaowocowało obszernym i przez wiele lat tworzoną dorobkiem pod rządami trzech Kodeksów postępowania karnego, tj. z 1928 r., z 1969 r. i z 1997 r. Bogate jest także orzecznictwo sądów powszechnych (głównie sądów apelacyjnych) i Sądu Najwyższego oraz organów międzynarodowych.

Opracowanie poświęcone środkom przymusu stworzone w ramach Systemu Prawa Karnego Procesowego spełnia jego założenia. Stanowi teoretyczne przedstawienie problematyki środków przymusu z uwzględnieniem tła historycznego, regulacji prawa międzynarodowego, orzecznictwa oraz praktycznych aspektów ich stosowania. Jest to publikacja kompleksowa i na ile to było możliwe, wyczerpująca. Natomiast rozłożenie akcentów w prezentowaniu poszczególnych zagadnień i głębia naukowych dociekań stanowi indywidualne podejście poszczególnych autorów. Opracowanie to odzwierciedla nie tylko ich poglądy, ale całościowo prezentuje dorobek literatury i judykatury.

Podział merytorycznych zagadnień przedstawionych w tomie dziewiątym jest dualistyczny. Obejmuje kodeksowe i pozakodeksowe środki przymusu. Zawartość treściowa poszczególnych części tego tomu została zdeterminowana doniosłością omawianych instytucji. Z tego też względu najwięcej miejsca poświęcono środkom zapobiegawczym, a wśród nich z oczywistych względów tymczasowemu aresztowaniu.

Systematyka tomu jest klasyczna. Na początku zaprezentowane zostały zagadnienia ogólne dotyczące środków przymusu, a następnie przedstawiono poszczególne ich rodzaje.

Niniejszy tom podzielony został na 16 rozdziałów.

W rozdziale pierwszym omówione zostały zagadnienia ogólne dotyczące terminologii, podziału środków przymusu, funkcji i dyrektyw związanych z ich stosowaniem oraz organów je stosujących.

W rozdziale drugim przedstawiono konstytucyjne gwarancje stosowania środków przymusu.

W rozdziale trzecim wskazano międzynarodowe uregulowania odnoszące się do środków przymusu oraz zaprezentowano i zanalizowano najważniejsze orzeczenia wydane na gruncie przepisów prawa międzynarodowego.

Rozdział czwarty poświęcony został instytucji zatrzymania osoby.

W rozdziałach od piątego do jedenastego omówiono środki zapobiegawcze. Niewątpliwie są to najdonioślejsze środki przymusu, stąd też zagadnienia z nimi związane stanowią najobszerniejszą część tomu. W tej części w rozdziałach od piątego do siódmego przedstawiono zagadnienia ogólne dotyczące środków zapobiegawczych, a więc kwestie przesłanek i trybu stosowania, organów do tego uprawnionych oraz zaskarżalności. W rozdziałach od ósmego do jedenastego omówiono poszczególne środki zapobiegawcze. Z oczywistych względów najwięcej miejsca poświęcono tymczasowemu aresztowaniu (rozdział ósmy), w tym przedstawiono zagadnienia dotyczące odrębności stosowania tego środka zapobiegawczego w ramach przepisów o postępowaniu karnym ze stosunków międzynarodowych. W rozdziałach od dziewiątego do jedenastego omówiono poszczególne nieizolacyjne środki zapobiegawcze.

Rozdział dwunasty poświęcono środkom procesowym służącym poszukiwaniu oskarżonego lub zapewnieniu obecności oskarżonego przebywającego za granicą.

W rozdziale trzynastym przedstawiono kary porządkowe, a w czternastym omówiono poszczególne środki stosowane w ramach tzw. policji sesyjnej.

W rozdziale piętnastym zaprezentowano zagadnienia odnoszące się do zabezpieczenia majątkowego. Rozdział szesnasty poświęcony został pozakodeksowym środkom przymusu. W tej części przedstawiono środki zapobiegawcze stosowane wobec podmiotów zbiorowych, zatrzymanie prawa jazdy, blokadę rachunku i wstrzymanie transakcji.

W imieniu Profesora Tomasza Grzegorzcyka i własnym składam wyrazy podziękowania Współautorom tomu, po pierwsze za przyjęcie zaproszenia do zespołu tworzącego to dzieło, a po drugie za trud włożony w jego przygotowanie i terminowe zrealizowanie projektu. Mieliśmy zaszczyt uczestniczyć w tworzeniu dzieła o wyjątkowym charakterze, które będzie tworzyć kanon literatury procesu karnego.

Dariusz Świecki

ROZDZIAŁ 1

POJĘCIE ŚRODKÓW PRZYMUSU PROCESOWEGO, ICH ISTOTA I RODZAJE

1. Podział środków przymusu	45
2. Pozakodeksowe środki przymusu	46
3. <i>Ratio legis</i> środków przymusu pozaprocesowego	50
4. Środki przymusu procesowego	51
4.1. Pojęcie środków przymusu procesowego	51
4.2. Podział środków przymusu procesowego	54
4.3. Funkcje środków przymusu procesowego	58
4.4. Zabezpieczenie prawidłowego toku postępowania karnego	58
4.5. Zabezpieczenie osoby oskarżonego dla celów postępowania karnego	61
4.6. Wykonanie przez uczestników postępowania nałożonych na nich obowiązków procesowych	65
4.7. Zachowanie powagi sądu	66
4.8. Poszukiwanie oraz zabezpieczenie śladów i dowodów przestępstwa przed ich utratą, znieszczeniem oraz zniszczeniem	67
4.9. Zagwarantowanie realnej możliwości wykonania kary grzywny oraz środków o charakterze majątkowym	69
4.10. Ochrona interesów pokrzywdzonego przestępstwem	70
5. Dyrektywy związane ze stosowaniem środków przymusu	73
5.1. Dyrektywa minimalizacji (umiaru, subsydiarności, proporcjonalności) stosowania środków przymusu	73
5.2. Dyrektywa adaptacji środka przymusu	75
6. Istota środków zapobiegawczych i ich miejsce w systemie stosowania środków przymusu	78
7. Systematyka środków zapobiegawczych	82
7.1. Kryterium normatywne	83
7.2. Kryteria dolegliwości abstrakcyjnej i konkretnej	86
8. Zakres stosowania środków zapobiegawczych	87
8.1. Zakres podmiotowy	87
8.2. Zakres przedmiotowy stosowania środków przymusu	87
8.3. Zakres czasowy stosowania środków zapobiegawczych	88
9. Organy stosujące środki zapobiegawcze	88

Literatura: J. Bednarzak, *Środki zapobiegawcze*, Warszawa 1970; J. Bielański, *Z problematyki poszukiwania oskarżonego w trybie art. 278 obowiązującego k.p.k.*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2000, t. VI; K.T. Boratyńska, Ł. Chojniak, W. Jasiński, *Postępowanie karne*, Warszawa 2008; K. Buchała, S. Waltoś, *Zasady prawa i procesu karnego*, Warszawa 1975; D. Char-ko, *Poręczenie majątkowe w postępowaniu karnym*, PiP 2012/2; Ł. Cora, *Funkcje zatrzymania właściwego i tymczasowego aresztowania*, PiP 2009/1; W. Daszkiewicz, *Proces karny. Część ogólna*, Warszawa–Poznań 1994; W. Daszkiewicz, *Proces karny. Część ogólna*, Poznań 1996; K. Dąb-kiewicz, *Tymczasowe aresztowanie*, Warszawa 2012; D. Drajewicz, *Gwarancje listu żelaznego*, Prok. i Pr. 2014/3; D. Drajewicz, *List żelazny na tle prawnoporównawczym*, St. Praw. 2015/2;

D. Drajewicz, *Tymczasowe aresztowanie w znowelizowanym kodeksie postępowania karnego*, Prok. i Pr. 2016/5; **K. Dudka**, *Stosowanie nieizolacyjnych środków zapobiegawczych w praktyce organów wymiaru sprawiedliwości*, Warszawa 2011; **K. Eichstaedt**, *Czynności sądu w postępowaniu przygotowawczym w polskim prawie karnym*, Warszawa 2008; **S. Glaser**, *Zarys polskiego procesu karnego oraz z prawem o ustroju sądów powszechnych. Przedstawienie porównawcze na tle ustawodawstwa austriackiego, niemieckiego i rosyjskiego*, Warszawa 1929; **J. Grajewski, L.K. Paprzycki**, *Kodeks postępowania karnego z komentarzem*, Sopot 2000; **J. Grajewski, L.K. Paprzycki, M. Płachta**, *Kodeks postępowania karnego, t. I, Komentarz do art. 1–424 k.p.k.*, Kraków 2003; **M. Gruszczyński**, *Środki przymusu*, „Temidium” 2015/3; **W. Grzeszczyk**, *Przesłanki zatrzymania procesowego*, Prok. i Pr. 1998/2; **J. Izydorczyk**, *Praktyka stosowania tymczasowego aresztowania na przykładzie sądów Polski centralnej*, Łódź 2002; **J. Izydorczyk**, *Stosowanie tymczasowego aresztowania w polskim postępowaniu karnym*, Warszawa 2002; **M. Jachimowicz**, *Immunitet zakrajowości w procesie karnym*, PS 2004/11–12; **B. Janusz-Pohl**, *Immunitety w polskim postępowaniu karnym*, Warszawa 2009; **D. Kala**, *Procesowe funkcje zatrzymania osoby w świetle rozwiązań kodeksu postępowania karnego*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2008/4; **P. Kardas, M. Dąbrowska-Kardas**, *Zasada minimalizacji tymczasowego aresztowania w postępowaniu jurysdykcyjnym*, PiP 2010/1; **A. Kiełtyka**, *Antycypacja bezprawnego utrudniania postępowania karnego jako przesłanka tymczasowego aresztowania*, „Prokurator” 2003/2; **Kodeks postępowania karnego. Objasnienia dla studentów**, t. I, red. J. Grajewski, Kraków 2005; **A. Kołodziejczyk**, *List żelazny – kilka uwag w sprawie stosowania tej instytucji*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2011/16; **R. Koper**, *Karnoprocessowy status pokrzywdzonego w aspekcie stosowania tymczasowego aresztowania*, Prok. i Pr. 2019/1; **R. Koper**, *Podstawy i terminy tymczasowego aresztowania w świetle Konstytucji*, PiP 2013/5; **A. Kordik, F. Prusak, Z. Świda**, *Prawo karne procesowe. Część ogólna*, Wrocław–Szczecin 1994; **J. Kosonoga**, *Dozór Policji jako środek zapobiegawczy w polskim procesie karnym*, Warszawa 2008; **J. Kosonoga**, *Dyrektywa adaptacji środka zapobiegawczego do sytuacji procesowej*, Prok. i Pr. 2003/12; **J. Kosonoga**, *Podstawy stosowania środków zapobiegawczych*, Prok. i Pr. 2003/10; **J. Kosonoga**, *System nieizolacyjnych środków zapobiegawczych*, „Ius Novum” 2014, numer specjalny; **J. Kosonoga**, *System środków dyscyplinujących uczestników postępowania karnego*, Warszawa 2014; **J. Kosonoga**, *Środek zapobiegawczy zakazu udziału w zamówieniach publicznych* [w:] *Księga Grzegorzcyka*; **S. Kudrelek**, *Tymczasowe zajęcie mienia ruchomego w postępowaniu karnym*, PS 2015/1; **C. Kulesza, P. Starzyński**, *Postępowanie karne*, Warszawa 2020; **M. Lipczyńska, R. Ponikowski**, *Mały komentarz do kodeksu postępowania karnego*, Warszawa 1986; **W. Lis**, *Publikacja listu gończego a ochrona prawa do wizerunku*, PS 2013/3; **A. Majewski, B. Mikosz, A. Skowron**, *Kodeks postępowania karnego z komentarzem z uwzględnieniem orzecznictwa Sądu Najwyższego do 5.04.1996 r.*, Kraków 1996; **Meritum. Postępowanie karne**, red. D. Świecki, Warszawa 2019; **A. Mogilnicki**, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz. Reprint*, Warszawa 2019; **A. Murzynowski**, *Faktycznie podejrzany w postępowaniu przygotowawczym*, Pal. 1971/10; **B. Nita, A. Świątłowski**, *Podstawa dowodowa tymczasowego aresztowania*, PiP 2013/2; **K.J. Pawelec**, *Zatrzymanie w ujęciu znowelizowanego Kodeksu postępowania karnego*, PS 2014/6; **Proces karny. Podręcznik do ćwiczeń**, red. W. Daszkiewicz, Warszawa 1984; **J. Skorupka**, *Konstytucyjny i konwencyjny standard tymczasowego aresztowania*, PiP 2007/7; **J. Skorupka**, *Limitacja tymczasowego aresztowania w polskim procesie karnym*, PiP 2012/3; **J. Skorupka**, *Zatrzymanie procesowe osoby podejrzanej*, Prok. i Pr. 2007/11; **D. Sokołowska**, *Rola prokuratora, sądu i obrońcy w prawidłowym stosowaniu tymczasowego aresztowania – uwagi na kanwie orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, Pal. 2019/9; **P. Starzyński**, *Zabezpieczenie majątkowe w postępowaniu przygotowawczym*, Prok. i Pr. 2005/7; **R.A. Stefański**, *List żelazny w nowym kodeksie postępowania karnego*, Prok. i Pr. 1997/11; **R.A. Stefański**, *Poszukiwanie oskarżonego*, Prok. i Pr. 1997/10; **R.A. Stefański**, *Przesłanki tymczasowego aresztowania*

w nowym kodeksie postępowania karnego, WPP 1997/3–4; R.A. Stefański, *Środek zapobiegawczy zakazu opuszczania kraju*, Prok. i Pr. 1995/11–12; R.A. Stefański, *Środki zapobiegawcze w nowym kodeksie postępowania karnego*, Warszawa 1998; R.A. Stefański, *Warunkowy dozór Policji – nowy środek zapobiegawczy*, PiP 2006/6; A. Szumski, *Funkcja prewencyjna tymczasowego aresztowania*, Prok. i Pr. 2012/7–8; D. Tarnowska, *Pozaprosesowa funkcja środków zapobiegawczych*, Prok. i Pr. 2002/11; A.M. Tęcza-Paciorek, *Pojęcie osoby podejrzanej i jej uprawnienia*, Prok. i Pr. 2011/11; A.M. Tęcza-Paciorek, *Zasada domniemania niewinności w polskim procesie karnym*, Warszawa 2012; K. Witkowska, *Gwarancje zatrzymanego*, Prok. i Pr. 2011/9; S. Wyciszak, *Tymczasowe aresztowanie w świetle zmian k.p.k.*, Prok. i Pr. 1995/10; *Wykład prawa karnego procesowego*, red. P. Kruszyński, Białystok 2003; J. Zagórski, *Wykonywanie tymczasowych aresztowań w Polsce*, PiP 2007/10; *Zbiór orzeczeń z zakresu prawa karnego procesowego wraz z komentarzami. Postępowanie przygotowawcze czynności sądu w tym postępowaniu środki przymusu*, red. K. Klugiewicz, Warszawa 2012; E. Ziarnik-Kotania, *Zabezpieczenia majątkowe w nowych ustawach karnych*, Prok. i Pr. 1998/6.

1. PODZIAŁ ŚRODKÓW PRZYMUSU

Środki przymusu mają charakter zdekoncentrowany, występują w wielu aktach prawnych, co oznacza, że nie ograniczają się jedynie do ustawy karnoprosesowej. Elementem wspólnym środków przymusu jest akt władczej ingerencji organu państwowego w stosunku do danej osoby, która nie chce podporządkować się określonej nakaźności lub zakazowi wbrew obowiązкови wynikającemu z normy prawa powszechnie obowiązującego. Przymus może przybrać formę presji psychicznej, a w skrajnych wypadkach także legalnego użycia siły. Element przymusu ma szczególne znaczenie w postępowaniu karnym z uwagi na jego specyficzny charakter oraz przedmiot. Proces zmierza bowiem do odpowiedzi na pytania: czy czyn człowieka stanowi przestępstwo? Czy oskarżonemu można przypisać sprawstwo i winę, a jeśli tak, to jaką zastosować w stosunku do niego reakcję karną? Uzyskanie odpowiedzi na tak postawione zagadnienia nakłada na organy procesowe obowiązek przeprowadzenia dowodów, zrekonstruowania faktów. Wymaga to stworzenia takich mechanizmów oraz instrumentów, które będą zdadne do osiągnięcia zamierzonych celów. W takim ujęciu środki przymusu są nieodzownym elementem postępowania w przedmiocie odpowiedzialności karnej. Trafnie zatem podkreśla się w literaturze, że przymus jest jednym z kluczowych elementów systemu prawa karnego procesowego¹.

Zasadniczo w literaturze przedmiotu najczęściej dzieli się je na dwie kategorie: procesowe (kodeksowe) oraz pozaprosesowe (pozakodeksowe). Te drugie nie zmierzają do realizacji celów postępowania karnego, stąd nazywa się je środkami pozaprosesowymi².

¹ S. Glaser, *Zarys...*, s. 134; Ł. Cora, *Funkcje...*, s. 60; K. Dudka [w:] Dudka, Paluszkievicz, *Postępowanie*, 2018, s. 346; R. Koper [w:] Zagrodnik, *Proces*, s. 419.

² W. Daszkiewicz, *Proces...*, 1994, s. 281; J. Kosonoga, *Dozór Policji jako środek...*, s. 40; B. Janusz-Pohl, *Immunitety...*, s. 280–281.

Kryterium podziału wyznacza akt normatywny o charakterze ustawowym, który stanowi źródło konkretnego instrumentu ingerującego w sferę praw i wolności jednostki.

2. POZAKODEKSOWE ŚRODKI PRZYMUSU

Do pozakodeksowych środków przymusu należą:

- 1) zatrzymania pozaprocessowe wskazane w przepisach szczególnych:
 - a) zatrzymanie przez funkcjonariusza Policji lub przez strażnika straży gminnej osoby w stanie nietrzeźwości, która swoim zachowaniem daje powód do zgorzsenia w miejscu publicznym lub w zakładzie pracy, znajduje się w okolicznościach zagrażających jego życiu lub zdrowiu albo zagrażają życiu lub zdrowiu innych osób (art. 40 ust. 1 u.w.t.p.a.);
 - b) zatrzymanie nieletniego przez Policję albo przez Straż Graniczną, jeżeli istnieje uzasadnione podejrzenie, że popełnił on czyn karalny, a zachodzi uzasadniona obawa jego ukrycia się lub zatarcia śladów tego czynu, albo gdy nie można ustalić jego tożsamości (art. 32e § 1, art. 32g § 1 i 2 u.p.n.);
 - c) zatrzymanie przez funkcjonariusza Policji osób pozbawionych wolności, które na podstawie zezwolenia właściwego organu opuściły areszt śledczy albo zakład karny i w wyznaczonym terminie nie powróciły do niego (art. 15 ust. 1 pkt 2a ustawy o Policji);
 - d) zatrzymanie przez funkcjonariusza Policji osób stwarzających w sposób oczywisty bezpośrednie zagrożenie dla życia lub zdrowia ludzkiego, a także dla mienia (art. 15 ust. 1 pkt 3 ustawy o Policji);
 - e) zatrzymanie przez funkcjonariusza Policji sprawców przemocy w rodzinie stwarzających bezpośrednie zagrożenie dla życia lub zdrowia ludzkiego (art. 15a ustawy o Policji);
 - f) zatrzymanie przez funkcjonariuszy Straży Granicznej osób stwarzających w sposób oczywisty bezpośrednie zagrożenie dla życia lub zdrowia ludzkiego, a także dla mienia (art. 11 ust. 1 pkt 5a ustawy o SG);
 - g) zatrzymanie przez żołnierzy Żandarmerii Wojskowej żołnierza: który stwarza w sposób oczywisty bezpośrednie zagrożenie dla życia lub zdrowia ludzkiego albo dla mienia; co do którego istnieje uzasadnione przypuszczenie, że popełnił on wykroczenie, a zachodzi obawa co do jego ucieczki lub ukrycia się albo zatarcia śladów, bądź też nie można ustalić jego tożsamości; który został ujęty na gorącym uczynku popełnienia wykroczenia albo w pościgu podjętym bezpośrednio po popełnieniu tego czynu; który rażąco narusza dyscyplinę wojskową lub porządek publiczny, jeżeli zachodzi obawa co do jego ucieczki lub ukrycia się albo zatarcia śladów czynu bądź nie można ustalić jego tożsamości albo gdy zatrzymanie jest niezbędne do niezwłocznego przywrócenia dyscypliny wojskowej lub porządku publicznego; który będąc pozbawiony wolności,

samowolnie opuścił izbę zatrzymań, areszt śledczy, zakład karny lub wojskowy areszt dyscyplinarny albo opuścił je na podstawie zezwolenia właściwego organu i w wyznaczonym terminie nie powrócił do nich; który pełniąc niezawodową służbę wojskową, samowolnie przebywa poza jednostką wojskową lub wyznaczonym miejscem przebywania; który w mundurze wojskowym znajduje się w miejscu publicznym pod wpływem środka odurzającego lub substancji psychotropowej albo środka zastępczego; który nosi mundur wojskowy albo posiada uzbrojenie lub wyekwipowanie wojskowe, niezgodne z obowiązującymi przepisami (art. 18 pkt 1–8 ustawy o ŻW);

- h) zatrzymanie osoby przez funkcjonariuszy Krajowej Administracji Skarbowej (art. 134 ustawy o KAS);
- i) ujęcie przez funkcjonariuszy Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji wywiadu osób stwarzających bezpośrednie zagrożenie dla życia lub zdrowia ludzkiego, a także dla chronionego mienia, w celu niezwłocznego oddania tych osób Policji lub innym właściwym organom (art. 43 ust. 2 pkt 4 ustawy o ABW);
- j) ujęcie przez funkcjonariuszy Centralnego Biura Antykorupcyjnego osób stwarzających w sposób oczywisty bezpośrednie zagrożenie dla życia lub zdrowia ludzkiego, a także dla chronionego mienia, w celu niezwłocznego oddania tych osób Policji (art. 30 ust. 2 pkt 3 ustawy o CBA);
- k) ujęcie przez służby porządkowe i informacyjne, w celu niezwłocznego przekazania Policji, osób stwarzających bezpośrednie zagrożenie dla dóbr powierzonych ochronie oraz osób dopuszczających się czynów zabronionych (art. 20 ust. 1 pkt 5 ustawy z 20.03.2009 r. o bezpieczeństwie imprez masowych³);
- l) ujęcie przez funkcjonariuszy Służby Kontrwywiadu Wojskowego oraz Służby Wywiadu Wojskowego osób stwarzających bezpośrednie zagrożenie życia lub zdrowia ludzkiego, a także zagrożenie dla chronionego mienia, w celu niezwłocznego oddania tych osób Policji lub innym właściwym organom (art. 44 ust. 2 pkt 4 ustawy z 9.06.2006 r. o Służbie Kontrwywiadu Wojskowego oraz Służbie Wywiadu Wojskowego⁴);
- ł) ujęcie przez strażnika gminnego osób stwarzających w sposób oczywisty bezpośrednie zagrożenie dla życia lub zdrowia ludzkiego, a także dla mienia i niezwłocznego doprowadzenia do najbliższej jednostki Policji (art. 12 ust. 1 pkt 3 ustawy z 29.08.1997 r. o strażach gminnych⁵);
- m) ujęcie przez Strażnika Państwowej Straży Łowieckiej sprawcy przestępstwa lub wykroczenia na gorącym uczynku lub w pościgu podjętym bezpośrednio po

³ Dz.U. z 2019 r. poz. 2171.

⁴ Dz.U. z 2019 r. poz. 687 ze zm.

⁵ Dz.U. z 2019 r. poz. 1795 ze zm.

- popęlnieniu przestępstwa i doprowadzenia do jednostki Policji (art. 39 ust. 2 pkt 5 ustawy z 13.10.1995 r. – Prawo łowieckie⁶);
- n) ujęcie przez Strażnika Leśnego na gorącym uczynku sprawcy przestępstwa lub wykroczenia albo w pościgu podjętym bezpośrednio po popełnieniu przestępstwa oraz jego doprowadzenia do Policji (art. 47 ust. 2 pkt 5 ustawy o lasach⁷);
- o) zatrzymanie przez kapitana statku morskiego osoby, której zachowanie się na statku zagraża bezpieczeństwu statku, ludzi lub mienia (art. 68 § 1 ustawy z 18.09.2001 r. – Kodeks morski⁸);
- p) zatrzymanie przez dowódcę statku powietrznego osoby podejrzanej o popełnienie przestępstwa na statku powietrznym albo osoby zagrażającej w inny sposób bezpieczeństwu lotu lub porządkowi na pokładzie statku powietrznego przez dowódcę statku (art. 115 ust. 3 pkt 2 ustawy z 3.07.2002 r. – Prawo lotnicze⁹);
- r) zatrzymanie przez funkcjonariuszy Straży Granicznej lub Policji cudzoziemca na czas nieprzekraczający 48 godzin, jeżeli zachodzą okoliczności uzasadniające wydanie decyzji o zobowiązaniu cudzoziemca do powrotu albo który uchyla się od wykonania obowiązków określonych w tej decyzji, albo nie wywiązuje się z obowiązków określonych w postanowieniu o zastosowaniu wobec niego środków innych niż umieszczenie cudzoziemca w strzeżonym ośrodku lub areszcie dla cudzoziemców (art. 394 ust. 1 u.c.);
- s) zatrzymanie przez funkcjonariuszy Straży Granicznej na czas nieprzekraczający 48 godzin w celu: przymusowego wykonania decyzji o zobowiązaniu cudzoziemca do powrotu albo przekazania na podstawie rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 604/2013 z 26.06.2013 r. w sprawie ustanowienia kryteriów i mechanizmów ustalania państwa członkowskiego odpowiedzialnego za rozpatrzenie wniosku o udzielenie ochrony międzynarodowej złożonego w jednym z państw członkowskich przez obywatela państwa trzeciego lub bezpaństwowca (wersja przekształcona)¹⁰, albo przekazania do innego państwa członkowskiego Unii Europejskiej, państwa członkowskiego Europejskiego Stowarzyszenia Wolnego Handlu (EFTA) – strony umowy o Europejskim Obszarze Gospodarczym lub Konfederacji Szwajcarskiej na podstawie umowy międzynarodowej o przekazywaniu i przyjmowaniu osób, albo przekazania do państwa trzeciego na podstawie umowy międzynarodowej o przekazywaniu i przyjmowaniu osób (art. 394 ust. 1a pkt 1–4 u.c.);

⁶ Dz.U. z 2020 r. poz. 1683 ze zm.

⁷ Dz.U. z 2020 r. poz. 1463 ze zm.

⁸ Dz.U. z 2018 r. poz. 2175.

⁹ Dz.U. z 2020 r. poz. 1970.

¹⁰ Dz.Urz. UE L 180 z 29.06.2013, s. 31.

- 2) zatrzymanie prawa jazdy za pokwitowaniem w razie uzasadnionego podejrzenia, że kierowca popełnił przestępstwo lub wykroczenie, za które może być orzeczony zakaz prowadzenia pojazdów (art. 135 ust. 1 pkt 2 p.r.d.);
- 3) przymusowe wykonanie decyzji o zobowiązaniu cudzoziemca do powrotu, gdy nie opuścił on dobrowolnie terytorium Rzeczypospolitej Polskiej w terminie w niej określonym (art. 329 ust. 1 u.c.);
- 4) przymusowe wykonanie decyzji o zobowiązaniu cudzoziemca do powrotu, gdy nie opuścił on dobrowolnie terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, gdy w decyzji nie został określony termin dobrowolnego powrotu lub po wydaniu tej decyzji: zaistniało prawdopodobieństwo ucieczki cudzoziemca, lub dalszy pobyt cudzoziemca może stanowić zagrożenie dla obronności lub bezpieczeństwa państwa lub ochrony bezpieczeństwa i porządku publicznego (art. 329 ust. 2 pkt 1–2 u.c.);
- 5) blokada środków na rachunku bankowym na czas nieprzekraczający 72 godzin dokonana przez bank w przypadku powzięcia uzasadnionego podejrzenia, że zgromadzone na nim środki w całości lub w części pochodzą lub mają związek z przestępstwem skarbowym lub przestępstwem innym niż przestępstwo, o którym mowa w art. 165a lub 299 k.k. (art. 106a ust. 3 pr. bank.);
- 6) blokada rachunku na okres nie dłuższy niż 96 godzin, gdy z uzyskanych informacji, uzasadniających podejrzenie popełnienia przestępstwa określonego w art. 181–183 u.o.i.f., wynika, że transakcja, która została dokonana lub ma zostać dokonana, może mieć związek z popełnieniem tego przestępstwa (art. 39 u.n.r.k.);
- 7) przewidziane w ustawie o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary:
 - a) wystąpienie do właściwego sądu o wydanie postanowienia o zabezpieczeniu na mieniu podmiotu zbiorowego grożącej kary pieniężnej lub przepadku w celu zabezpieczenia prawidłowego toku postępowania (art. 26 u.o.p.z.);
 - b) zakaz łączenia się, podziału lub przekształcenia się podmiotu zbiorowego, zakaz ubiegania się o zamówienia publiczne na czas trwania tych postępowań, a także obciążania w tym czasie bez zgody sądu swojego majątku lub zbywania bez takiej zgody określonych przez sąd składników majątkowych (art. 26a ust. 1a u.o.p.z.);
- 8) przewidziane w Prawie o ustroju sądów powszechnych instrumenty składające się na tzw. policję sesyjną w postaci:
 - a) wydalenia osoby biorącej udział w sprawie, gdy mimo uprzedzenia o skutkach prawnych jej nieobecności przy czynnościach sądowych nadal zachowuje się w sposób, który narusza powagę, spokój lub porządek czynności sądowych (art. 48 § 1 i 2 p.u.s.p.);
 - b) ukarania karą porządkową grzywny w wysokości do 3000 zł lub karą pozbawienia wolności do 14 dni w razie naruszenia przez winnego powagi, spokoju lub porządku czynności sądowych albo ublżenia sądowi, innemu organowi państwowemu lub osobom biorącym udział w sprawie (art. 49 § 1 p.u.s.p.);

- c) wymierzenia kary przewidzianej w przepisach o wykonywaniu kary pozbawienia wolności albo w przepisach o wykonywaniu tymczasowego aresztowania w przypadku, gdy czynu dopuściła się osoba pozbawiona wolności (art. 49 § 1 *in fine* p.u.s.p.);
- d) zwrócenia się przez sąd do właściwego dowódcy jednostki wojskowej, który stosuje środki przewidziane w przepisach dotyczących żołnierzy, jeżeli czynu dopuścił się żołnierz w czynnej służbie wojskowej albo osoba odbywająca zasadniczą służbę w obronie cywilnej (art. 49 § 2 p.u.s.p.).

3. *RATIO LEGIS* ŚRODKÓW PRZYMUSU POZAPROCESOWEGO

W przeciwieństwie do środków przymusu procesowego instrumenty te nie służą celom postępowania karnego, o którym mowa w art. 2 § 1 k.p.k. Każdorazowo ich cel wynika z konkretnych przepisów ustawy szczególnej. Analiza powyższych przepisów świadczy o tym, że zdecydowana większość z nich ma charakter prewencyjny, dotyczy ochrony bezpieczeństwa oraz porządku publicznego przed podejmowaniem działań sprzecznych z wyżej wymienionymi wartościami. Przykładowo tzw. zatrzymania prewencyjne dotyczą osób stwarzających w sposób oczywisty bezpośrednie zagrożenie dla życia lub zdrowia ludzkiego, a także dla chronionego mienia. Zatrzymania prewencyjne, administracyjne w swej istocie zbliżone są do zatrzymania procesowego, gdyż wiążą się z krótkotrwałym ograniczeniem wolności bądź reglamentacją swobody działania. Nie są jednak realizowane na gruncie procesu, choć mogą aktualizować się na jego przedpolu.

Często występującym w praktyce środkiem przymusu jest zatrzymanie prawa jazdy za pokwitowaniem w razie uzasadnionego podejrzenia, że kierowca popełnił przestępstwo lub wykroczenie, za które może być orzeczony zakaz prowadzenia pojazdów (art. 135 ust. 1 pkt 2 p.r.d.). Czynność tę należy odróżnić od środka zapobiegawczego o charakterze nieizolacyjnym w postaci nakazu powstrzymania się od prowadzenia określonego rodzaju pojazdów, o którym mowa w art. 276 k.p.k.¹¹ Zatrzymanie dokumentu w przypadku zastosowania środka, o którym mowa w art. 276 k.p.k., może mieć miejsce dla wykonania postanowienia o zatrzymaniu prawa jazdy (art. 135 ust. 1 lit. e p.r.d.).

W art. 129 ust. 1 p.r.d. wskazuje się, że do zadań Policji należy m.in. czuwanie nad bezpieczeństwem i porządkiem ruchu na drogach. Zatrzymanie prawa jazdy jest więc jednym z instrumentów umożliwiających realizację tego zobowiązania. *Ratio legis* tego rozwiązania sprowadza się do zabezpieczenia możliwości realnego wykonania środka karnego, który może zostać orzeczony w przyszłości wobec oskarżonego. Ponadto spełnia

¹¹ Postanowienie SN z 13.12.2018 r., IV KS 21/18, LEX nr 2591532.

zarówno funkcję prewencji indywidualnej (odstrasza oskarżonego przed popełnieniem kolejnego czynu zabronionego w ruchu drogowym), jak i generalnej (wskazuje społeczeństwu, że dokonywanie tego rodzaju czynów jest nieopłacalne), wpływając tym samym na bezpieczeństwo w komunikacji¹².

4. ŚRODKI PRZYMUSU PROCESOWEGO

4.1. POJĘCIE ŚRODKÓW PRZYMUSU PROCESOWEGO

Środki przymusu procesowego przeznaczone są dla efektywnej realizacji celów postępowania karnego, o których mowa w art. 2 § 1 pkt 1–4 k.p.k. Mają zatem przyczyniać się do takiego ukształtowania procesu, aby: sprawca przestępstwa został wykryty i pociągnięty do odpowiedzialności karnej, a osoba niewinna nie poniosła tej odpowiedzialności; przez trafne zastosowanie środków przewidzianych w prawie karnym oraz ujawnienie okoliczności sprzyjających popełnieniu przestępstwa osiągnięte zostały zadania postępowania karnego nie tylko w zwalczaniu przestępstw, lecz również w zapobieganiu im oraz w umacnianiu poszanowania prawa i zasad współżycia społecznego; zostały uwzględnione prawnie chronione interesy pokrzywdzonego przy jednoczesnym poszanowaniu jego godności; rozstrzygnięcie sprawy nastąpiło w rozsądnym terminie.

Środki przymusu procesowego nie posiadają jednolitej struktury normatywnej. Powyższe instrumenty mają zróżnicowany charakter i przeznaczenie. Trafnie podkreśla się w doktrynie, że przyjmują one formę zarówno czynności procesowych, jak i faktycznych¹³. Dywersyfikacja środków przymusu, ich znaczna liczba oraz różne cele, jakim mają służyć, sprawia trudności w opracowaniu jednolitej definicji tego pojęcia. Środki przymusu procesowego są rozmaicie pojmowane, co przemawia za dokonaniem przeglądu poglądów wybranych przedstawicieli doktryny.

Według M. Cieślaka środki przymusu „to pewne ograniczenia wolności lub nie naruszalności osoby, jej mieszkania, rzeczy bądź sfery życia prywatnego”¹⁴. Zdaniem A. Kordika, F. Prusaka i Z. Świdy środkami przymusu są „różnego rodzaju czynności procesowe, które zmierzają do wymuszenia realizacji przez uczestników procesu obowiązków procesowych, mających na celu zapewnienie prawidłowego toku postępowania”¹⁵. E. Skrętowicz określa je jako „przewidziane przez prawo sposoby oddziaływania organów procesowych na innych uczestników postępowania («bodźce prawne»), wymuszające zachowanie się pożądane z punktu widzenia potrzeb i zadań

¹² Uchwała SN z 14.09.1990 r., V KZP 21/90, LEX nr 20436.

¹³ W. Daszkiewicz, *Proces...*, 1994, s. 281; Daszkiewicz, *Zagadnienia*, t. II, s. 80; W. Daszkiewicz, *Proces...*, 1996, s. 322.

¹⁴ Cieślak, *Zarys*, s. 44; Cieślak, *Podstawowe założenia*, 1984, s. 400.

¹⁵ A. Kordik, F. Prusak, Z. Świda, *Prawo...*, s. 168.

prowadzonego postępowania karnego”¹⁶. Według K. Marszała „środki przymusu są albo reakcją na jakieś zachowanie niezgodne z oznaczonym obowiązkiem (np. obowiązkiem stawienia się), albo zmierzają do urzeczywistnienia pewnego stanu faktycznego, niezależnie od woli lub zachowania się określonej osoby”¹⁷. D. Kała podnosi, że są „to negatywne bodźce prawne, stosowane niezależnie od woli, a czasami nawet wbrew woli jednostki, których charakterystyczną cechą jest przymus fizyczny lub psychiczny albo oba te rodzaje przymusu łącznie”¹⁸. W ujęciu zaproponowanym przez J. Grajewskiego są to „czynności organów procesowych zmierzających zarówno do wymuszenia spełnienia obowiązków procesowych, jak i zapewnienia prawidłowego toku postępowania”¹⁹. Według S. Waltośa środki przymusu to „czynności organów procesowych zmierzające do wymuszenia spełnienia obowiązków procesowych lub zapewnienie prawidłowego toku procesu”²⁰. Zdaniem L.K. Paprzyckiego należy przez nie rozumieć „czynności, które polegają na posługiwaniu się przymusem psychicznym lub fizycznym albo jego zagrożeniem, a ich celem jest uzyskanie lub zabezpieczenie dowodów, zapewnienie uczestniczenia w postępowaniu karnym osób, których udział jest konieczny dla prawidłowego toku postępowania, a także zabezpieczenia wykonania kar albo środka karnego”²¹.

T. Grzegorzczak określa je jako „legalne sposoby wkraczania w sferę konstytucyjnych praw jednostki”²². W ocenie K. Eichstaedta należy je dekodować jako „instrumenty prawa karnego procesowego mające na celu zapewnić prawidłowy przebieg i skuteczność postępowania karnego”²³. Zdaniem P. Hofmańskiego, E. Sadzik, K. Zgryzka środkami przymusu są środki, które służą zapewnieniu prawidłowego toku postępowania karnego²⁴. R. Koper definiuje je jako „czynności organów procesowych (a także innych uczestników procesu) służące do zabezpieczenia prawidłowego biegu postępowania i jego celów polegające na stosowaniu odpowiedniego przymusu w toku procesu, ograniczającego prawa osób, wobec których te środki zastosowano”²⁵. Zdaniem J. Skorupki są to „czynności organów postępowania mające na celu zabezpieczenie prawidłowego toku postępowania lub wymuszenie spełnienia obowiązków procesowych za pomocą przymusu lub groźby jego zastosowania”²⁶. K. Dudka wskazuje, że środki przymusu to „przewidziane przez prawo karne procesowe środki służące

¹⁶ E. Skrętowicz [w:] Kmieciak, Skrętowicz, *Proces*, 2002, s. 281.

¹⁷ K. Marszał [w:] Marszał i inni, *Proces*, 2003, s. 331.

¹⁸ D. Kała [w:] *Zbiór orzeczeń...*, red. K. Klugiewicz, s. 144.

¹⁹ Grajewski, *Przebieg procesu*, 2001, s. 97.

²⁰ Waltoś, *Proces*, 1985, s. 267; S. Waltoś [w:] Waltoś, Hofmański, *Proces*, 2018, s. 425.

²¹ L.K. Paprzycki [w:] J. Grajewski, L.K. Paprzycki, M. Płachta, *Kodeks postępowania...*, t. I, s. 588; L.K. Paprzycki [w:] J. Grajewski, L.K. Paprzycki, *Kodeks postępowania...*, s. 339.

²² Grzegorzczak, *Kodeks*, t. I, s. 857.

²³ K. Eichstaedt [w:] *Meritum...*, red. D. Świecki, s. 644.

²⁴ Hofmański, Sadzik, Zgryzek, *Kodeks*, t. I, 1999, s. 871.

²⁵ R. Koper [w:] Zagrodnik, *Proces*, s. 420.

²⁶ J. Skorupka [w:] Skorupka, *Proces karny*, 2018, s. 490.

zapewnieniu osób i rzeczy dla postępowania karnego, zabezpieczające prawidłowy tok postępowania, a także służące zapobieżeniu popełnienia nowego przestępstwa²⁷. S. Steinborn przedstawia je jako „czynności organów procesowych zmierzające do wymuszenia spełnienia obowiązków procesowych przez innych uczestników procesu karnego lub zapewnienia prawidłowego toku procesu”²⁸.

K.T. Boratyńska podkreśla, że celem środków przymusu jest „zabezpieczenie prawidłowego przebiegu postępowania i zniwelowanie pojawiających się w nim przeszkód”²⁹. C. Kulesza postrzega je jako „przewidziane ustawą ograniczenia praw obywateli, służące realizacji obowiązków procesowych przez uczestników postępowania i zapewnieniu prawidłowego biegu procesu karnego”³⁰. K. Witkowska określa je jako „karnoprosesowe ograniczenia praw obywatelskich stosowane w procesie karnym, ograniczające prawa człowieka gwarantowane przez Konstytucję i ratyfikowane konwencje międzynarodowe urzeczywistniane niezależnie od woli stron, których dotyczą”³¹. Elementami wspólnymi dla wszystkich wskazanych definicji jest, po pierwsze, element nacisku, presji na uczestnika postępowania, tak aby zachował się on zgodnie nakazem albo zakazem przewidzianym przez ustawę. Może on przybrać formę legalnego użycia siły (przymus fizyczny) albo groźby jej użycia (przymus psychiczny). Po drugie, środki przymusu dalece ingerują w prawa i wolności człowieka zapewnione przez Konstytucję RP oraz ratyfikowane przez Polskę umowy międzynarodowe. Wiążą się z określonymi dolegliwościami: czasowym pozbawieniem wolności (zatrzymanie, tymczasowe aresztowanie, kara porządkowa aresztu); ograniczeniem: w zakresie władania własnym majątkiem (poręczenie majątkowe, kara pieniężna, zabezpieczenie majątkowe, nakaz opuszczenia lokalu zajmowanego wspólnie z pokrzywdzonym), możliwości wykonywania zawodu, prowadzenia działalności gospodarczej, prowadzenia określonego rodzaju pojazdów; zakazami ubiegania się o zamówienia publiczne na czas trwania postępowania, kontaktowania się z określonymi osobami, zbliżania się do nich, przebywania w określonych miejscach itp.

Środki przymusu procesowe muszą:

- 1) mieć swoje upoważnienie w przepisach ustawy (art. 31 ust. 3 Konstytucji RP);
- 2) być konieczne, proporcjonalne oraz przydatne dla ochrony interesu wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych.

Warunki te muszą być spełnione koniunktywnie.

²⁷ K. Dudka [w:] Dudka, Paluszkiwicz, *Postępowanie*, 2018, s. 346.

²⁸ S. Steinborn [w:] *Kodeks postępowania karnego. Objasnienia...*, t. I, s. 469.

²⁹ K.T. Boratyńska [w:] K.T. Boratyńska, Ł. Chojniak, W. Jasiński, *Postępowanie...*, s. 332.

³⁰ C. Kulesza [w:] C. Kulesza, P. Starzyński, *Postępowanie...*, s. 248; C. Kulesza [w:] *Wykład...*, red. P. Kruszyński, s. 290.

³¹ K. Witkowska, *Gwarancje...*, s. 80.

4.2. PODZIAŁ ŚRODKÓW PRZYMUSU PROCESOWEGO

Środki przymusu procesowego można podzielić według różnych kryteriów: normatywnego, zakresowego, rodzaju naruszonego dobra chronionego prawem oraz funkcjonalnego. Pierwszy podział odnosi się do regulacji kodeksowej. Na gruncie ustawy karnoprosesowej nie mają one charakteru jednolitego. W ramach Kodeksu postępowania karnego nie zamknięto środków przymusu wyłącznie w ramach jednej jednostki redakcyjnej. Pozwala to na wyodrębnienie środków przymusu procesowego *sensu stricto* oraz *sensu largo*. Te pierwsze mieszczą się w dziale VI k.p.k., te drugie zaś mają swoje umocowanie w innych przepisach Kodeksu.

Dział VI *expressis verbis* wyróżnia następujące środki przymusu:

- 1) ujęcie obywatelskie (rozdział 27, art. 243 k.p.k.);
- 2) zatrzymanie (rozdział 27, art. 244–248 k.p.k.);
- 3) środki zapobiegawcze (rozdział 28, art. 249–277 k.p.k.);
- 4) poszukiwanie oskarżonego i list gończy (rozdział 29, art. 278–280 k.p.k.);
- 5) list żelazny (rozdział 30, art. 281–284 k.p.k.);
- 6) kary porządkowe oraz inne środki dyscyplinujące uczestników postępowania (rozdział 31; art. 285–290 k.p.k.):
 - a) kara pieniężna w wysokości do 3000 zł dla świadka, biegłego, tłumacza lub specjalisty, który bez należytego usprawiedliwienia nie stawił się na wezwanie organu prowadzącego postępowanie albo bez zezwolenia tego organu wydał się z miejsca czynności przed jej zakończeniem (art. 285 § 1 k.p.k.);
 - b) kara pieniężna w wysokości 3000 zł dla obrońcy lub pełnomocnika, w wypadkach szczególnych ze względu na ich wpływ na przebieg czynności, gdy nie stawił się na wezwanie organu prowadzącego postępowanie albo bez zezwolenia tego organu wydał się z miejsca czynności przed jej zakończeniem (art. 285 § 2 k.p.k.);
 - c) kara pieniężna w wysokości 3000 zł dla osoby, która bezpodstawnie uchyła się od złożenia zeznania, wykonania czynności biegłego, tłumacza lub specjalisty, złożenia przyrzeczenia, wydania przedmiotu, dopełnienia obowiązków poręczyciela albo spełnienia innego ciążącego na niej obowiązku w toku postępowania, jak również do przedstawiciela lub kierownika instytucji, osoby prawnej lub jednostki organizacyjnej niemającej osobowości prawnej obowiązanej udzielić pomocy organowi prowadzącemu postępowanie karne, która bezpodstawnie nie udziela pomocy w wyznaczonym terminie (art. 287 § 1 k.p.k.);
 - d) kara aresztu na czas nieprzekraczający 30 dni w razie uporczywego uchyłania się od złożenia zeznania, wykonania czynności biegłego, tłumacza lub specjalisty oraz wydania przedmiotu (art. 287 § 2 *in principio* k.p.k.);
 - e) kara aresztu na czas nieprzekraczający 30 dni w razie uporczywego niestawienia na wezwanie organu prowadzącego postępowanie, jeżeli zarządzenie zatrzymania i przymusowego doprowadzenia nie jest wystarczające dla zapewnienia stawienia się osoby wezwanej (art. 287 § 2 *in fine* k.p.k.);

- f) zwrócenie się przez sąd lub prokuratora do dowódcy jednostki wojskowej, w razie uchybienia przez żołnierza w czynnej służbie, z wyjątkiem terytorialnej służby wojskowej pełnionej dyspozycyjnie, obowiązkom określonym w art. 285 § 1 i art. 287 k.p.k. (art. 288 § 1 k.p.k.);
- g) obciążenie kosztami postępowania osoby, w tym obrońcy, pełnomocnika lub oskarżyciela publicznego, która przez niewykonanie obowiązków wymienionych w art. 285 § 1 i 1a lub art. 287 § 1 k.p.k. spowodowała dodatkowe koszty postępowania (art. 289 § 1 k.p.k.);
- 7) zabezpieczenie majątkowe (rozdział 32, art. 291–295 k.p.k.).

Część przedstawicieli doktryny kwestionuje prawidłowość tego podziału. Podnosi się, że poszukiwanie oskarżonego, list gończy oraz list żelazny pozbawione są *de facto* elementu przymusu, przełamывania woli uczestnika postępowania³². Szerzej na ten temat w dalszej części opracowania.

Do środków przymusu *sensu largo* (poza działem VI k.p.k.) należą w szczególności:

- 1) nałożenie na kierownika organu instytucji państwowej, samorządowej lub społecznej zobowiązanego do udzielenia wyjaśnień kary pieniężnej w wysokości do 10 000 zł (art. 19 § 3 k.p.k.);
- 2) nałożenie kary pieniężnej na dziekana właściwej okręgowej rady adwokackiej lub rady okręgowej izby radców prawnych w razie nienadesłania w wyznaczonym, nie krótszym niż 30 dni, terminie informacji o podjętych działaniach wynikających z zawiadomienia organu procesowego o rażącym naruszeniu przez obrońcę lub pełnomocnika strony ich obowiązków procesowych (art. 20 § 1a k.p.k.);
- 3) zatrzymanie i przymusowe doprowadzenie:
 - a) oskarżonego lub osoby podejrzanej w celu poddania się obowiązkom wynikającym z art. 74 § 2 i 3 k.p.k. W tym wypadku istnieje możliwość stosowania wobec nich siły fizycznej lub środków technicznych służących obezwładnieniu w zakresie niezbędnym do wykonania danej czynności (art. 74 § 3a k.p.k.);
 - b) oskarżonego w razie nieusprawiedliwionego niestawiennictwa na wezwanie organu procesowego (art. 75 § 2 k.p.k.);
 - c) oskarżonego na rozprawę, jeżeli jego obecność jest obowiązkowa, złożył już wyjaśnienia i opuścił salę rozprawy bez zezwolenia przewodniczącego (art. 376 § 1 k.p.k.);
 - d) oskarżonego, którego obecność na rozprawie lub posiedzeniu jest obowiązkowa, a zawiadomiony o terminie rozprawy lub posiedzenia oświadcza, że nie weźmie w nich udziału, uniemożliwia doprowadzenie go albo zawiadomiony o nich osobiście nie stawia się na nie bez usprawiedliwienia (art. 377 § 3 k.p.k.);

³² Hofmański, Sadzik, Zgryzek, *Kodeks*, t. I, 1999, s. 871; W. Daszkiewicz, *Proces...*, 1994, s. 283–283; K. Marszał [w:] Marszał i inni, *Proces*, 2003, s. 337; Waltoś, *Proces*, 1985, s. 267–268; C. Kulesza [w:] *Wykład...*, red. P. Kruszyński, s. 291.

- 4) przymusowe odebranie dokumentów potrzebnych dla odtworzenia zaginionych lub zniszczonych akt od ich dysponenta, gdy osoba ta nie chce dobrowolnie ich wydać (art. 163 § 1 k.p.k.);
- 5) przeszukanie miejsca w celu wykrycia lub zatrzymania albo przymusowego doprowadzenia osoby podejrzanej, a także w celu znalezienia rzeczy mogących stanowić dowód w sprawie lub podlegających zajęciu w postępowaniu karnym (art. 219 § 1 k.p.k.);
- 6) przeszukanie osoby, jej odzieży i podręcznych przedmiotów w celu wykrycia lub zatrzymania albo przymusowego doprowadzenia osoby podejrzanej, a także w celu znalezienia rzeczy mogących stanowić dowód w sprawie lub podlegających zajęciu w postępowaniu karnym (art. 219 § 2 k.p.k.);
- 7) kontrola i utrwalanie treści rozmów telefonicznych w celu wykrycia i uzyskania dowodów dla toczącego się postępowania lub zapobieżenia popełnieniu nowego przestępstwa (art. 237 § 1 k.p.k.);
- 8) kontrola i utrwalanie przy użyciu środków technicznych treści innych rozmów lub przekazów informacji, w tym korespondencji przesyłanej pocztą elektroniczną (art. 241 k.p.k.);
- 9) obserwacja oskarżonego w zakładzie leczniczym na wniosek biegłych psychiatrów (art. 203 § 1 k.p.k.);
- 10) środki służące zapewnieniu porządku rozprawy oraz powagi sądu składające się na tzw. policję sesyjną:
 - a) czasowe usunięcie oskarżonego z sali rozpraw, gdy ten pomimo upomnienia go przez przewodniczącego zachowuje się nadal w sposób zakłócający porządek rozprawy lub godzący w powagę sądu (art. 375 § 1 k.p.k.);
 - b) zarządzenie przewodniczącego w przedmiocie opuszczenia sali sądowej przez oskarżonego, gdy należy się obawiać, że jego obecność mogłaby oddziaływać krępująco na wyjaśnienia współoskarżonego albo na zeznania świadka lub biegłego (art. 390 § 2 k.p.k.);
- 11) wystąpienie do państwa członkowskiego Unii Europejskiej o przekazanie osoby ściganej na podstawie europejskiego nakazu aresztowania (rozdział 65a k.p.k.).

Kryterium zakresowe obejmuje płaszczyznę podmiotową i przedmiotową. Środki przymusu mogą być używane w stosunku do osób (oskarżonego, a także innych uczestników postępowania, np. biegłych, świadków) oraz skierowane do rzeczy oraz praw majątkowych (np. poręczenie majątkowe, zabezpieczenie majątkowe). Są one adresowane do różnych uczestników postępowania, zarówno zainteresowanych końcowym rozstrzygnięciem (stron postępowania, w szczególności oskarżonego), jak i do tych, którzy nie posiadają w tym przedmiocie interesu faktycznego lub prawnego (świadków, biegłych, obrońców, pełnomocników).

W pewnych sytuacjach ustawa karnoprosowa *expressis verbis* wskazuje, że środki przymusu nie mogą być w ogóle używane do określonego katalogu uczestników postępowania. W świetle art. 581 § 1 k.p.k. zasadniczo nie są obowiązani do składania zeznań w charakterze świadka lub do występowania w charakterze biegłego lub tłumacza:

uwierzytlenieni w Rzeczypospolitej Polskiej szefowie przedstawicielstw dyplomatycznych państw obcych, osoby należące do personelu dyplomatycznego tych przedstawicielstw; osoby należące do personelu administracyjnego i technicznego tych przedstawicielstw; członkowie ich rodzin, jeżeli pozostają z nimi we wspólnocie domowej; inne osoby korzystające z immunitetów dyplomatycznych na podstawie ustaw, umów lub powszechnie uznanych zwyczajów międzynarodowych. Można jednak zwrócić się o wyrażenie przez te osoby zgody na złożenie zeznań albo na wystąpienie w charakterze biegłego lub tłumacza. Powyższe osoby podejmują swobodną i autonomiczną decyzję w tym przedmiocie. Przepis art. 581 § 1 k.p.k. jest więc przepisem szczególnym w stosunku do art. 177 § 1 k.p.k.³³ W razie wyrażenia zgody przez te osoby doręczone im wezwania nie mogą zawierać zagrożenia stosowaniem środków przymusu, a w przypadku niestawienia na wezwanie lub odmowy złożenia zeznań nie można wobec nich stosować tych środków (art. 581 § 2 k.p.k.). Ponadto należy nadmienić, że w świetle art. 579 § 2 k.p.k. kierownik urzędu konsularnego oraz inni urzędnicy konsularni państw obcych podlegają zatrzymaniu lub tymczasowemu aresztowaniu jedynie w razie zarzutu popełnienia zbrodni. O ich zatrzymaniu lub tymczasowym aresztowaniu zawiadamia się niezwłocznie Ministra Spraw Zagranicznych. Powyższe uregulowania nie mają zastosowania, gdy państwo wysyłające zrzeknie się w sposób wyraźny immunitetu w stosunku do osoby wymienionej w tych przepisach, o czym świadczy treść art. 580 § 1 k.p.k.

Według kryterium naruszonego dobra chronionego prawem³⁴ można wyróżnić w szczególności środki przymusu ingerujące w:

- prawo do wolności osobistej oraz nietykalności (art. 41 Konstytucji RP);
- prawo do ochrony życia prywatnego (art. 47 Konstytucji RP);
- prawo do nienaruszalności mieszkania (art. 50 Konstytucji RP);
- prawo do swobodnego opuszczenia terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (art. 52 ust. 2 Konstytucji RP);
- prawa do własności (art. 64 ust. 1 Konstytucji RP);
- wolność poruszania się po terytorium Rzeczypospolitej Polskiej oraz wyboru miejsca zamieszkania i pobytu (art. 52 ust. 1 Konstytucji RP);
- wolność komunikowania się (art. 49 Konstytucji RP).

Ze względu na funkcje, jakie pełnią, można wyróżnić następujące środki przymusu procesowego:

- 1) zabezpieczające prawidłowy tok postępowania karnego;
- 2) zabezpieczające osobę oskarżonego dla celów postępowania karnego;
- 3) utrwalające i zabezpieczające ślady oraz dowody przestępstwa przed ich utratą, zniekształceniem oraz zniszczeniem;
- 4) egzekwujące obowiązki procesowe uczestników innych niż oskarżony;

³³ M. Jachimowicz, *Immunitet...*, s. 102.

³⁴ Por. K. Dudka [w:] Dudka, Paluszkiewicz, *Postępowanie*, 2018, s. 349–350; W. Daszkiewicz, *Proces...*, 1994, s. 283; Daszkiewicz, *Zagadnienia*, t. II, s. 159–160.

- 5) gwarantujące realną możliwość wykonania kary grzywny oraz środków o charakterze majątkowym dochodzonych w postępowaniu karnym;
- 6) zapewniające powagę sądu.

4.3. FUNKCJE ŚRODKÓW PRZYMUSU PROCESOWEGO

W doktrynie prawa karnego procesowego wskazuje się, że środki przymusu procesowego mają na celu: zapewnienie prawidłowego toku postępowania karnego; zapobieżenie popełnieniu nowego przestępstwa, zabezpieczenie osoby oskarżonego dla celów postępowania karnego; wyegzekwowanie od uczestników postępowania nałożonych na nich obowiązków procesowych, poszukiwanie oraz zabezpieczenie śladów i dowodów przestępstwa przed ich utratą, zniekształceniem oraz zniszczeniem; zagwarantowanie realnej możliwości wykonania kary grzywny oraz środków o charakterze majątkowym dochodzonych w postępowaniu karnym; ochronę interesów procesowych pokrzywdzonego przestępstwem przy poszanowaniu jego godności oraz utrzymanie powagi sądu³⁵.

4.4. ZABEZPIECZENIE PRAWIDŁOWEGO TOKU POSTĘPOWANIA KARNEGO

Fundamentalnym celem stosowania środków przymusu jest zabezpieczenie prawidłowego toku postępowania karnego. Określenie to jest znane ustawie karnoprosocowej (np. w art. 56 § 1, art. 90 § 6, art. 156 § 5, art. 249 § 1, art. 258 § 2, art. 276a § 4, art. 589o pkt 1 k.p.k.). Należy je dekodować przez pryzmat celów postępowania karnego, o których mowa w art. 2 § 1 pkt 1–4 k.p.k. Środki przymusu sprzyjają zatem temu, aby:

- 1) sprawca przestępstwa został wykryty i pociągnięty do odpowiedzialności karnej, a osoba niewinna nie poniosła tej odpowiedzialności (tzw. zasada trafnej reakcji karnej);
- 2) przez trafne zastosowanie środków przewidzianych w prawie karnym oraz ujawnienie okoliczności sprzyjających popełnieniu przestępstwa osiągnięte zostały zadania postępowania karnego nie tylko w zwalczaniu przestępstw, lecz również w zapobieganiu im oraz w umacnianiu poszanowania prawa i zasad współżycia społecznego;
- 3) zostały uwzględnione prawnie chronione interesy pokrzywdzonego przy jednoczesnym poszanowaniu jego godności;
- 4) rozstrzygnięcie sprawy nastąpiło w rozsądnym terminie.

Przepis art. 2 § 1 pkt 1–4 k.p.k. stanowi w dużej mierze powielenie art. 2 § 1 pkt 1–3 k.p.k. z 1969 r. Celem postępowania karnego pod rządami Kodeksu

³⁵ J. Tylman [w:] Siewierski, Tylman, Olszewski, *Postępowanie*, 1971, s. 161; Grzegorzczuk, *Kodeks*, t. I, s. 857–859; Grzegorzczuk, Tylman, *Postępowanie*, 2009, s. 522–523; J. Izydorczyk, *Praktyka...*, s. 9; D. Kala, *Procesowe...*, s. 96–97; A. Szumski, *Funkcja...*, s. 140; A. Kordik, F. Prusak, Z. Świda, *Prawo...*, s. 168–169; J. Grajewski [w:] Grajewski, Skrzętowicz, *Kodeks*, 1996, s. 166.

postępowania karnego z 1969 r. było takie ukształtowanie postępowania karnego, aby: sprawca przestępstwa został wykryty i pociągnięty do odpowiedzialności karnej, a osoba niewinna nie poniosła tej odpowiedzialności; podstawę wszelkich rozstrzygnięć stanowiły ustalenia faktyczne odpowiadające prawdzie; przez trafne zastosowanie środków przewidzianych w prawie karnym oraz ujawnienie okoliczności sprzyjających popełnieniu przestępstwa osiągnięte zostały zadania postępowania karnego nie tylko w zwalczaniu przestępstw, lecz również w zapobieganiu im oraz w umacnianiu poszanowania prawa i zasad współżycia społecznego. Pod względem zakresowym art. 2 § 1 pkt 1–4 obecnie obowiązującej ustawy jest szerszy, gdyż obejmuje także ochronę słuszných interesów procesowych osoby pokrzywdzonej przestępstwem oraz zasadę szybkości postępowania. Ponadto zasadę prawdy materialnej usunięto z celów procesu karnego i przeniesiono je do odrębnej jednostki organizacyjnej (art. 2 § 2 k.p.k.), co miało za zadanie podkreślenie jej rangi w rzetelnym procesie karnym.

W procesie karnym należy zatem dążyć do:

- 1) zagwarantowania możliwości wykrycia sprawcy przestępstwa (jego denuncjacji);
- 2) stworzenia pola do rozważenia odpowiedzialności karnej za zarzucane mu przestępstwo;
- 3) zastosowania trafnych instrumentów prawa karnego dla realizacji prewencji indywidualnej i generalnej;
- 4) ochrony interesów osoby, której dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez przestępstwo przy pełnym poszanowaniu jej godności;
- 5) zadośćuczynienia zasadzie szybkości postępowania.

Dla prestiżu wymiaru sprawiedliwości w demokratycznym państwie prawa (*rule of law*) niezbędna jest koniunktywna realizacja wszystkich zakaślonych przez ustawodawcę zadań. Zgodnie z art. 45 ust. 1 Konstytucji RP każdy ma prawo m.in. do rozpatrzenia jego sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki przez właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły sąd. Sprawność przeprowadzonego postępowania karnego gwarantowana jest przez ustawę zasadniczą, służy nie tylko osobie oskarżonego, ale także innym uczestnikom postępowania³⁶. Długotrwałe postępowania karne godzi w prawnie chronione interesy osoby pokrzywdzonej przestępstwem, prowadzi do wtórnej wiktyimizacji, odsuwa w czasie wydanie wyroku w przedmiocie odpowiedzialności karnej oskarżonego, a także w zakresie rozstrzygnięć co do roszczeń o naprawienie szkody lub zadośćuczynienie krzywdzie.

Stworzenie właściwego gruntu do wydania sprawiedliwego rozstrzygnięcia w przedmiocie procesu karnego wymaga użycia instrumentów relewantnych do zamierzonego rezultatu³⁷. Istnienie środków przymusu wynika ze szczególnego charakteru postępowania karnego. Stosowanie przez organy procesowe przymusu jest

³⁶ Postanowienie SA w Krakowie z 20.05.2008 r., II AKz 236/08, LEX nr 468616.

³⁷ Lipczyńska, *Proces*, cz. 1, 1971, s. 127; M. Jeż-Ludwichowska [w:] *Proces karny. Podręcznik...*, red. W. Daszkiewicz, s. 197; wyrok SN z 22.02.1978 r., I KR 12/78, LEX nr 20893.

nirozzerwalnie powiązane z jego specyfiką³⁸. Proces karny jest bowiem rodzajem zorganizowanej aktywności człowieka, której celem zasadniczym jest egzekutywa przepisów prawa karnego materialnego³⁹. Ma rację J. Kosonoga, że efektywna realizacja zadań wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych wymaga zastosowania odpowiedniego *modus procedendi*⁴⁰. Owe zorganizowanie polega na nadaniu określonej formy i porządku czynności procesowych, reguł ich dokonywania, zakreszeniu praw i obowiązków uczestników postępowania oraz sankcji za ich niedopełnienie⁴¹.

Wprowadzenie środków przymusu przeciwdziała dowolności w zakresie podejmowanych zachowań. Powyższe działania wpisują się w ramy tzw. funkcji porządkującej postępowanie karne. Prawidłowe funkcjonowanie wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych nie może mieć miejsca bez stosowania środków wpływających na kształtowanie pożądaných przez prawodawcę zachowań uczestników procesu. W przypadku braku podporządkowania się normie wprowadzającej nakaz albo zakaz określonego zachowania się, organ procesowy może użyć instrumentu procesowego, który doprowadzi do podjęcia oczekiwanej prawem aktywności oraz pożądanej postawy. Brak środków przymusu w sposób znaczący utrudniałby, a nawet całkowicie udaremniałby możliwość efektywnego zastosowania przepisów prawa materialnego, godząc tym samym w istotę procesu karnego. Zalegalizowanie takiego stanu rzeczy oznaczałoby całkowity paraliż postępowania karnego, a jego uczestnicy mogliby w sposób w pełni świadomy i celowy dokonywać aktywności torpedujących jego prawidłowy przebieg. Strona bierna nie zawsze pozostaje zainteresowana ustaleniem przez organy procesowe prawdziwych ustaleń co do faktów relewantnych z punktu widzenia jej odpowiedzialności. Oskarżeni nierzadko podejmują działanie mające na celu jej uniknięcie, dążąc do zniszczenia, zatarcia śladów, dowodów przestępstwa⁴².

Trafnie w literaturze podkreśla się, że istnienie środków przymusu warunkowane jest ochroną interesu społecznego, w imieniu którego prawodawca poświęca interes prywatny uczestników postępowania, w szczególności prawo jednostki do wolności osobistej⁴³. Represyjny charakter procesu powoduje daleko idącą ingerencję wymiaru sprawiedliwości w sferę praw i wolności jego uczestników, a w szczególności oskarżonego jako głównego jego podmiotu. Dobro prowadzonego postępowania wymaga limitacji praw i wolności uczestników postępowania. W takim ujęciu sięganie po środki przymusu jest nieodzowne dla zapewnienia bezpieczeństwa prawnego i porządku publicznego, a więc wartości pozostających pod szczególną ochroną prawną⁴⁴.

³⁸ Ł. Cora, *Funkcje...*, s. 60.

³⁹ Cieślak, *Podstawowe założenia*, 1984, s. 9; C. Kulesza [w:] Dudka, *Kodeks*, 2018, s. 21; M. Kurowski [w:] Świecki, *Kodeks*, t. I, 2020, s. 38; postanowienie SN z 2.02.2005 r., IV KK 399/04, LEX nr 142539.

⁴⁰ J. Kosonoga [w:] Stefański, Zabłocki, *Kodeks*, t. I, s. 39.

⁴¹ Wyrok SA w Lublinie z 17.12.2007 r., II AKa 273/07, LEX nr 357229.

⁴² A.M. Tęcza-Paciorek, *Zasada...*, s. 142.

⁴³ J. Skorupka, *Limitacja...*, s. 55; B. Nita, A. Światłowski, *Podstawa...*, s. 91.

⁴⁴ R. Koper, *Podstawy...*, s. 3.

4.5. ZABEZPIECZENIE OSOBY OSKARŻONEGO DLA CELÓW POSTĘPOWANIA KARNEGO

Środki przymusu pełnią *sui generis* funkcję zabezpieczającą osobę oskarżonego dla celów postępowania karnego⁴⁵. Już pod rządami Kodeksu postępowania karnego z 1928 r. określano je jako „środki zapobiegające uchylaniu się od sądu”, co wprost wskazywało na ich zasadniczą rolę w procesie karnym. Trafnie podkreślał L. Peiper, że „interes państwa i społeczeństwa wymagają karania przestępców; jest więc koniecznością, by przestępca nie uchylił się od sądu, tj. ażeby stanął przed sądem i ażeby sąd uzyskawszy wierny obraz jego czynu i towarzyszących mu okoliczności, osądzić mógł sprawiedliwie, czy i jakie popełniono przestępstwo tudzież czy i jaką należy wymierzyć karę”⁴⁶.

Na konieczność zabezpieczenia oskarżonego dla celów postępowania wskazują także regulacje prawa międzynarodowego. Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności dopuszcza możliwość zgodnego z prawem zatrzymania lub aresztowania w celu postawienia przed właściwym organem, jeżeli istnieje uzasadnione podejrzenie popełnienia czynu zagrożonego karą, lub, jeśli jest to konieczne, w celu zapobieżenia popełnieniu takiego czynu lub uniemożliwienia ucieczki po jego dokonaniu (art. 5 ust. 1 lit. c EKPC). Natomiast zgodnie z art. 9 ust. 3 zdanie pierwsze MPPOiP osoba aresztowana lub zatrzymana pod zarzutem dokonania przestępstwa powinna być w krótkim czasie postawiona przed sędzią lub przed inną osobą ustawowo uprawnioną do sprawowania władzy sądowej i osądzona w rozsądnym terminie lub zwolniona.

Ma rację R.A. Stefański, że skoro oskarżony jest centralną postacią procesu karnego, to bez jego udziału nie jest możliwe przeprowadzenie wielu czynności procesowych o ważkim znaczeniu dla końcowego rozstrzygnięcia w przedmiocie procesu⁴⁷. Zapewnienie stawiennictwa oskarżonego w procesie karnym leży w interesie rzetelnego procesu karnego⁴⁸. Osoba oskarżonego wyznacza granice podmiotowe rozpoznania sprawy karnej. Natomiast jego zachowanie, które stanowi przedmiot oceny organów procesowych określa ramy przedmiotowe jej rozpoznania. Postępowanie karne dotyczy odpowiedzialności karnej oskarżonego za zarzucane mu czyny zabronione będące przestępstwem.

Środki mające na celu zabezpieczenie oskarżonego dla celów postępowania obejmują postępowanie przygotowawcze (w sprawie *ad rem*, a także przeciwko osobie *ad personam*), postępowanie jurysdykcyjne, a nawet postępowanie wykonawcze. Środki przymusu dotyczą zarówno podejrzanego, jak i oskarżonego, ale w określonym zakresie adresowane są także do tzw. faktycznie podejrzanego. Na zasadach określonych w ustawie karnoprosesowej istnieje możliwość zatrzymania i przymusowego doprowadzenia

⁴⁵ J. Skorupka, *Zatrzymanie...*, s. 2.

⁴⁶ Peiper, *Komentarz*, 1929, s. 104.

⁴⁷ R.A. Stefański, *Środek zapobiegawczy zakazu...*, s. 41.

⁴⁸ Wyrok ETPC z 27.08.2019 r., 32631/09, Magnitskiy i Zharikova przeciwko Rosji, LEX nr 2713495.

osoby podejrzanej celem podjęcia określonych prawem karnym procesowym czynności procesowych. Zatrzymanie osoby podejrzanej jest dopuszczalne, jeżeli zachodzi uzasadniona obawa, że:

- 1) nie stawia się ona na wezwanie w celu przeprowadzenia z jej udziałem czynności procesowej przedstawienia zarzutów (art. 247 § 1 pkt 1 k.p.k.), a następnie zastosowania środka zapobiegawczego (art. 247 § 2 k.p.k.);
- 2) nie podda się oględzinom zewnętrznym ciała oraz innym badaniom niepołączonym z naruszeniem integralności ciała; pobraniu odcisków, sfotografowaniu, okazaniu w celach rozpoznawczych innym osobom, pobraniu od niej krwi, włosów, wymazów ze śluzówki policzków lub innych wydzielin organizmu przy zachowaniu wymagań określonych w art. 74 § 2 pkt 2 lub 3 k.p.k. W tak zakreślonym układzie możliwe jest także użycie wobec niej siły fizycznej lub środków technicznych służących jej obezwładnieniu, w zakresie niezbędnym do wykonania danej czynności (art. 74 § 3 i 3a; art. 247 § 1 pkt 1 *in fine* k.p.k.);
- 3) w inny bezprawny sposób będzie utrudniać postępowanie (art. 247 § 1 pkt 2 k.p.k.).

Ponadto w świetle art. 219 § 1 k.p.k. w celu wykrycia lub zatrzymania albo przymusowego doprowadzenia osoby podejrzanej, a także w celu znalezienia rzeczy mogących stanowić dowód w sprawie lub podlegających zajęciu w postępowaniu karnym, można dokonać przeszukania pomieszczeń i innych miejsc, jeżeli istnieją uzasadnione podstawy do przypuszczenia, że osoba podejrzana lub wymienione rzeczy tam się znajdują. Zgodnie z art. 219 § 2 k.p.k. dopuszczalne jest również przeszukanie tej osoby, jej odzieży i podręcznych przedmiotów. W stosunku do osoby podejrzanej możliwa jest kontrola i utrwalanie treści rozmów telefonicznych (art. 237 § 4 k.p.k.) oraz treści innych rozmów lub przekazów informacji, w tym korespondencji przesyłanej pocztą elektroniczną (art. 241 k.p.k.).

Natomiast w stosunku do oskarżonego możliwe jest w szczególności:

- 1) przymuszenie go do poddania się:
 - a) oględzinom zewnętrznym ciała oraz innym badaniom niepołączonym z naruszeniem integralności ciała, pobraniu odcisków, fotografowaniu oraz okazania w celach rozpoznawczych innym osobom (art. 74 § 2 pkt 1 k.p.k.);
 - b) badaniom psychologicznym i psychiatrycznym oraz badaniom połączonym z dokonaniem zabiegów na jego ciele, z wyjątkiem chirurgicznych, pod warunkiem że dokonywane są przez uprawnionego do tego pracownika służby zdrowia z zachowaniem wskazań wiedzy lekarskiej i nie zagrażają jego zdrowiu (art. 74 § 2 pkt 2 k.p.k.);
 - c) pobraniu przez funkcjonariusza Policji wymazu ze śluzówki policzków, jeżeli jest to nieodzowne i nie zachodzi obawa, że zagrażałoby to jego zdrowiu lub innych osób (art. 74 § 2 pkt 3 k.p.k.).

W tak zakreślonym układzie procesowym możliwe jest również zatrzymanie i przymusowe doprowadzenie, a także stosowanie wobec oskarżonego siły

- fizycznej lub środków technicznych służących obezwładnieniu, w zakresie niezbędnym do wykonania oględzin, badań, czynności, o których mowa w art. 74 § 2 pkt 1–3 k.p.k. (art. 74 § 3a k.p.k.);
- 2) badanie stanu zdrowia psychicznego połączonego z obserwacją w zakładzie leczniczym (art. 203 § 1 k.p.k.);
 - 3) kontrola i utrwalanie treści rozmów telefonicznych (art. 237 § 4 k.p.k.) oraz treści innych rozmów lub przekazów informacji, w tym korespondencji przesyłanej pocztą elektroniczną (art. 241 k.p.k.);
 - 4) stosowanie środków zapobiegawczych izolacyjnych i nieizolacyjnych (rozdział 28 k.p.k.);
 - 5) poszukiwanie (art. 278 k.p.k.);
 - 6) wydanie listu gończego (art. 279 k.p.k.);
 - 7) wydanie listu żelaznego (art. 281 k.p.k.);
 - 8) zastosowanie zabezpieczenia majątkowego (art. 291–294 k.p.k.);
 - 9) wydalenie na pewien czas z sali rozprawy, gdy pomimo upomnienia go przez przewodniczącego zachowuje się nadal w sposób zakłócający porządek rozprawy lub godzący w powagę sądu (art. 375 § 1 k.p.k.);
 - 10) zatrzymanie i przymusowe sprowadzenie w razie nieusprawiedliwionego niestawiennictwa na wezwanie organu procesowego (art. 75 § 2 k.p.k.);
 - 11) zatrzymanie i przymusowe doprowadzenie w drodze zarządzenia prokuratora, jeżeli zachodzi uzasadniona obawa, że nie stawia się on na wezwanie w celu przeprowadzenia z jego udziałem czynności, o których mowa w art. 313 § 1 (przedstawienie zarzutów) lub art. 314 (zmiana lub uzupełnienie zarzutów), albo badań lub czynności, o których mowa w art. 74 § 2 lub 3 k.p.k.; będzie w inny bezprawny sposób utrudniać postępowanie, albo gdy zachodzi potrzeba niezwłocznego zastosowania środka zapobiegawczego (art. 247 § 1 i 2 k.p.k.);
 - 12) zatrzymanie i przymusowe doprowadzenie, jeżeli jego obecność na rozprawie jest obowiązkowa:
 - a) a on złożył już wyjaśnienia i opuścił salę rozprawy bez zezwolenia przewodniczącego (art. 376 § 1 k.p.k.);
 - b) a on po złożeniu wyjaśnień, zawiadomiony o terminie rozprawy odroczonej lub przerwanej nie stawiał się na tę rozprawę bez usprawiedliwienia (art. 376 § 2 k.p.k.);
 - c) a on oświadczył, że nie weźmie w niej udziału, uniemożliwia doprowadzenie go albo zawiadomiony o niej osobiście nie stawia się na rozprawę bez usprawiedliwienia (art. 377 § 3 k.p.k.);
 - 13) wydanie zarządzenia w celu uniemożliwienia wydalenia się przez niego z sądu przed zakończeniem rozprawy (art. 374 § 2 k.p.k.);
 - 14) wydanie zarządzenia opuszczenia sali sądowej, gdy należy się obawiać, że jego obecność mogłaby oddziaływać krępująco na wyjaśnienia współoskarżonego albo na zeznania świadka lub biegłego (art. 390 § 2 k.p.k.).

Z powyższego wynika, że zabezpieczenie osoby oskarżonego dla celów postępowania dotyczy zasadniczo dwóch płaszczyzn normatywnych. Po pierwsze, chodzi o to, aby oskarżony nie uchylał się od wymiaru sprawiedliwości (stawiał się na każde wezwanie organu procesowego), po drugie – aby nie podejmował zachowań mających na celu bezprawne utrudnianie procesu karnego.

Zapewnienie stawiennictwa oskarżonego w celu przeprowadzenia czynności procesowych ma na celu przeciwdziałanie sytuacji, w której celowo unikałby on wymiaru sprawiedliwości⁴⁹. Stosownie do art. 75 § 1 zdanie drugie k.p.k. oskarżony jest zobligowany stawiać się na każde wezwanie w toku postępowania karnego. Jest to jedno z nielicznych nałożonych na stronę pasywną zobowiązań procesowych. O powyższym należy oskarżonego uprzedzić przy pierwszym przesłuchaniu (zob. art. 75 § 1 zdanie trzecie, art. 300 § 1 w zw. z art. 16 § 1 k.p.k.). Należy przyjąć, że ta funkcja środków przymusu nie zdezaktualizowała swojej procesowej wartości także w postępowaniu jurysdykcyjnym po 1.07.2015 r.⁵⁰ Choć pod rządami obecnej ustawy karno-procesowej obecność oskarżonego w rozprawie głównej zgodnie z art. 374 § 1 zdanie pierwsze k.p.k. jest zasadniczo jego prawem, a nie obowiązkiem, to ustawa przewiduje wyjątki od tej reguły. W sprawach o zbrodnie oskarżony musi być obecny podczas przedstawienia zasadniczych motywów oskarżenia oraz przesłuchania (zob. art. 374 § 1a k.p.k.). Ponadto jego obecność jest obligatoryjna, gdy prezes sądu albo sąd tak postanowią (zob. art. 374 § 1 zdanie drugie k.p.k.), co w praktyce oznacza, że katalog tego rodzaju okoliczności nie ma charakteru zamkniętego.

Oskarżony nie zawsze jest lojalnym partnerem organów procesowych, może nie posiadać interesu prawnego lub faktycznego w uzyskaniu rozstrzygnięcia opartego na prawdziwych ustaleniach faktycznych. Bezprawne utrudnianie procesu karnego nie tylko godzi w możliwość rozpoznania sprawy karnej w rozsądnym terminie, co pozostaje w kolizji z art. 45 ust. 1 Konstytucji RP, ale także rzutuje na sprawiedliwe jej rozpoznanie. Mactwo procesowe zawsze zakłóca prawidłowy tok postępowania, czyniąc je nierzetelnym w rozumieniu art. 6 EKPC.

W orzecznictwie przyjmuje się, że konieczność zabezpieczenia osoby oskarżonego dla celów postępowania aktualizuje się w szczególności, gdy ten:

⁴⁹ Postanowienie SN z 24.08.2007 r., WZ 33/07, LEX nr 311189.

⁵⁰ Przepis art. 374 § 1 k.p.k. został zmieniony przez art. 1 pkt 120 lit. a ustawy z 27.09.2013 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 1247 ze zm.). Nowelizacja tego przepisu wynikała z wprowadzenia z dniem 1.07.2015 r. nowego modelu postępowania karnego czyniącego zadość zasadzie kontrydiktoryjności. Do dnia 30.06.2015 r. obecność oskarżonego na rozprawie głównej była obowiązkowa, chyba że ustawa stanowiła inaczej. W nowym brzmieniu art. 374 § 1 k.p.k. zakłada fakultatywną obecność oskarżonego. Obecnie oskarżony musi brać udział w rozprawie jedynie w dwóch sytuacjach – w sprawach o zbrodnie podczas czynności procesowych, o których mowa w art. 385 i 386 k.p.k. (art. 374 § 1a k.p.k.) oraz jeżeli przewodniczący lub sąd uznają jego obecność za obowiązkową (art. 374 § 1 zdanie drugie k.p.k.).

- 1) unikał stawiennictwa na wezwania organów procesowych⁵¹;
- 2) jest członkiem zorganizowanej grupy przestępczej⁵²;
- 3) niszczył dowody, zacierał ślady przestępstwa⁵³;
- 4) kierował groźby bezprawne w stosunku do świadków, współoskarżonych⁵⁴;
- 5) był poszukiwany listem gończym⁵⁵;
- 6) został zatrzymany na skutek pościgu⁵⁶;
- 7) jest osobą bezdomną albo prowadzącą koczowniczy tryb życia⁵⁷;
- 8) posługiwał się nieprawdziwymi danymi osobowymi albo podrobionym, przerobionym dokumentem tożsamości⁵⁸;
- 9) podejmował próby nielegalnego kontaktu z innymi osobami⁵⁹.

Ponadto charakter i okoliczności popełnienia czynu oraz postawa oskarżonego mogą przemawiać za koniecznością zastosowania środków zapobiegawczych, w szczególności tymczasowego aresztowania⁶⁰. Powyższe aktualizuje się przykładowo, gdy oskarżony stoi pod zarzutem popełnienia jednego z przestępstw wskazanych w rozdziale XXX k.k., a więc czynu przeciwko wymiarowi sprawiedliwości.

4.6. WYKONANIE PRZEZ UCZESTNIKÓW POSTĘPOWANIA NAŁOŻONYCH NA NICH OBOWIĄZKÓW PROCESOWYCH

Nakładanie na uczestników postępowania obowiązków procesowych jest ściśle związane z funkcjami, jakie pełni postępowania karne. Jak już wskazywano, skoro proces karny jest przejawem prawnie zorganizowanej działalności ludzkiej, niezbędne jest określenie jego nieprzekraczalnych ram, nakazów i zakazów podejmowania określonych aktywności przez uczestników postępowania.

⁵¹ Postanowienie SA w Krakowie z 25.03.1998 r., II AKz 59/98, LEX nr 33814; postanowienie SA w Katowicach z 15.04.2009 r., II AKz 256/09, LEX nr 512063.

⁵² Postanowienia SA w Krakowie: z 15.09.2017 r., II AKz 353/17, LEX nr 2521584; z 5.06.2017 r., II AKz 201/17, LEX nr 2519013; z 10.07.2014 r., II AKz 265/14, LEX nr 1574399; z 5.02.2014 r., II AKz 34/14, LEX nr 1466273.

⁵³ Postanowienie SA w Katowicach z 30.04.2014 r., II AKz 255/14, LEX nr 1537368; postanowienie SA w Krakowie z 22.06.2006 r., II AKz 190/06, LEX nr 191017.

⁵⁴ Postanowienie SA w Krakowie z 26.04.2018 r., II AKz 198/18, LEX nr 2612001.

⁵⁵ Postanowienie SA w Krakowie z 1.06.2000 r., II AKz 113/00, LEX nr 41742.

⁵⁶ Postanowienie SA w Katowicach z 17.07.2018 r., II AKz 488/18, LEX nr 2615545.

⁵⁷ Wyrok SA w Katowicach z 16.02.2018 r., II AKa 14/18, LEX nr 2490238; postanowienie SA w Krakowie z 13.02.2014 r., II AKz 42/14, LEX nr 1466274.

⁵⁸ Postanowienia SA w Katowicach: z 14.02.2018 r., II AKz 90/18, LEX nr 2518023; z 25.09.2008 r., II AKp 147/08, LEX nr 477695; z 19.08.1998 r., II AKz 216/98, LEX nr 35107; postanowienie SA w Krakowie z 3.09.2002 r., II AKz 345/02, LEX nr 74910.

⁵⁹ Postanowienie SA w Katowicach z 3.11.2010 r., II AKz 719/10, LEX nr 686880; postanowienie SA w Krakowie z 29.09.1993 r., II AKz 261/93, LEX nr 27931.

⁶⁰ Postanowienia SA w Katowicach z 20.10.2010 r., II AKz 673/10, LEX nr 686876, oraz z 19.08.2009 r., II AKz 569/09, LEX nr 519611.

Obowiązki procesowe uczestników postępowania muszą każdorazowo posiadać podstawę prawną. Zobowiązania uczestników procesowych różnią się w zależności od ich statusu, aktualnej fazy procesu, a niekiedy i od tego, w jakiej relacji do podsądnego pozostają. Świadek jako osobowe źródło dowodowe jest zobligowany do stawienia, złożenia zeznań (art. 177 § 1 k.p.k.) oraz mówienia prawdy (art. 190 § 1 i 2 k.p.k. *a contrario*). Wyjątki od powyższych ciężarów procesowych muszą wynikać *expressis verbis* z treści obowiązujących norm karnoprocessowych (np. art. 178, 178a, 179, 180, 182, 185, 186 k.p.k.). Biegły z kolei jest zobligowany do sporządzenia ustnej albo pisemnej opinii zgodnie z zakresem wydanego przez organ procesowy postanowienia (art. 193 § 1 w zw. z art. 194 k.p.k.).

W przypadku braku dobrowolnego wykonania zobowiązania organ procesowy może sięgnąć po kary porządkowe oraz środki dyscyplinujące wskazane w rozdziale 31 k.p.k. Celem stosowania środków przymusu jest wyegzekwowanie ciężących na uczestniku postępowania obowiązków. W przypadku gdy świadek unika organu procesowego, istnieje możliwość przymuszenia go do podjęcia określonej prawem aktywności (stawienia oraz złożenia zeznań) za pośrednictwem różnego rodzaju instrumentów, poczynając od kar porządkowych, przez zatrzymanie i przymusowe doprowadzenie, po zastosowanie kary aresztu w razie rażącego uchylania się od wymiaru sprawiedliwości.

Stosowanie kar oraz środków porządkowych dotyczy nie tylko wspomnianych już świadków i biegłych, ale także tłumaczy, specjalistów, obrońcy lub pełnomocnika (w wypadkach szczególnych ze względu na ich wpływ na przebieg czynności), poręczyciela, przedstawiciela lub kierownika instytucji, osoby prawnej lub jednostki organizacyjnej niemającej osobowości prawnej obowiązanej udzielić pomocy organowi prowadzącemu postępowanie karne, która bezpodstawnie nie udziela pomocy w wyznaczonym terminie, żołnierza w czynnej służbie, z wyjątkiem terytorialnej służby wojskowej pełniowej dyspozycyjnie, a nawet oskarżyciela publicznego.

4.7. ZACHOWANIE POWAGI SĄDU

Stosowanie środków przymusu w celu zapewnienia powagi sądu wiąże się ze szczególną pozycją tego organu procesowego w postępowaniu karnym. Sąd jest zobowiązany do osądzenia sprawy w przedmiocie odpowiedzialności karnej oskarżonego. Podjęcie decyzji w tak ważnej kwestii wymaga zapewnienia właściwych warunków koniecznych dla prawidłowego wyrokowania. Stworzenie odpowiedniego gruntu do rozpoznania sprawy karnej ma swoje przełożenie na pozytywny odbiór społeczny wymiaru sprawiedliwości, wpływa na jego prestiż.

Uczestnicy postępowania powinni zachowywać się w stosunku do sądu z należytym szacunkiem (zob. art. 379 k.p.k.)⁶¹. Ustawodawca celem zachowania powagi sądu

⁶¹ Przykładowo w ujęciu art. 356 § 3 k.p.k. nie mogą być obecne na rozprawie osoby znajdujące się w stanie nieliczącym z powagą sądu.

nadaje przewodniczącemu szereg uprawnień procesowych. Zgodnie z art. 366 § 1 k.p.k. przewodniczący kieruje rozprawą i czuwa nad jej prawidłowym przebiegiem, bacząc, aby zostały wyjaśnione wszystkie istotne okoliczności sprawy. Ponadto wydaje wszelkie zarządzenia niezbędne do utrzymania na sali sądowej spokoju i porządku (art. 372 k.p.k.). Zarządzenia te mają charakter porządkowy i określane są mianem tzw. policji sesyjnej. Ich zasadniczym celem jest dążenie do zapewnienia dbałości o właściwy przebieg rozprawy głównej⁶². Czynności podejmowane przez przewodniczącego w celu realizacji tak nakreślonych zadań mogą być realizowane w stosunku do każdego z uczestników postępowania, bez względu na ich status procesowy⁶³. Przewodniczący może czasowo usunąć oskarżonego z sali rozpraw, gdy ten pomimo upomnienia go zachowuje się nadal w sposób zakłócający porządek rozprawy lub godzący w powagę sądu (art. 375 § 1 k.p.k.).

Od powyższych środków należy odróżniać instrumenty wskazane w art. 48 i n. p.u.s.p., które mają charakter pozaprosesowy, choć w istocie mogą być używane także w postępowaniu karnym.

4.8. POSZUKIWANIE ORAZ ZABEZPIECZENIE ŚLADÓW I DOWODÓW PRZESTĘPSTWA PRZED ICH UTRATĄ, ZNIEKSZTAŁCENIEM ORAZ ZNISZCZENIEM

Środki przymusu mają na celu zabezpieczenie procesu przed jego ewentualnymi zakłóceniami na czas zgromadzenia dowodów niezbędnych do wydania rozstrzygnięcia końcowego⁶⁴. Zebranie, zabezpieczenie wszystkich możliwych w danym układzie procesowym dowodów jest warunkiem *sine qua non* zrekonstruowania okoliczności relewantnych z punktu widzenia przedmiotu procesu karnego.

Środki przymusu aktualizują się przede wszystkim na etapie postępowania przygotowawczego, zwykle bowiem w tej fazie istnieje największe niebezpieczeństwo zafałszowania rzeczywistości. W świetle art. 297 § 1 pkt 5 k.p.k. jednym z zasadniczych celów postępowania karnego jest zebranie, zabezpieczenie i w niezbędnym zakresie utrwalenie dowodów dla sądu. Obowiązek zgromadzenia i utrwalenia dowodów obciąża oskarżyciela publicznego, co wynika z istoty zasad legalizmu (art. 10 k.p.k.) oraz skargowości (art. 14 k.p.k.). Zebranie dowodów w postępowaniu ma niebagatelne znaczenie dla realizacji celów procesu karnego oraz osiągnięcia prawdy materialnej. Sąd *meriti* dokonuje ustaleń faktycznych na podstawie przeprowadzonych w postępowaniu dowodów, rzadziej zaś przy użyciu notoryjności (powszechnych, urzędowych) oraz domniemań faktycznych. Właściwa rekonstrukcja inkryminowanego zdarzenia umożliwia prawidłowe dokonanie subsumpcji oraz zastosowanie trafnej reakcji karnej.

⁶² Wyrok SA w Szczecinie z 2.10.2015 r., II AKa 163/14, LEX nr 2041890.

⁶³ Postanowienie SN z 21.08.2013 r., III KK 74/13, LEX nr 1388230.

⁶⁴ Postanowienie SA w Katowicach z 9.07.2008 r., II AKz 480/08, LEX nr 447115; postanowienie SA w Poznaniu z 22.06.2016 r., II AKz 180/16, LEX nr 2381396.

Na gruncie środków zapobiegawczych realizacja powyższego zadania odbywa się na dwóch płaszczyznach. Po pierwsze, chodzi o stworzenie właściwych, odpowiednich warunków dla uzyskania nowych dowodów, a więc takich, które jeszcze nie stanowią podstawy do ustalenia kwestii faktycznych. W takim ujęciu środki przymusu procesowego stosowane są niejako *pro futuro*. Poszerzenie kręgu dowodów w postępowaniu karnym przekłada się na bardziej wnikliwą i rzetelną ocenę całokształtu okoliczności. Czynności przesłuchania osoby, jej rzeczy, miejsc, pomieszczeń, kontrola i utrwalanie treści rozmów telefonicznych (art. 237 k.p.k.), kontrola oraz utrwalanie przy użyciu środków technicznych treści innych rozmów lub przekazów informacji, w tym korespondencji przesyłanej pocztą elektroniczną (art. 241 k.p.k.), mają na celu wykrycie dowodów przestępstwa na potrzeby procesowe. Ponadto Policja, zgodnie z art. 244 § 1 k.p.k., ma prawo zatrzymać osobę podejrzaną m.in., gdy zachodzi obawa zatarcia śladów przestępstwa. Instrumenty te ułatwiają poszukiwanie, zabezpieczenie śladów i dowodów przestępstwa, pozwalają na uzyskanie tych, które bez zastosowania środków przymusu w ogóle nie zostałyby ujawnione w toku procesu. Przyjęcie dobrowolności wydania przedmiotów mających znaczenie z punktu widzenia przedmiotu procesu wiązałoby się z niemożliwością ustalenia prawdziwych okoliczności faktycznych, a co najmniej z ich zniekształceniem. W tak zakreślonym układzie stosowanie środków przymusu jest wręcz nieodzowne.

Po drugie, środki zapobiegawcze chronią już istniejące dowody przed bezprawnymi zachowaniami oskarżonego i innych uczestników postępowania (ich zniekształceniem, ukryciem, zniszczeniem)⁶⁵. Unicestwienie dowodów rzutowałoby na prawdziwość dokonanych ustaleń, co z kolei miałoby swoje bezpośrednie przełożenie na wydanie sprawiedliwego rozstrzygnięcia w przedmiocie odpowiedzialności karnej oskarżonego.

Należy w tym miejscu odnotować, że środki przymusu nie mogą być stosowane w celu wpływania na wypowiedzi osoby przesłuchiwanej (art. 171 § 5 pkt 1 k.p.k.). Jest to tzw. zakaz dowodowy niezupełny o charakterze bezwzględny. Powyższy przepis ma na celu przeciwdziałanie sytuacji, w której przesłuchujący uzyskaby w sposób niegodziwy, sprzeczny z prawem pożądanę przez siebie oświadczenia procesowe. Dla ustalenia prawidłowych okoliczności sprawy karnej niezbędne jest, aby relacje procesowe przesłuchiwanego były dobrowolne i w pełni świadome⁶⁶. Wyjaśnienia oskarżonego uzyskane wbrew wyżej wymienionemu przepisowi nie mogą stanowić dowodu. Są to bowiem dowody „skażone” (tzw. bezpośrednio nielegalne). Jednakże z uwagi na brak obowiązywania teorii „owoców zatrutego drzewa” w polskim procesie karnym, za dopuszczalne należy uznać tzw. dowód pośrednio nielegalny, a więc ten,

⁶⁵ Postanowienia SO w Łodzi: z 25.11.2016 r., V Kz 910/16, LEX nr 2182605; z 29.12.2016 r., V Kz 1006/16, LEX nr 2184390; z 29.12.2016 r., V Kz 1007/16, LEX nr 2184389; z 18.01.2017 r., V Kz 21/17, LEX nr 2245621.

⁶⁶ Wyroki SA w Warszawie z 9.10.2017 r., II AKa 310/17, LEX nr 2404622, oraz z 30.09.2015 r., II AKa 201/15, LEX nr 1857356.

który stanowi pochodną dowodu bezpośrednio nielegalnego. W orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka podkreśla się, że samo wykorzystanie dowodów pośrednio nielegalnych nie stanowi automatycznego naruszenia zasady rzetelnego procesu karnego. Konieczne jest bowiem zbadanie niepowtarzalnych okoliczności danej sprawy karnej, ich wpływu na treść rozstrzygnięcia oraz tego, czy oskarżonemu zapewniono prawo do realnej obrony przed zarzutami oskarżenia⁶⁷.

4.9. ZAGWARANTOWANIE REALNEJ MOŻLIWOŚCI WYKONANIA KARY GRZYWNY ORAZ ŚRODKÓW O CHARAKTERZE MAJĄTKOWYM

Na gruncie środków przymusu procesowego zadania te spełniają instytucja zabezpieczenia majątkowego (art. 291–294 k.p.k.) oraz tzw. tymczasowe zajęcie mienia ruchomego (art. 295 k.p.k.).

W świetle art. 291 § 1 pkt 1–5 k.p.k. zabezpieczenie majątkowe aktualizuje się w przypadku zarzucenia oskarżonemu popełnienia przestępstwa, za które lub w związku z którym można orzec grzywnę, świadczenie pieniężne, przepadek, środek kompensacyjny, zwrot pokrzywdzonemu lub innemu uprawnionemu podmiotowi korzyści majątkowej, jaką sprawca osiągnął z popełnionego przestępstwa, albo jej równowartości. Przepis art. 291 k.p.k. ma charakter fakultatywny. Sięgnięcie po ten środek przymusu należy do władzy dyskrecyjnej (uznaniowej) organu procesowego. Zabezpieczenie majątkowe ma na celu przeciwdziałanie sytuacji, w której wykonanie orzeczenia w zakresie kary grzywny oraz środków o charakterze majątkowym byłoby niemożliwe albo znacznie utrudnione. Instytucja ta ma chronić przed sytuacją, w której oskarżony wyzbył się majątku, udaremniając tym samym możliwość rzeczywistego wykonania zapadłego rozstrzygnięcia w przedmiocie procesu karnego⁶⁸. Zabezpieczenie aktualizować się powinno jedynie wtedy, gdy niepowtarzalne okoliczności danego postępowania świadczą o istnieniu realnej obawy tego rodzaju zachowania się przez stronę pasywną.

Natomiast tymczasowe zajęcie mienia ruchomego osoby podejrzanej dotyczy wyłącznie popełnienia przestępstwa paserstwa umyślnego, gdy zachodzi obawa usunięcia tego mienia. *Ratio legis* art. 295 k.p.k. sprowadza się do jak najszybszego zabezpieczenia rzeczy ruchomych osoby podejrzanej jeszcze przed formalnym uruchomieniem postępowania w fazie *ad personam*, tak aby sprawca nie mógł wyzbyć się swoich ruchomości⁶⁹.

⁶⁷ Wyrok ETPC Wielka Izba z 1.06.2010 r., 22978/05, Gäfgen przeciwko Niemcom, LEX nr 578361.

⁶⁸ P. Starzyński, *Zabezpieczenie majątkowe w postępowaniu...*, s. 3; E. Ziarnik-Kotania, *Zabezpieczenia...*, s. 58; postanowienia SA w Krakowie: z 28.06.2018 r., II AKz 257/18, LEX nr 2623918; z 28.06.2018 r., I AKz 257/18, LEX nr 2753976; z 21.12.2016 r., II AKz 428/16, LEX nr 2287991.

⁶⁹ S. Kudrelek, *Tymczasowe...*, s. 78–91.

4.10. OCHRONA INTERESÓW POKRZYWDZONEGO PRZESTĘPSTWEM

Środki przymusu służą również ochronie interesów osób pokrzywdzonych przestępstwem⁷⁰. Jednym z zasadniczych celów postępowania stosownie do art. 2 § 1 pkt 3 k.p.k. jest takie jego ukształtowanie, aby zostały uwzględnione prawnie chronione interesy pokrzywdzonego przy jednoczesnym poszanowaniu jego godności. R. Koper akcentuje, że klauzula wskazana w tym przepisie jest na tyle pojemna pod względem zakresowym, że obejmuje także konieczność zabezpieczenia prawidłowego toku postępowania karnego. Niewątpliwie poprawne przeprowadzenie postępowania, wolne od nacisków i bezprawnych ingerencji wpływa na sferę prawną i faktyczną tego uczestnika postępowania. Pokrzywdzony jest zwykle bezpośrednio zainteresowany treścią rozstrzygnięcia w przedmiocie procesu karnego. Uzyskanie korzystnego wyroku sprzyja osiągnięciu osobistej satysfakcji zarówno w sferze majątkowej, jak i niemajątkowej. Pokrzywdzony jest swoistym beneficjentem niektórych środków przymusu, gdyż mają one swoje bezpośrednie przełożenie na jego sytuację faktyczną i prawną⁷¹.

Środki przymusu w odniesieniu do pokrzywdzonego:

- 1) zapobiegają zjawisku tzw. powtórnej wiktylizacji,
- 2) chronią przed popełnieniem na jego szkodę ponownego przestępstwa,
- 3) zabezpieczają możliwość naprawienia szkody lub krzywdy w przyszłości.

Przeciwdziałanie zjawisku powtórnej wiktylizacji ma niebagatelne znaczenie z punktu widzenia zaufania społeczeństwa do wymiaru sprawiedliwości. Należy zapewnić skuteczne mechanizmy, które chronią pokrzywdzonego przed kolejnymi dolegliwościami, przykrościami, które niekiedy mogą być tak samo dotkliwe, jak fakt popełnienia na jego szkodę czynu zabronionego (wiktylizacja pierwotna). Tego rodzaju mechanizmy dostrzegalne są również w szeregu instytucji ściśle związanych z przymusem procesowym. Przykładowo w świetle art. 275 § 2 zdanie pierwsze k.p.k. oskarżony oddany pod dozór Policji ma obowiązek stosowania się do wymagań zawartych w postanowieniu sądu lub prokuratora. Zobowiązania zawarte w tym przepisie mają charakter otwarty, co ma na celu z jednej strony dopasowanie odpowiednich ciężarów do właściwości i warunków osobistych strony bierniej postępowania, z drugiej zaś uwzględnienie okoliczności związanych z popełnionym przestępstwem. Organ procesowy może zobowiązać oskarżonego m.in. do zakazu: kontaktowania się z pokrzywdzonym, zbliżania się do niego na wskazaną odległość, przebywania w określonych miejscach. Podobne ograniczenia występują na gruncie normy wskazanej w art. 276a k.p.k.⁷² Ten środek zapobiegawczy o charakterze wolnościowym chroni

⁷⁰ R.A. Stefański, *Warunkowy...*, s. 32.

⁷¹ R. Koper, *Karnoprocesowy...*, s. 8–9.

⁷² Przepis art. 276a k.p.k. wprowadzono do ustawy karnoprocesowej na podstawie art. 14 pkt 3 ustawy z 31.03.2020 r. o zmianie ustawy o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych oraz

gwarancje procesowe pokrzywdzonego będącego członkiem personelu medycznego w związku z wykonywaniem przez niego czynności opieki medycznej lub osoby przybranej personelowi medycznemu do pomocy albo dotkniętego przestępstwem, o którym mowa w art. 190a k.k., popełnionym z powodu wykonywanego przez pokrzywdzonego zawodu.

Na oskarżonego można nałożyć szereg zakazów odnoszących się do zbliżania się do pokrzywdzonego na wskazaną odległość, kontaktów, publikacji treści godzących w prawnie chronione dobra pokrzywdzonego, w tym za pośrednictwem systemów informatycznych lub sieci telekomunikacyjnych.

O poszanowaniu tego uczestnika postępowania świadczą również obowiązki notyfikacyjne, jakie ciążyą na organach procesowych w związku ze stosowaniem tymczasowego aresztowania. Sąd lub prokurator niezwłocznie zawiadamia pokrzywdzonego, jego przedstawiciela ustawowego lub osobę, pod której stałą pieczę pokrzywdzony pozostaje, o uchyleniu, nieprzedłużeniu lub zmianie tymczasowego aresztowania na inny środek zapobiegawczy, jak również o ucieczce oskarżonego z aresztu śledczego, chyba że pokrzywdzony oświadczy, iż z takiego uprawnienia rezygnuje (art. 253 § 3 k.p.k.). Poinformowanie o powyższych okolicznościach nie ma charakteru bezwzględnego. Ustawodawca daje pokrzywdzonemu prawo do samodzielnego decydowania o swojej sytuacji procesowej, co uwzględnia treść normatywną art. 2 § 1 pkt 3 k.p.k.

Jak już wskazywano, środki przymusu mają na celu również ochronę pokrzywdzonego przed popełnieniem nowego przestępstwa na jego szkodę. Stanowią zatem instrumenty zabezpieczające sytuację tego uczestnika na przyszłość przed bezprawnymi zamachami na jego dobra prawne. Ustawodawca akcentuje prewencyjny (ochronny) charakter środków przymusu w szczególności w art. 244 § 1a i 1b, art. 249 § 1, art. 258 § 3, art. 275 § 1 i 2, art. 275 § 3, art. 275a § 1 oraz art. 276a § 1 i 1a k.p.k. Dostrzegalne jest to zwłaszcza na gruncie środków zapobiegawczych. Akcesoryjną funkcją tego rodzaju instrumentów jest zapobieżenie popełnienia nowego ciężkiego przestępstwa (art. 249 § 1 w zw. z art. 258 § 3 k.p.k.). Powyższe przepisy mają swoje rozwinięcie także na gruncie niektórych środków o charakterze nieizolacyjnym. Stosownie do art. 275a § 1 k.p.k. tytułem środka zapobiegawczego można nakazać oskarżonemu o przestępstwo popełnione z użyciem przemocy na szkodę osoby wspólnie zamieszkującej okresowe opuszczenie lokalu zajmowanego wspólnie z pokrzywdzonym, jeżeli zachodzi uzasadniona obawa, że oskarżony ponownie popełni przestępstwo z użyciem przemocy wobec tej osoby, zwłaszcza gdy popełnieniem takiego przestępstwa groził. Podobną funkcję pełni również tzw. dozór warunkowy. W świetle art. 275 § 3 k.p.k.,

niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 568 ze zm.). Normę, o której mowa w art. 276a § 1a k.p.k., dodano na skutek wejścia w życie art. 39 pkt 7 ustawy z 19.06.2020 r. o dopłatach do oprocentowania kredytów bankowych udzielanych przedsiębiorcom dotkniętym skutkami COVID-19 oraz o uproszczonym postępowaniu o zatwierdzenie układu w związku z wystąpieniem COVID-19 (Dz.U. poz. 1086 ze zm.).

jeżeli zachodzą przesłanki zastosowania tymczasowego aresztowania wobec oskarżonego o przestępstwo popełnione z użyciem przemocy lub groźby bezprawnej na szkodę osoby najbliższej albo innej osoby zamieszkującej wspólnie ze sprawcą, zamiast tymczasowego aresztowania można zastosować dozór, pod warunkiem że oskarżony w wyznaczonym terminie opuści lokal zajmowany wspólnie z pokrzywdzonym oraz określi miejsce swojego pobytu.

Prewencyjny charakter środków przymusu dostrzegalny jest także na gruncie zatrzymania policyjnego. Przepisy art. 244 § 1a i 1b k.p.k. przewidują fakultatywną i obligatoryjną możliwość zatrzymania osoby podejrzanej. W pierwszym wypadku możliwe jest zatrzymanie osoby podejrzanej, jeżeli istnieje uzasadnione przypuszczenie, że popełniła ona przestępstwo z użyciem przemocy na szkodę osoby wspólnie zamieszkującej, a zachodzi obawa, że ponownie popełni taki czyn, zwłaszcza gdy popełnieniem takiego przestępstwa grozi. Natomiast zgodnie z art. 244 § 1b k.p.k., jeżeli zachodzi uzasadnione przypuszczenie, że faktycznie podejrzany popełnił przestępstwo z użyciem przemocy na szkodę osoby wspólnie zamieszkującej przy użyciu broni palnej, noża lub innego niebezpiecznego przedmiotu, a zachodzi obawa, że ponownie popełni on podobny czyn w przyszłości, zwłaszcza gdy popełnieniem takiego przestępstwa grozi, policja zatrzymuje osobę podejrzaną. Wykładnia literalna powyższych przepisów świadczy o tym, że ustawodawca kładzie szczególny nacisk na ochronę pokrzywdzonego przestępstwem z użyciem przemocy lub groźby bezprawnej.

Jedną z funkcji procesu karnego jest rozstrzygnięcie powstałego sporu społecznego pomiędzy oskarżonym a pokrzywdzonym przestępstwem. Spór ten minimalizuje restytucyjna i kompensacyjna funkcja prawa karnego⁷³. Dochodzenie roszczeń cywilnoprawnych przez pokrzywdzonego ułatwia szereg środków przymusu procesowego. Po pierwsze, instytucja zabezpieczenia majątkowego ma na celu zapobieżenie sytuacji, w której wykonanie orzeczenia w tak zakreślonym zakresie byłoby niemożliwe albo znacznie utrudnione. Podobną funkcję pełni tymczasowe zajęcie mienia ruchomego osoby podejrzanej o przestępstwo paserstwa umyślnego, jeżeli zachodzi obawa jego usunięcia (zob. art. 295 k.p.k.). Ponadto ustawa w art. 269 § 1 *in fine* k.p.k. przewiduje pierwszeństwo zaspokojenia przez pokrzywdzonego swoich roszczeń wynikających z przestępstwa na przedmiotach poręczenia lub ściągniętych sumach poręczenia, jeżeli w inny sposób nie można uzyskać naprawienia szkody. Ustawodawca, dając prymat prawu pokrzywdzonego do zaspokojenia swoich słusznych roszczeń majątkowych, czyni zadość kompensacyjnej funkcji prawa karnego.

⁷³ Wyrok SO w Poznaniu z 3.04.2014 r., IV Ka 49/14, LEX nr 1883387; wyrok SO w Gliwicach z 13.04.2017 r., V Ka 691/16, LEX nr 2282660; wyrok SO w Gdańsku z 18.11.2013 r., VII U 1586/13, LEX nr 1718873; wyrok SO Warszawa-Praga w Warszawie z 4.11.2016 r., VI Ka 594/16, LEX nr 2182361; wyrok SO w Piotrkowie Trybunalskim z 25.08.2017 r., IV Ka 437/17, LEX nr 2385236.

5. DYREKTYWY ZWIĄZANE ZE STOSOWANIEM ŚRODKÓW PRZYMUSU

5.1. DYREKTYWA MINIMALIZACJI (UMIARU, SUBSYDIARNOŚCI, PROPORCJONALNOŚCI) STOSOWANIA ŚRODKÓW PRZYMUSU

Środki przymusu mają charakter subsydiarny (pomocniczy). W pierwszej kolejności należy zwrócić się do uczestnika postępowania o dobrowolne podjęcie oczekiwanej aktywności procesowej, a dopiero w przypadku braku oczekiwanego zachowania zastosować przewidziany prawem karnym procesowym instrument polegający na jego wyegzekwowaniu. Stosowanie środków przymusu aktualizuje się wyłącznie, gdy adresat danej czynności procesowej sprzeciwia się jej dokonaniu, względnie pozostaje bierny wobec żądań organu, a czynność jest nieodzowna dla poczynienia prawidłowych ustaleń faktycznych. Przykładowo zatrzymanie i przymusowe doprowadzenie oskarżonego lub osoby podejrzanej celem poddania się obowiązkom wynikającym z art. 74 § 2 i 3 k.p.k. jest możliwe dopiero po uprzednim wezwaniu takiej osoby do poddania się tym obowiązkom. Zatrzymanie aktualizuje się wyłącznie w układzie procesowym, w którym istnieje duże prawdopodobieństwo, że osoba podejrzana albo oskarżony nie stawia się przed oblicze organu procesowego⁷⁴.

Stosowanie środka przymusu z jednej strony musi mieć swoje aksjologiczne uzasadnienie, tzn. być konieczne dla realizacji celów postępowania karnego, z drugiej zaś stanowić możliwie jak najmniejszą dolegliwość. Ustawodawca wprowadza *sui generis* mechanizmy kontroli zasadności sięgania po instrumenty godzące w prawa i wolności uczestników postępowania. W literaturze przedmiotu podkreśla się, że pomimo swojego represyjnego charakteru proces karny musi być oparty na kanwach zasady humanizmu⁷⁵.

W literaturze przedmiotu wskazuje się, że wybór rodzaju środka powinien uwzględniać cel, który ma być osiągnięty, a także, aby nie był on zrealizowany środkami niewspółmiernymi do zamierzonych korzyści. Chodzi zatem o zastosowanie *sui generis* złotego środka pomiędzy koniecznością zabezpieczenia prawidłowego toku postępowania a jak najmniejszą ingerencją w sferę praw i wolności osoby, w stosunku do której instrumenty te mają być zastosowane. Zgodnie z zasadą minimalizacji środków przymusu nie należy sięgać po środek bardziej dolegliwy, jeżeli biorąc pod uwagę niepowtarzalne okoliczności danej sprawy karnej, wystarczy zastosowanie środka mniej uciążliwego⁷⁶. W świetle tej dyrektywy wybór środka przymusu musi być adekwatny

⁷⁴ Wyrok SA we Wrocławiu z 6.12.2012 r., II AKa 350/12, LEX nr 1246965.

⁷⁵ Siewierski, Tylman, Olszewski, *Postępowanie*, 1974, s. 164.

⁷⁶ Grajewski, *Przebieg procesu*, 2012, s. 134; postanowienie SA we Wrocławiu z 29.10.2008 r., II AKz 565/08, LEX nr 496474; postanowienie SA w Katowicach z 25.04.2012 r., II AKz 246/12, LEX nr 1171198.

do stopnia zagrożenia prawidłowego toku postępowania karnego⁷⁷. Natomiast jeżeli nie ma obawy zakłóceń dla normalnego i sprawnego przeprowadzenia postępowania, to w ogóle nie należy sięgać po środki zapobiegawcze.

Prawodawca w ustawie karnoprocesowej wprowadził obowiązek stopniowania środków przymusu pod kątem ich uciążliwości⁷⁸. Powyższa zasada ma swoje odzwierciedlenie w szeregu przepisów Kodeksu postępowania karnego, w szczególności na płaszczyźnie środków zapobiegawczych. Zgodnie z treścią art. 257 § 1 k.p.k. tymczasowego aresztowania nie stosuje się, jeżeli wystarczający jest inny środek zapobiegawczy. Ciężar wykazania zasadności tymczasowego aresztowania obciąża prokuratora (art. 250 § 2 i 2a k.p.k.). Ma on obowiązek przedstawić, że zachodzą podstawy pozytywne stosowania izolacyjnego środka zapobiegawczego (ogólna i co najmniej jedna szczególna) oraz że nie istnieją przesłanki negatywne tymczasowego aresztowania (art. 257 § 1 i art. 259 k.p.k.). Decyzja procesowa o jego zastosowaniu powinna mieć charakter eks-traordynaryjny (*ultima ratio*), gdy żaden z nieizolacyjnych środków zapobiegawczych nie jest zdalny do zabezpieczenia prawidłowego toku postępowania karnego⁷⁹.

Powyższe w świetle art. 251 § 3 zdanie drugie k.p.k. nakłada na sąd, który stosuje albo przedłuża tymczasowe aresztowanie, obowiązek wykazania w pisemnych motywach wydanego postanowienia, dlaczego nie uznano za wystarczające zastosowanie innego środka zapobiegawczego.

Dolegliwość środków ma charakter stopniowalny także na płaszczyźnie konkretnych środków przymusu. Dla przykładu tymczasowe aresztowanie może być stosowane na różne okresy, pod warunkiem że mieszczą się one w granicach określonych w art. 263 k.p.k., poręczenie może przyjąć formę społecznego lub indywidualnego w miejsce poręczenia majątkowego, nasilenie obowiązków nałożonych w drodze dozoru policyjnego może być dywersyfikowane w zależności od stopnia zagrożenia prawidłowego toku postępowania karnego oraz właściwości i warunków osobistych oskarżonego.

Reguła minimalizacji widoczna jest także na gruncie kar porządkowych i środków dyscyplinujących, o których mowa w rozdziale 31 ustawy karnoprocesowej. Po pierwsze, przepisy art. 285 § 1 i 1a k.p.k. różnicują pozycję uczestnika, który może być ukarany karą pieniężną. Karę pieniężną w wysokości do 3000 zł można nałożyć na świadka, biegłego, tłumacza lub specjalistę, który bez należytego usprawiedliwienia nie stawiał się na wezwanie organu prowadzącego postępowanie albo bez zezwolenia tego organu wydalil się z miejsca czynności przed jej zakończeniem (art. 285 § 1 k.p.k.), oraz na osobę, która bezpodstawnie uchyla się od złożenia zeznania, wykonania czynności biegłego, tłumacza lub specjalisty, złożenia przyrzeczenia, wydania przedmiotu,

⁷⁷ K. Dąbkiewicz, *Tymczasowe...*, s. 67; postanowienie SA w Białymstoku z 27.01.2000 r., II AKz 19/00, LEX nr 44272.

⁷⁸ Postanowienie SA w Szczecinie z 27.10.2016 r., II AKz 509/16, LEX nr 2195638.

⁷⁹ S. Wyciszak, *Tymczasowe...*, s. 53; D. Drajewicz, *Tymczasowe...*, s. 118; J. Zagórski, *Wykonywanie...*, s. 33. Trafnie bowiem podnosi się, że jest to nie tylko najskuteczniejszy, ale i najbardziej dolegliwy środek zapobiegawczy (P. Kardas, M. Dąbrowska-Kardas, *Zasada...*, s. 39).

dopełnienia obowiązków poręczyciela albo spełnienia innego ciążącego na niej obowiązku w toku postępowania, jak również do przedstawiciela lub kierownika instytucji, osoby prawnej lub jednostki organizacyjnej niemającej osobowości prawnej obowiązanej udzielić pomocy organowi prowadzącemu postępowanie karne, która bezpodstawnie nie udziela pomocy w wyznaczonym terminie (art. 287 § 1 k.p.k.). Ukazanie obrońcy lub pełnomocnika może nastąpić jedynie w wypadkach szczególnych ze względu na ich wpływ na przebieg czynności. Podobne ograniczenia dotyczą możliwości zatrzymania i przymusowego doprowadzenia. W świetle art. 285 § 2 k.p.k. nie jest dopuszczalne podjęcie tego rodzaju czynności w stosunku do obrońcy lub pełnomocnika, natomiast zatrzymanie i przymusowe doprowadzenie biegłego, tłumacza i specjalisty stosuje się jedynie wyjątkowo.

Natomiast stosownie do art. 287 § 2 k.p.k. kara aresztu aktualizuje się w razie uporczywego uchylania się od złożenia zeznania, wykonania czynności biegłego, tłumacza lub specjalisty oraz wydania przedmiotu oraz w razie uporczywego niestawienia na wezwanie organu prowadzącego postępowanie, jeżeli zarządzenie zatrzymania i przymusowego doprowadzenia nie jest wystarczające dla zapewnienia stawienia osoby wezwanej.

5.2. DYREKTYWA ADAPTACJI ŚRODKA PRZYMUSU

Złożony pod względem strukturalnym model środków przymusu, a w szczególności środków zapobiegawczych pozwala na dostosowanie odpowiedniego instrumentu *in concreto* do potrzeb danego postępowania karnego. W doktrynie przyjmuje się, że sąd lub prokurator ma obowiązek „zaadoptować” środek przymusu adekwatny do sytuacji procesowej uczestnika postępowania⁸⁰. Dyrektywa adaptacji nakłada na organ procesowy obowiązek wybrania najbardziej optymalnego ze wszystkich dostępnych środków przymusu. Decyzja w tym przedmiocie jest procesem intelektualnym, ale nie jest podejmowana *in abstracto*, lecz *ad casum*, biorąc pod uwagę niepowtarzalne okoliczności konkretnego postępowania karnego. Chodzi zatem o osadzenie środka zapobiegawczego w realiach prowadzonej sprawy. Przy ocenie stopnia adaptacji środka należy brać pod uwagę nie tylko charakter i okoliczności popełnionego przestępstwa, ale także postawę, właściwości i warunki oskarżonego⁸¹.

Zasada adaptacji środków przymusu widoczna jest szczególnie na gruncie środków zapobiegawczych. Ustawa wyraźnie daje prymat tzw. wolnościowym środkom, o czym świadczy tendencja do poszerzenia ich katalogu o nowe instytucje karnoprosesowe. Stosownie do art. 276a § 1 i 1a k.p.k. najnowszy środek zapobiegawczy może być stosowany wobec oskarżonego o czyn popełniony przeciwko członkowi personelu medycznego,

⁸⁰ D. Sokołowska, *Rola...*, s. 52; Waltoś, *Proces*, 1998, s. 412; J. Kosonoga, *Dyrektywa...*, s. 65.

⁸¹ Postanowienia SA we Wrocławiu z 18.07.2007 r., II AKz 364/07, LEX nr 1641068, oraz z 16.05.2018 r., II AKz 307/18, LEX nr 2491413.

w związku z wykonywaniem przez niego czynności opieki medycznej lub osobie przybranej personelowi medycznemu do pomocy w związku z wykonywaniem tych czynności albo w związku z popełnionym przestępstwem, o którym mowa w art. 190a k.k., popełnionym z powodu wykonywanego przez pokrzywdzonego zawodu.

Trafnie podnosi J. Kosonoga, że czym szerszy jest wachlarz nieizolacyjnych środków zapobiegawczych możliwych do zabezpieczenia prawidłowego toku postępowania, tym mniejsza powinna być pokusa organów procesowych po sięganie po ten najbardziej dolegliwy środek zapobiegawczy, jakim jest tymczasowe aresztowanie⁸². Elastyczny model środków przymusu ma na celu ograniczenie praw i wolności jedynie w takim zakresie, w jakim jest to nieodzowne i konieczne dla osiągnięcia celów postępowania karnego⁸³.

Na płaszczyźnie środków zapobiegawczych dyrektywa adaptacji sprowadza się do założenia, że skoro ustawa wprowadza dychotomiczny podział na środki izolacyjne i nieizolacyjne, to tymczasowe aresztowanie może być zastosowane, wyłącznie gdy środek zapobiegawczy o charakterze wolnościowym jest niezdalny do osiągnięcia funkcji procesowych. Przy ocenie sięgnięcia po środek izolacyjny należy brać pod uwagę nie tylko istnienie podstaw pozytywnych wskazanych w art. 249 § 1 i art. 258 § 1–3 k.p.k., ale także, czy nie zachodzą przesłanki negatywne tymczasowego aresztowania, o których mowa w art. 259 k.p.k. W przypadku uznania, że nie ma potrzeby sięgania po tymczasowe aresztowanie, organ musi dokonać oceny tego, czy zabezpieczenie prawidłowego toku postępowania karnego wymaga zastosowania jednego nieizolacyjnego środka zapobiegawczego, czy też użycia łącznie kilku z nich. Ustawa nie wprowadza ograniczeń co do możliwości wybierania więcej niż jednego nieizolacyjnego środka zapobiegawczego. Brak jest jedynie możliwości łączenia nieizolacyjnych środków zapobiegawczych ze środkiem izolacyjnym.

Omawiana dyrektywa zakłada obowiązek kontroli adekwatności zastosowanego środka przez organ procesowy. Wymóg ten można wyprowadzać z szeregu przepisów Kodeksu, w szczególności z art. 253 § 1, art. 258 § 4, art. 258a i 344 k.p.k.

Zgodnie z art. 253 § 1 k.p.k. środek zapobiegawczy należy niezwłocznie uchylić lub zmienić, jeżeli ustaną przyczyny, wskutek których został on zastosowany, lub powstaną przyczyny uzasadniające jego uchylenie albo zmianę. *Lege non distinguente* możliwa jest zmiana danego środka zapobiegawczego z surowszego na łagodniejszy, ale także z łagodniejszego na surowszy. Zobowiązanie to obciąża organ procesowy na każdym etapie toczącego się postępowania karnego⁸⁴. Trafnie podniesiono w postanowieniu Sądu Najwyższego z 15.04.1983 r., II KZ 31/83⁸⁵, że „jeżeli w jakimkolwiek stadium postępowania karnego – w miarę jego rozwoju i uzupełnienia – powstaną

⁸² J. Kosonoga, *Środek zapobiegawczy...*, s. 279; J. Kosonoga, *System nieizolacyjnych środków...*, s. 95.

⁸³ Uchwała SN z 22.01.2003 r., I KZP 36/02, LEX nr 57083.

⁸⁴ Postanowienie SA w Krakowie z 4.12.2018 r., II AKz 321/18, LEX nr 2692003.

⁸⁵ LEX nr 19877.

wątpliwości co do zasadności podejrzenia albo oskarżenia osoby tymczasowo aresztowanej, to należy środek ten niezwłocznie uchylić, a w każdym razie zmienić go na łagodniejszy”. Ponadto należy mieć na uwadze, że zastosowany przez sąd środek zapobiegawczy może być w postępowaniu przygotowawczym uchylony lub zmieniony na łagodniejszy również przez prokuratora (art. 253 § 2 k.p.k.). Prokurator w toku postępowania przygotowawczego posiada status *dominus litis* i to jego w tym stadium obciąża obowiązek zapewnienia prawidłowego toku postępowania karnego. Warto podkreślić, że prokurator może w tym zakresie działać jedynie na korzyść oskarżonego (*in favorem defensionis*).

Przepis art. 253 § 1 k.p.k. pozostaje w funkcjonalnym powiązaniu z treścią art. 258a k.p.k.⁸⁶ W świetle tego przepisu, jeżeli oskarżony uniemożliwia lub utrudnia wykonywanie zastosowanego wobec niego środka zapobiegawczego, lub umyślnie naruszył obowiązek lub zakaz związany ze stosowaniem takiego środka, sąd lub prokurator jest zobowiązany zastosować środek zapobiegawczy gwarantujący skuteczną realizację celów jego stosowania. Przepis art. 258a k.p.k. stanowi niejako rozwinięcie art. 258 § 4 k.p.k. Wydanie postanowienia o zastosowaniu tymczasowego aresztowania w stosunku do podejrzanego, do którego użyto uprzednio środki o charakterze nieizolacyjnym, ma miejsce, gdy ten swoją postawą procesową zakłócił prawidłowy tok postępowania, podejmował aktywności mające na celu bezprawne jego utrudnianie. Przykładowo, jeżeli oskarżony nie stosował się do nakazu powstrzymania się od prowadzenia pojazdu i przejawiał lekceważący stosunek do wymiaru sprawiedliwości, należy sięgnąć po taki środek, który zabezpieczy prawidłowy tok postępowania⁸⁷.

Po wniesieniu aktu oskarżenia, stosownie do treści art. 344 zdanie pierwsze k.p.k., jeżeli oskarżony jest tymczasowo aresztowany, sąd z urzędu rozstrzyga o utrzymaniu, zmianie lub uchyleniu tego środka. Moment przejścia postępowania z fazy przygotowawczej pozwala na przyjęcie *in abstracto*, że dowody zostały już zabezpieczone dla sądu, co hipotetycznie zmniejsza prawdopodobieństwo możliwości bezprawnego ingerowania oskarżonego w prawidłowy przebieg procesu. Nie może zejść z pola widzenia, że wraz z upływem czasu trwania postępowania potrzeba zabezpieczenia prawidłowego toku jest zwykle coraz mniejsza. Stosowanie środków przymusu często bywa najbardziej adekwatne w początkowej fazie procesu, jeszcze przed oddaniem oskarżonego pod sąd. W takim rozumieniu obawa matactwa oskarżonego zmniejsza się w sposób proporcjonalny do stopnia zaawansowania postępowania⁸⁸.

⁸⁶ Przepis art. 258a k.p.k. został dodany przez art. 14 pkt 2 ustawy z 31.03.2020 r. o zmianie ustawy o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych oraz niektórych innych ustaw.

⁸⁷ Wyrok SA w Krakowie z 10.09.1996 r., II AKo 86/96, LEX nr 28430.

⁸⁸ Postanowienie SA w Krakowie z 6.03.2018 r., II AKz 107/18, LEX nr 2574274.

6. ISTOTA ŚRODKÓW ZAPOBIEGAWCZYCH I ICH MIEJSCE W SYSTEMIE STOSOWANIA ŚRODKÓW PRZYMUSU

Szczególnie doniosłą rolę w systemie środków przymusu pełnią środki zapobiegawcze. *Lege non distinguente* to im ustawodawca poświęca najwięcej uwagi. Ponadto prowadzą do istotnych reglamentacji praw i wolności, są one przedmiotem licznych rozważań, wątpliwości, kontrowersji zarówno w literaturze przedmiotu, jak i w orzecznictwie sądów powszechnych, Sądu Najwyższego oraz Europejskiego Trybunału Praw Człowieka.

W przeciwieństwie do środków przymusu procesowego są definiowane w sposób jednolity.

W. Daszkiewicz podkreślał, że „środki zapobiegawcze są środkami procesowymi, toteż powinny służyć celom procesowym. Najogólniej to ujmując, zapewnieniu prawidłowego toku procesu, właściwego rozstrzygnięcia o jego przedmiocie i wykonanie kary, jeżeli zostanie ona orzeczona”⁸⁹. M. Cieślak wskazywał, że „przez środki zapobiegawcze rozumie się na gruncie polskiego prawa karnego procesowego środki przymusu w stosunku do oskarżonego, zmierzające do zabezpieczenia celów procesu karnego, a zwłaszcza do zapobieżenia utrudnianiu postępowania karnego przez oskarżonego”⁹⁰. Zdaniem J. Grajewskiego „celem środków zapobiegawczych jest zabezpieczenie prawidłowego toku procesu przez zapobieżenie uchylaniu się oskarżonego od wymiaru sprawiedliwości oraz bezprawnemu utrudnianiu postępowania karnego”⁹¹. Według J. Bednarzaka sięganie po środki zapobiegawcze „jest możliwe tylko wtedy, gdy tego wymaga zabezpieczenie postępowania przed nieprawidłowym jego przebiegiem”⁹². M. Lipczyńska, R. Ponikowski podkreślali, że „środki zapobiegawcze mają na celu przeszkodzenie oskarżonemu w uchylaniu się od wymiaru sprawiedliwości, w utrudnianiu wykrycia prawdy”⁹³. E. Skrętowicz definiował je jako „środki przymusu, mające na celu zapewnienie prawidłowego toku postępowania przez zapobieżenie uchylaniu się oskarżonego od wymiaru sprawiedliwości (np. z powodu ukrywania się) oraz bezprawnemu utrudnianiu postępowania (np. z powodu nakłaniania do składania fałszywych zeznań lub wyjaśnień)”⁹⁴. K. Marszał wskazywał, że „nazwą środki zapobiegawcze w ścisłym znaczeniu obejmuje się te z nich, które mają na celu zapewnienie prawidłowego przebiegu procesu karnego przez zapobieżenie uchylaniu się oskarżonego od wymiaru sprawiedliwości oraz przed jego działalnością, zmierzającą do wprowadzenia bezprawnych zmian w dowodach”⁹⁵. T. Grzegorzczak podnosi zaś, że „głównym celem środków

⁸⁹ W. Daszkiewicz, *Proces...*, 1994, s. 288; Daszkiewicz, *Zagadnienia*, t. II, s. 167.

⁹⁰ Cieślak, *Podstawowe założenia*, 1984, s. 400.

⁹¹ J. Grajewski [w:] Grajewski, Skrętowicz, *Kodeks*, 1996, s. 166.

⁹² J. Bednarzak [w:] Mazur, *Kodeks*, 1971, s. 252–253.

⁹³ M. Lipczyńska, R. Ponikowski, *Mały komentarz...*, s. 179.

⁹⁴ E. Skrętowicz [w:] Kmiecik, Skrętowicz, *Proces*, 2002, s. 287.

⁹⁵ K. Marszał [w:] Marszał i inni, *Proces*, 2003, s. 340.

zapobiegawczych jest zabezpieczenie prawidłowego toku postępowania przez zapewnienie obecności oskarżonego (podejrzanego) dla procesu oraz zabezpieczenie postępowania przed matactwem ze strony tego podmiotu⁹⁶. Według P. Hofmańskiego, E. Sadzik, K. Zgryzka należy przez nie rozumieć „środki mające na celu zapobieżenie uchylaniu się oskarżonego od wymiaru sprawiedliwości oraz utrudnianiu tego postępowania w sposób zabroniony przez prawo⁹⁷. S. Waltoś określa je jako „środki przymusu stosowane wobec oskarżonego celem zabezpieczenia prawidłowego toku procesu⁹⁸. P. Kruszyński charakteryzuje je jako „takie środki przymusu, które mają na celu zapewnienie i zabezpieczenie prawidłowego toku postępowania, a wyjątkowo stosowane są także w celu zapobiegnięcia popełnienia przez oskarżonego nowego, ciężkiego przestępstwa⁹⁹”.

Powyższe definicje odpowiadają zatem normatywnej treści art. 249 § 1 k.p.k., która stanowi jednocześnie tzw. ogólną podstawę pozytywną środków zapobiegawczych. W świetle tego przepisu środki zapobiegawcze można stosować w celu zabezpieczenia prawidłowego toku postępowania, a wyjątkowo także w celu zapobiegnięcia popełnieniu przez oskarżonego nowego, ciężkiego przestępstwa; można je stosować tylko wtedy, gdy zebrane dowody wskazują na duże prawdopodobieństwo, że oskarżony popełnił przestępstwo.

O ile pozostałe środki przymusu stosuje się niejako *post factum*, w reakcji na zachowanie uczestnika, który dobrowolnie nie poddaje się określonej obowiązku procesowemu, to środki zapobiegawcze są używane niejako *pro futuro* dla zapobiegnięcia sytuacjom, w których oskarżony mógłby w bezprawny sposób ingerować w dobro prowadzonego postępowania i zakłócać tym samym prawidłowy jego przebieg¹⁰⁰. Istota tych instrumentów sprowadza się do tego, że mają one przeciwdziałać bezprawnemu paraliżowaniu postępowania w przyszłości. Trafnie podnosi się w judykaturze, że po tymczasowe aresztowanie nie sięga się dlatego, że oskarżony wcześniej utrudniał prowadzenie procesu, lecz po to, aby nie podejmował tego rodzaju zachowań w przyszłości¹⁰¹. Na organach procesowych ciąży zatem obowiązek dokonania *sui generis* prognozy zachowania oskarżonego na dalszym etapie postępowania. Natomiast pozostałe środki przymusu często stosowane są w związku z aktualnie występującymi okolicznościami, np. kara pieniężna aktualizuje się, gdy świadek nie stawia się na termin rozprawy bez usprawiedliwienia, pomimo prawidłowego wezwania. Są to reakcje organów procesowych podejmowane na bieżąco, mają charakter dyscyplinujący i zmierzający do wyegzekwowania pożądanego zachowania. Przyczyna sięgnięcia po te

⁹⁶ Grzegorzczak, *Kodeks*, 2005, s. 624.

⁹⁷ Hofmański, Sadzik, Zgryzek, *Kodeks*, t. I, 1999, s. 908.

⁹⁸ Waltoś, *Proces*, 1985, s. 268.

⁹⁹ C. Kulesza [w:] *Wykład...*, red. P. Kruszyński, s. 293.

¹⁰⁰ R.A. Stefański, *Środki zapobiegawcze...*, s. 13; J. Kosonoga, *System środków dyscyplinujących...*, s. 28; Waltoś, Hofmański, *Proces*, s. 434.

¹⁰¹ Postanowienie SA w Krakowie z 29.12.2015 r., II AKz 479/15, LEX nr 2062875; wyrok SA w Katowicach z 3.12.2015 r., II Aka 449/15, LEX nr 2023117.

środki przymusu leży w przeszłości, ale ich celem jest uzyskanie określonej aktywności w przyszłości.

Lege non distinguente cele, dla których powołano środki zapobiegawcze, zostały nakreślone *expressis verbis* w art. 249 § 1 k.p.k. Wśród nich wymienia się główne zadanie – zabezpieczenie prawidłowego toku postępowania (funkcja procesowa), oraz dodatkowy cel, jakim jest zapobiegnięcie popełnienia przez oskarżonego nowego, ciężkiego przestępstwa (funkcja ochronna).

Zabezpieczenie prawidłowego toku postępowania karnego polega na zapewnieniu uczestnictwa strony biernej na każde wezwanie organu procesowego stosownie do treści normatywnej wskazanej w art. 75 § 1 k.p.k. oraz przeciwdziałaniu sytuacji, w której oskarżony podejmowałby nielegalne (bezprawne) aktywności w celu zakłócenia procesu w przedmiocie jego odpowiedzialności karnej. Środki zapobiegawcze zabezpieczają wymiar sprawiedliwości przed ucieczką, ukryciem się oskarżonego, zwłaszcza wtedy, gdy nie można ustalić jego tożsamości albo nie ma on w kraju stałego miejsca pobytu (art. 258 § 1 pkt 1 k.p.k.), a także przed nakłanianiem oskarżonego do składania fałszywych zeznań lub wyjaśnień albo innego bezprawnego sposobu utrudniania postępowania karnego (art. 258 § 1 pkt 2 k.p.k.). Z powyższego wynika, że katalog tych okoliczności nie ma charakteru *numerus clausus*. Tak zwane „inne bezprawne utrudnianie postępowania karnego” wiąże się z pojęciem mactwa procesowego i jest określeniem niezwykle pojemnym, o czym świadczy bogate orzecznictwo sądów powszechnych i Sądu Najwyższego.

Obawa mactwa jest ważnym powodem zastosowania środka zapobiegawczego, gdyż bezprawne utrudnianie postępowania karnego zawsze ma negatywny wpływ na jego przebieg, utrudniając drogę dojścia do prawdziwych ustaleń faktycznych¹⁰². Chodzi zatem o przeciwdziałanie sytuacji, w której oskarżony podejmowałby zachowania wykraczające poza realizację prawa do obrony¹⁰³.

W orzecznictwie i w doktrynie podkreśla się, że obawa zakłócenia prawidłowego toku postępowania karnego musi mieć charakter rzeczywisty, a nie jedynie iluzoryczny¹⁰⁴. Stosowanie środków zapobiegawczych powinno być celowe, nie można sięgać po instrumenty reglamentujące prawa i wolności uczestników postępowania niejako „na wszelki wypadek”, gdy okoliczności postępowania nie wskazują na obawę zaburzenia prawidłowego toku postępowania. Środki zapobiegawcze nie mogą być

¹⁰² A. Kiełtyka, *Antycypacja bezprawnego utrudniania postępowania karnego jako przesłanka tymczasowego aresztowania*, „Prokurator” 2003/2, s. 77.

¹⁰³ D. Tarnowska, *Pozaprocusowa funkcja...*, s. 71; R.A. Stefański, *Środki zapobiegawcze...*, s. 13; R.A. Stefański, *Przesłanki...*, s. 78.

¹⁰⁴ Postanowienie SA w Katowicach z 2.12.1998 r., II AKz 336/98, LEX nr 37751; postanowienie SA we Wrocławiu z 19.10.2005 r., II AKz 453/05, LEX nr 176197; postanowienie SA w Katowicach z 27.07.2011 r., II AKz 477/11, LEX nr 1102931; postanowienie SA w Krakowie z 5.05.2004 r., II AKz 144/04, LEX nr 120294; A. Mogilnicki, *Kodeks...*, s. 345; R.A. Stefański, *Środki zapobiegawcze...*, s. 19; R.A. Stefański, *Przesłanki...*, s. 78.

stosowane dla wygody organów procesowych¹⁰⁵. Ponadto oskarżony nie powinien ponosić negatywnych konsekwencji nieprawidłowej, wadliwej organizacji pracy organów procesowych. Powyższe odnosi się przede wszystkim do przedłużania izolacyjnego środka zapobiegawczego motywowanego koniecznością przeprowadzenia postępowania dowodowego w sytuacji, w której w rzeczywistości organy ścigania nie podejmują oczekiwanej prawem aktywności procesowej¹⁰⁶.

Niedopuszczalne jest także uzależnienie zastosowania środków zapobiegawczych od tego, czy oskarżony przyznaje się do winy. Ustawa nie legalizuje tzw. aresztu wydobyczego, który pozostaje w rażącej sprzeczności z zasadą rzetelnego procesu karnego. Kwestia oświadczenia woli w przedmiocie przyznania się do winy powinna być zależna jedynie od oskarżonego. Oskarżony, podejmując decyzję w tym zakresie, realizuje swoje prawo podmiotowe do obrony, a wszelkie próby bezprawnego oddziaływania na jego osobę pozostają w sprzeczności z literą prawa karnego procesowego¹⁰⁷. Powyższe pozostaje aktualne także w sytuacji, gdy oskarżony relacjonuje pewne okoliczności w sposób niespójny, zmienny, gdyż i w tym wypadku wykonuje swoje prawo do przeciwwstawienia się zarzutom oskarżenia¹⁰⁸.

Środki zapobiegawcze nie mogą pełnić funkcji represyjnej i przekształcić się w antycypację kary¹⁰⁹. Oskarżonego należy traktować jako niewinnego, dopóki jego wina nie zostanie udowodniona i stwierdzona prawomocnym wyrokiem sądu. Jest to jedna z naczelnych zasad polskiego procesu karnego, która świadczy o jego swoistości. Wartość ta została wywyższona do naczelnych zasad ustrojowych (art. 42 ust. 3 Konstytucji RP) i jest powszechnie uznawana na gruncie prawa międzynarodowego (art. 6 ust. 2 EKPC, art. 14 ust. 2 MPPOiP).

W świetle art. 249 § 1 k.p.k. środki zapobiegawcze można stosować wyjątkowo także w celu zapobiegnięcia popełnieniu przez oskarżonego nowego, ciężkiego przestępstwa (funkcja ochronna środków zapobiegawczych). Podobne rozwiązania przyjęto na gruncie konwencyjnym, gdzie dopuszcza się stosowanie tymczasowego

¹⁰⁵ Postanowienia SA we Wrocławiu z 6.11.2019 r., II AKz 879/19, LEX nr 2772215, oraz z 16.05.2018 r., II AKz 307/18.

¹⁰⁶ Postanowienie SA w Krakowie z 29.11.2010 r., II AKz 453/10, LEX nr 783399; postanowienie SA w Katowicach z 17.09.2003 r., II AKo 411/03, LEX nr 104028; postanowienie SA w Katowicach z 23.04.2003 r., II AKo 148/03, LEX nr 82466; postanowienie SO w Tarnowie z 28.01.2003 r., II Ko 5/03, LEX nr 1713578; postanowienie SA w Krakowie z 11.07.2001 r., II AKz 203/01, LEX nr 49487; postanowienie SN z 23.05.2000 r., II KO 99/00, LEX nr 50932.

¹⁰⁷ Postanowienia SA w Krakowie z 9.10.1991 r., II AKz 80/91, LEX nr 27625, oraz z 4.07.1996 r., II AKz 287/96, LEX nr 28461.

¹⁰⁸ Wyroki SA w Warszawie z 1.09.2009 r., II Aka 264/09, LEX nr 852379, oraz z 1.09.2009 r., II Aka 246/09, LEX nr 782354.

¹⁰⁹ J. Skorupka [w:] Skorupka, *Kodeks*, 2020, s. 606; J. Skorupka, *Konstytucyjny...*, s. 60; K. Dudka, *Stosowanie...*, s. 4; postanowienie SN z 10.06.2008 r., WZ 39/08, LEX nr 419569; postanowienia SA w Katowicach: z 9.07.2008 r., II AKz 480/08; z 22.10.2008 r., II AKz 793/08, LEX nr 477777; z 12.10.2011 r., II AKz 654/11, LEX nr 1102939.

aresztowania m.in. w celu zapobieżenia popełnieniu przez oskarżonego nowego czynu (art. 5 ust. 1 lit. c EKPC).

Drugi cel środków zapobiegawczych wiąże się z obawą kontynuacji przestępczego procederu. Ma on charakter ekstraproceduralny i akcesoryjny¹¹⁰. Funkcja ochronna (predeliktualna) środków zapobiegawczych stanowi pochodną funkcji procesowej. Nie posiada samodzielnego charakteru, co oznacza, że stosowanie środków zapobiegawczych wyłącznie w celach pozaprocesowych nie jest dopuszczalne. Obawa popełnienia nowego ciężkiego przestępstwa powinna być realna, a nie jedynie pozorna. Musi mieć ona charakter wysoce prawdopodobny¹¹¹. Dla oceny tego stanu rzeczy istotne są zarówno niepowtarzalne okoliczności danej sprawy karnej, jak i warunki, właściwości osobiste związane z osobą oskarżonego¹¹².

Obejmuje ona tzw. prewencję indywidualną (zabezpiecza przed popełnieniem kolejnego czynu przez oskarżonego), a także prewencję generalną, wskazuje społeczeństwu, że wkraczanie na drogę przestępstwa jest nieopłacalne, gdyż wiąże się z szybką i zdecydowaną reakcją aparatu państwowego.

Ustawa nie precyzuje, o jakie przestępstwo chodzi, wskazując jedynie, że ma być ono nowe, a więc inne niż to, które jest przedmiotem toczącego się postępowania, oraz ciężkie, co oznacza, że powinno godzić w dobra prawne pozostające pod szczególną ochroną prawną i charakteryzować się dużym stopniem społecznej szkodliwości. Według części autorów ciężkim przestępstwem jest czyn opisany w art. 258 § 3 k.p.k., tj. przestępstwo przeciwko życiu, zdrowiu lub bezpieczeństwu powszechnemu¹¹³. Zdaniem innych przedstawicieli doktryny należy doprecyzować powyższy pogląd o to, że górna granica ustawowego zagrożenia danego czynu musi wynosić co najmniej 8 lat¹¹⁴. Z uwagi na akcesoryjność tego celu środka zapobiegawczego należy opowiedzieć się za tym drugim, bardziej rygorystycznym poglądem.

7. SYSTEMATYKA ŚRODKÓW ZAPOBIEGAWCZYCH

W literaturze dominuje podział tych środków według trzech kryteriów: normatywnego, dolegliwości abstrakcyjnej oraz dolegliwości konkretnej¹¹⁵.

¹¹⁰ S. Waltoś [w:] K. Buchała, S. Waltoś, *Zasady...*, s. 278.

¹¹¹ K. Eichstaedt, *Czynności...*, s. 68–69.

¹¹² D. Tarnowska, *Pozaprocesowa funkcja...*, s. 72; B. Mikosz [w:] A. Majewski, B. Mikosz, A. Skowron, *Kodeks...*, s. 185.

¹¹³ Grzegorzczak, *Kodeks*, t. I, s. 892; J. Kosonoga, *Podstawy...*, s. 32.

¹¹⁴ J. Izydorczyk, *Praktyka...*, s. 15–16; J. Izydorczyk, *Stosowanie...*, s. 105; R.A. Stefański, *Środki zapobiegawcze...*, s. 21.

¹¹⁵ R.A. Stefański, *Środki zapobiegawcze...*, s. 14–15.

7.1. KRYTERIUM NORMATYWNE

Kryterium normatywne jest obiektywnie sprawdzalne, gdyż kolejność środków zapobiegawczych wynika *expressis verbis* z przepisów Kodeksu postępowania karnego. Podobnie jak pozostałe środki przymusu, muszą one mieć swoje umocowanie w ustawie, nie jest możliwe stosowanie wykładni rozszerzającej (*interpretatio extensiva*). Środki zapobiegawcze tworzą listę o charakterze zamkniętym (*numerus clausus*). Ponadto w przeciwieństwie do pozostałych środków przymusu procesowego zlokalizowano je w jednym miejscu w ustawie karnoprocesowej (dział VI, rozdział 28).

Do katalogu środków zapobiegawczych według kryterium normatywnego zalicza się:

- 1) tymczasowe aresztowanie (art. 249–265 k.p.k.);
- 2) poręczenie (art. 266–274 k.p.k.):
 - a) majątkowe (art. 266 i n. k.p.k.),
 - b) społeczne (art. 271 k.p.k.),
 - c) indywidualne (art. 272 k.p.k.);
- 3) dozór Policji (art. 275 k.p.k.):
 - a) zwykły (art. 275 § 1 k.p.k.),
 - b) warunkowy (art. 275 § 3 k.p.k.);
- 4) nakaz okresowego opuszczenia lokalu zajmowanego wspólnie z pokrzywdzonym przez oskarżonego o przestępstwo popełnione z użyciem przemocy na szkodę osoby wspólnie zamieszkującej (art. 275a k.p.k.);
- 5) zawieszenie oskarżonego w czynnościach służbowych lub w wykonywaniu zawodu albo nakaz powstrzymania się od określonej działalności lub od prowadzenia określonego rodzaju pojazdów, lub zakaz ubiegania się o zamówienia publiczne na czas trwania postępowania (art. 276 k.p.k.);
- 6) zakaz zbliżania się do pokrzywdzonego na wskazaną odległość, zakaz kontaktów lub zakaz publikacji, w tym za pośrednictwem systemów informatycznych lub sieci telekomunikacyjnych treści godzących w prawnie chronione dobra pokrzywdzonego wobec oskarżonego o przestępstwo popełnione w stosunku do członka personelu medycznego, w związku z wykonywaniem przez niego czynności opieki medycznej lub osoby przybranej personelowi medycznemu do pomocy w związku z wykonywaniem tych czynności (art. 276a § 1 k.p.k.);
- 7) zakaz zbliżania się do pokrzywdzonego na wskazaną odległość, zakaz kontaktów lub zakaz publikacji, w tym za pośrednictwem systemów informatycznych lub sieci telekomunikacyjnych treści godzących w prawnie chronione dobra pokrzywdzonego wobec oskarżonego o przestępstwo, o którym mowa w art. 190a k.k., popełnione z powodu wykonywanego przez pokrzywdzonego zawodu (art. 276a § 1a k.p.k.);
- 8) zakaz opuszczania kraju, który może być połączony z zatrzymaniem paszportu lub innego dokumentu uprawniającego do przekroczenia granicy albo zakazem wydania takiego dokumentu (art. 277 § 1 k.p.k.).

W ramach tego podziału środki zapobiegawcze można podzielić na izolacyjne oraz nieizolacyjne. Podział środków zapobiegawczych na izolacyjne i nieizolacyjne ma charakter dychotomiczny. Do pierwszej grupy wbrew użytej liczbie mnogiej zalicza się wyłącznie tymczasowe aresztowanie, natomiast do katalogu nieizolacyjnych środków zapobiegawczych należą: poręczenie majątkowe, społeczne, indywidualne; dozór Policji; nakaz okresowego opuszczenia lokalu zajmowanego wspólnie z pokrzywdzonym przez oskarżonego o przestępstwo popełnione z użyciem przemocy na szkodę osoby wspólnie zamieszkującej; zawieszenie oskarżonego w czynnościach służbowych lub w wykonywaniu zawodu albo nakaz powstrzymania się od określonej działalności lub od prowadzenia określonego rodzaju pojazdów, lub zakaz ubiegania się o zamówienia publiczne na czas trwania postępowania, zakaz zbliżania się do pokrzywdzonego na wskazaną odległość; zakaz kontaktów lub zakaz publikacji, w tym za pośrednictwem systemów informatycznych lub sieci telekomunikacyjnych treści godzących w prawnie chronione dobra pokrzywdzonego wobec oskarżonego o przestępstwo popełnione w stosunku do członka personelu medycznego, w związku z wykonywaniem przez niego czynności opieki medycznej lub osoby przybranej personelowi medycznemu do pomocy w związku z wykonywaniem tych czynności; zakaz opuszczania kraju.

Środek izolacyjny polega na faktycznym, okresowym pozbawieniu wolności strony pasywnej postępowania. W swej istocie zbliżony jest z jednej strony do zasadniczej kary pozbawienia wolności (choć inny jest jego cel), z drugiej zaś do innego znanego ustawie środka przymusu – zatrzymania procesowego, które pełni często w stosunku do niego funkcję subsydiarną (poprzedza jego zastosowanie). Zatrzymanie jest odrębnym od środków zapobiegawczych środkiem przymusu. Stąd zostało uregulowane w dziale VI, rozdziale 27 k.p.k., natomiast środki zapobiegawcze umiejscowiono w rozdziale 28 ustawy karnoprocesowej. Na samodzielny charakter przymusu wskazywano jeszcze przed wejściem w życie obecnie obowiązującego Kodeksu¹¹⁶. Istotą zatrzymania jest krótkotrwałe pozbawienie wolności i reglamentacja prawa do swobodnego przedsięwzięcia zachowań¹¹⁷. W przeciwieństwie do zatrzymania tymczasowe aresztowanie trwa zdecydowanie dłużej, o czym niestety świadczy praktyka stosowania tego środka zapobiegawczego.

Natomiast nieizolacyjne środki zapobiegawcze mają charakter wolnościowy, tzn. nie wiążą się z koniecznością umieszczenia w jednostce penitencjarnej. Środki nieizolacyjne pociągają za sobą ograniczenia swobody zachowania, czasową ingerencję w prawa majątkowe osoby oskarżonego, a niekiedy także osób trzecich (poręczyciela majątkowego).

Każdy z powyższych środków zapobiegawczych ma charakter autonomiczny i samodzielny. Istnieje możliwość sięgania po więcej niż jeden nieizolacyjny środek zapobiegawczy dla zabezpieczenia prawidłowego toku postępowania karnego. Nie jest dopuszczalne jedynie łączenie środka izolacyjnego z nieizolacyjnymi.

¹¹⁶ Uchwała SN z 19.02.1997 r., I KZP 37/96, LEX nr 28475.

¹¹⁷ W. Grzeszczyk, *Przesłanki...*, s. 135; K.J. Pawelec, *Zatrzymanie...*, s. 64.

Nie są środkami zapobiegawczymi poszukiwanie oskarżonego, list gończy oraz list żelazny. Są to środki przymusu zbliżone w swej treści normatywnej do środków wskazanych w rozdziale 28 działu VI ustawy karnoprocesowej, ale ich istota, cele oraz procesowy charakter nie pozwala ich zaliczyć do przedmiotowego katalogu. Świadczy o tym przede wszystkim umiejscowienie ich w dziale VI k.p.k. w odrębnych rozdziałach o numerach porządkowych 29 i 30¹¹⁸. R.A. Stefański trafnie akcentuje, że w przeciwieństwie do środków zapobiegawczych instrumenty te charakteryzuje niewielka intensywność stosowania przymusu¹¹⁹.

Poszukiwane, o którym mowa w art. 278 k.p.k., ma na celu ujawnienie miejsca pobytu oskarżonego lub osoby podejrzanej, a nie ujęcie wyżej wymienionych podmiotów. Ustalenie tej okoliczności skutkuje koniecznością uchylenia postanowienia z uwagi na jego bezprzedmiotowość. Uzyskanie takiej wiedzy nie oznacza konieczności zastosowania środków zapobiegawczych, jeżeli wystarczające jest wezwanie oskarżonego do udziału w czynności procesowej.

Poszukiwanie oskarżonego listem gończym (art. 279 k.p.k.) jest nierozzerwalnie związane ze stosowaniem izolacyjnego środka zapobiegawczego. Warunkiem *sine qua non* wydania listu gończego jest bowiem zastosowanie tymczasowego aresztowania. W takim zakresie pełni ono funkcję akcesoryjną, pomocniczą w stosunku do najbardziej dolegliwego środka zapobiegawczego¹²⁰.

List żelazny ma na celu zabezpieczenie osoby oskarżonego do dyspozycji wymiaru sprawiedliwości w zamian za odpowiadanie z tzw. wolnej stopy. Stanowi on *sui generis* przywilej nietykalności oskarżonego na czas trwania postępowania w przedmiocie odpowiedzialności karnej¹²¹. Wydanie listu żelaznego stosownie do art. 282 § 1 pkt 1–3 k.p.k. ma na celu zagwarantowanie, że oskarżony będzie się stawiał w oznaczonym terminie na wezwanie sądu, a w postępowaniu przygotowawczym – także na wezwanie prokuratora, nie będzie się wydał bez pozwolenia sądu z obranego miejsca pobytu w kraju oraz nie będzie nakłaniał do fałszywych zeznań lub wyjaśnień albo w inny bezprawny sposób starał się utrudniać postępowanie karne. Nie jest to jednak klasyczna umowa w rozumieniu prawa cywilnego, gdyż decyzja w przedmiocie listu żelaznego należy zgodnie z właściwością funkcjonalną do władzy dyskrecyjnej sądu okręgowego, ma więc charakter jednostronny. List żelazny jest korzystny zarówno dla strony bierniej postępowania, która może odpowiadać z wolnej stopy, gdyż pozostaje

¹¹⁸ R.A. Stefański, *List żelazny...*, s. 34; W. Lis, *Publikacja...*, s. 58; K. Witkowska, *Gwarancje...*, s. 81; A. Kordik, F. Prusak, Z. Świda, *Prawo...*, s. 191; Siewierski, Tylman, Olszewski, *Postępowanie*, 1971, s. 176; Hofmański, Sadzik, Zgryzek, *Kodeks*, t. I, 2007, s. 1075; J. Bednarzak, *Środki...*, s. 8; J. Bielański, *Z problematyki...*, s. 101–123; uchwała SN z 12.08.1996 r., I KZP 14/96, LEX nr 25787; postanowienie SN z 13.01.1998 r., WZ 93/97, LEX nr 33224; postanowienie SA w Katowicach z 28.02.2001 r., II AKz 173/01, LEX nr 49083.

¹¹⁹ R.A. Stefański, *Poszukiwanie...*, s. 121.

¹²⁰ Siewierski, Tylman, Olszewski, *Postępowanie*, 1971, s. 176; Lipczyńska, *Proces*, cz. 1, 1986, s. 150.

¹²¹ R.A. Stefański, *List żelazny...*, s. 33; A. Kołodziejczyk, *List żelazny...*, s. 237–252; D. Drajewicz, *Gwarancje...*, s. 53–79; D. Drajewicz, *List żelazny...*, s. 37–64.

ona na wolności, jak i dla interesu wymiaru sprawiedliwości, zapewnia bowiem stawiennictwo oskarżonego w toku czynności procesowych i chroni przed bezprawnymi ingerencjami w jego przebieg¹²².

W praktyce wydanie listu żelaznego zgodnie z art. 283 § 1 k.p.k. może być uzależnione od złożenia poręczenia majątkowego, dla zabezpieczenia prawidłowego toku postępowania oraz zapobieżeniu podejmowania mactwa procesowego. W takim układzie procesowym list nie ma charakteru samodzielnego, a akcesoryjny w stosunku do nieizolacyjnego środka zapobiegawczego, jakim jest poręczenie majątkowe.

7.2. KRYTERIA DOLEGLIWOŚCI ABSTRAKCYJNEJ I KONKRETNEJ

Kryterium dolegliwości abstrakcyjnej jest bardziej skomplikowane. O ile nie ma wątpliwości, że tymczasowe aresztowanie jest środkiem najdalej ingerującym w prawa i wolności obywatelskie, to usystematyzowanie środków nieizolacyjnych w kolejności od najbardziej dolegliwego do najmniej uciążliwego wydaje się być zabiegiem niemożliwym, a przynajmniej trudnym do zrealizowania. Dlatego należy przyjąć, że bardziej właściwe i celowe jest posłużenie się kryterium dolegliwości konkretnej, tj. zaadaptowania środka zapobiegawczego do sytuacji procesowej strony biernej postępowania, przy uwzględnieniu zarówno okoliczności związanych z zarzucanym jej czynem, jak i jej właściwościami, warunkami osobistymi, przy uwzględnieniu jej postawy procesowej. Nie można bowiem zapomnieć, że proces karny jest zjawiskiem społecznym, cechującym się dużym dynamizmem. Ponadto postępowanie karne jest nierozzerwalnie połączone z osobą oskarżonego.

Przykładowo dla osoby zamożnej, która często w związku z wykonywanym zawodem lub funkcją albo rodzajem prowadzonej działalności gospodarczej wyjeżdża poza granicę Polski, bardziej dotkliwy może się okazać zakaz opuszczania kraju niż nawet bardzo wysoka suma poręczenia majątkowego. Z kolei zbyt wiele obowiązków nałożonych w ramach dozoru Policji może wiązać się z trudnymi do pokonania przeszkodami dla oskarżonego, w szczególności w sferze zawodowej.

¹²² Postanowienia SA w Katowicach z 21.05.2019 r., II AKz 350/19, LEX nr 2753233, oraz z 26.10.2016 r., II AKz 556/16, LEX nr 2242187.

8. ZAKRES STOSOWANIA ŚRODKÓW ZAPOBIEGAWCZYCH

8.1. ZAKRES PODMIOTOWY

Środki zapobiegawcze w przeciwieństwie do pozostałych środków przymusu mogą być stosowane wyłącznie w stosunku do strony biernej postępowania. Powyższe instrumenty aktualizują się z chwilą transformacji postępowania z fazy *ad rem* w fazę *ad personam*, a więc z chwilą zawisłości sprawy. Zgodnie z art. 249 § 5 k.p.k. w postępowaniu przygotowawczym można stosować środki zapobiegawcze tylko względem oskarżonego (podejrzanego). Natomiast pozostałe środki przymusu mogą być adresowane do innych uczestników, np. w stosunku obrońców, pełnomocników, świadków, biegłych itp.¹²³

Ustawa karnoprocesowa zawiera definicje legalne podejrzanego oraz oskarżonego. Za podejrzanego uważa się osobę, co do której wydano postanowienie o przedstawieniu zarzutów albo której bez wydania takiego postanowienia postawiono zarzut w związku z przystąpieniem do przesłuchania w charakterze podejrzanego (art. 71 § 1 k.p.k.). Natomiast oskarżonym, zgodnie z art. 71 § 2 k.p.k., jest osoba, przeciwko której wniesiono oskarżenie do sądu, a także osoba, co do której prokurator złożył wniosek wskazany w art. 335 § 1 k.p.k. lub wniosek o warunkowe umorzenie postępowania.

Środki zapobiegawcze nie mogą być stosowane w stosunku do osoby podejrzaney. W przeciwieństwie do powyższych pojęć ustawodawca nie definiuje, kim jest ten podmiot, choć określenie to jest znane ustawie karnoprocesowej. W doktrynie przyjmuje się, że jest nim osoba, którą podejrzewa się o popełnienie przestępstwa, ale nie przedstawiono jej formalnie zarzutów (tzw. faktycznie podejrzany)¹²⁴.

8.2. ZAKRES PRZEDMIOTOWY STOSOWANIA ŚRODKÓW PRZYMUSU

Ustawa karnoprocesowa w sposób jasny i klarowny wyznacza podstawy stosowania środków zapobiegawczych. Są one dywersyfikowane w zależności od tego, czy środek ma charakter izolacyjny, czy też wolnościowy. W pierwszym wypadku dzielą się one na pozytywne i negatywne, w drugim mają one wyłącznie pozytywny charakter. Możliwość zastosowania tymczasowego aresztowania aktualizuje się w przypadku istnienia podstawy ogólnej wskazanej w art. 249 § 1 k.p.k. oraz co najmniej jednej szczególnej, o której mowa w art. 258 § 1–3 k.p.k., przy niez zaistnieniu podstaw negatywnych określonych w art. 259 k.p.k. Przesłanki negatywne dzielą się z kolei na przedmiotowe (art. 259 § 2 i 3 k.p.k.), a więc związane z prognozowaną łagodną represją karną bądź niskim zagrożeniem ustawowym, oraz podmiotowe (art. 259 § 1

¹²³ M. Gruszczyński, *Środki...*, s. 62.

¹²⁴ A. Murzynowski, *Faktycznie podejrzany...*, s. 36–37; A.M. Tęcza-Paciorek, *Pojęcie osoby...*, s. 57.

pkt 1–2 k.p.k.), związane z właściwościami i warunkami osobistymi oskarżonego oraz osób mu najbliższych. Środki nieizolacyjne znajdują zastosowanie w przypadku ujawnienia się podstawy ogólnej wskazanej w art. 249 § 1 k.p.k. oraz co najmniej jednej szczególnej wskazanej w art. 258 § 1 lub 3 k.p.k.

8.3. ZAKRES CZASOWY STOSOWANIA ŚRODKÓW ZAPOBIEGAWCZYCH

W literaturze podkreśla się zasadnie, że cechą środków zapobiegawczych jest to, iż mają one charakter przejściowy oraz krótkotrwały¹²⁵. Ustawodawca wyznaczył nieprzekraczalne granice stosowania środków zapobiegawczych. Zgodnie z art. 249 § 4 k.p.k. mogą być one stosowane aż do chwili rozpoczęcia wykonania kary, z tym zastrzeżeniem, że powyższe rozwiązanie ma zastosowanie do tymczasowego aresztowania tylko w razie orzeczenia kary pozbawienia wolności. Środki te aktualizują się zatem zarówno w postępowaniu przygotowawczym, sądowym, jak i wykonawczym¹²⁶.

Zgodnie z art. 127b k.p.k., jeżeli czas trwania środków przymusu jest określony w tygodniach, miesiącach lub latach, przyjmuje się, że tydzień liczy się za dni 7, miesiąc za dni 30, a rok za dni 365. Natomiast w świetle art. 127c k.p.k. za dzień trwania środka przymusu skutkującego pozbawieniem wolności przyjmuje się okres 24 godzin liczony od chwili rzeczywistego pozbawienia wolności.

Środki zapobiegawcze mogą być stosowane także w postępowaniu wywołanym wniesieniem nadzwyczajnego środka zaskarżenia. Zgodnie z art. 533 k.p.k., jeżeli kasację wniesiono na niekorzyść oskarżonego, Sąd Najwyższy może zastosować środek zapobiegawczy, chyba że oskarżony był uniewinniony. Sąd Najwyższy, uchylając orzeczenie, może zastosować środek zapobiegawczy (art. 538 § 2 zdanie pierwsze k.p.k.). Na gruncie skargi przeciwkasatoryjnej (rozdział 55a k.p.k.) po przekazaniu sprawy do Sądu Najwyższego orzeka on w razie potrzeby w przedmiocie środka zapobiegawczego (art. 539d zdanie pierwsze k.p.k.).

9. ORGANY STOSUJĄCE ŚRODKI ZAPOBIEGAWCZE

Zasadą jest, że środek zapobiegawczy stosowany jest przez organ, który na danym etapie posiada status *dominus litis*, tj. prokuratora w toku postępowania przygotowawczego, a po wniesieniu aktu oskarżenia lub jego surogatu przez sąd właściwy do rozpoznania sprawy.

¹²⁵ Lipczyńska, *Proces*, cz. 1, 1986, s. 142.

¹²⁶ Postanowienie SA w Lublinie z 13.05.2009 r., II AKz 272/09, LEX nr 513120; postanowienie SA w Katowicach z 3.06.2009 r., II AKz 362/09, LEX nr 519621; postanowienie SA w Katowicach z 13.11.2013 r., II AKz 687/13, LEX nr 1422303; postanowienie SA w Krakowie z 27.08.2018 r., II AKz 432/18, LEX nr 2633158.

Od powyższej reguły ustawodawca wprowadził wyjątki. Pewne czynności procesowe w zakresie stosowania środków zapobiegawczych zastrzeżono do wyłącznej kompetencji sądu. Są to tzw. czynności sądowe w postępowaniu przygotowawczym. Po pierwsze, tymczasowe aresztowanie z uwagi na swoją dolegliwość może nastąpić tylko na mocy postanowienia sądu (art. 250 § 1 k.p.k.). Powyższa norma ma charakter gwarancyjny, gdyż oddaje kwestię oceny zasadności sięgnięcia po izolacyjny środek zapobiegawczy niezawisłemu sądowi. Kompetencja sądu dotyczy również przedłużenia tego środka zapobiegawczego na dalsze okresy, jeżeli zachodzą przesłanki wskazane w art. 263 k.p.k., z tym jednak zastrzeżeniem, że sądem właściwym do prolongowania tymczasowego aresztowania ponad okresy wskazane w art. 263 § 2 i 3 k.p.k. jest sąd apelacyjny, w którego okręgu prowadzi się postępowanie (art. 263 § 4 k.p.k.).

Po drugie, stosownie do art. 270 § 1 k.p.k., o przypadku przedmiotu poręczenia lub ściągnięciu sumy poręczenia orzeka z urzędu sąd, przed którym postępowanie się toczy, a w postępowaniu przygotowawczym na wniosek prokuratora – sąd właściwy do rozpoznania sprawy.

Po trzecie, zgodnie z art. 275a § 4 k.p.k., jeżeli nie ustały przesłanki stosowania środka w postaci nakazu opuszczenia lokalu zajmowanego wspólnie z pokrzywdzonym, sąd pierwszej instancji właściwy do rozpoznania sprawy, na wniosek prokuratora, może przedłużyć jego stosowanie na dalsze okresy, nie dłuższe niż 3 miesiące.

Po czwarte, stosownie do art. 276a § 5 k.p.k., przedłużenia stosowania zakazu: zbliżania się do pokrzywdzonego na wskazaną odległość, kontaktów, publikacji, w tym za pośrednictwem systemów informatycznych lub sieci telekomunikacyjnych treści godzących w prawnie chronione dobra pokrzywdzonego na dalszy okres, przekraczający łącznie 6 miesięcy, w postępowaniu przygotowawczym może dokonać, na wniosek prokuratora, sąd rejonowy, w okręgu którego prowadzone jest postępowanie.

W świetle art. 253 § 2 k.p.k. należy mieć na uwadze, że zastosowany przez sąd środek zapobiegawczy może być w postępowaniu przygotowawczym uchylony lub zmieniony na łagodniejszy również przez prokuratora. Powyższy przepis jest wynikiem szczególnej pozycji tego organu w postępowaniu przygotowawczym, który jest gospodarzem tej fazy postępowania. Modyfikacja środka zapobiegawczego możliwa jest jedynie na korzyść strony pasywnej.

Inne organy nie są uprawnione do stosowania środków zapobiegawczych. Policja w toku postępowania przygotowawczego zgodnie z art. 275a § 2 k.p.k. może złożyć wniosek o zastosowanie środka nieizolacyjnego w postaci nakazu okresowego opuszczenia lokalu zajmowanego wspólnie z pokrzywdzonym wobec oskarżonego o przestępstwo popełnione z użyciem przemocy na szkodę osoby wspólnie zamieszkującej. Ponadto Policja niezwłocznie po zatrzymaniu osoby podejrzanej w razie istnienia podstaw szczególnych wskazanych w art. 258 § 1–3 k.p.k. ma obowiązek wystąpić do prokuratora w sprawie skierowania do sądu wniosku o tymczasowe aresztowanie (zob. art. 244 § 4 zdanie drugie k.p.k.).

ROZDZIAŁ 2

KONSTYTUCYJNE GWARANCJE STOSOWANIA ŚRODKÓW PRZYMUSU

1. Środki przymusu procesowego a Konstytucja RP	94
2. Zasada legalizmu a stosowanie środków przymusu	99
3. Proporcjonalność stosowania środków przymusu	100
4. Prawo do prywatności	108
5. Konstytucyjne gwarancje nietykalności i wolności osobistej	111
5.1. Zakres gwarancji – art. 41 ust. 1 Konstytucji RP	111
5.2. Tymczasowe aresztowanie, zatrzymanie i inne środki przymusu procesowego	116
6. Prawo do kontroli legalności pozbawienia wolności – art. 41 ust. 2 Konstytucji RP	118
7. Konstytucyjne gwarancje praw zatrzymanego – art. 41 ust. 3 Konstytucji RP	120
8. Prawo do informacji i dostęp do akt	122
9. Prawo do humanitarnego traktowania – art. 41 ust. 4 Konstytucji RP	126
10. Prawo własności – art. 64 ust. 3 Konstytucji RP	127
11. Prawo do odszkodowania – art. 41 ust. 5 Konstytucji RP	130
12. Stosowanie tymczasowego aresztowania	132
13. Obserwacja psychiatryczna	148
14. Zatrzymanie	151
14.1. Istota zatrzymania	151
14.2. Kontrola zatrzymania	152
14.3. Kontakt z adwokatem albo radcą prawnym	153
15. Środki nieizolacyjne	155

Literatura: A. Bulsiewicz, *Konstytucyjna ochrona wolności i praw człowieka a odpowiedzialność Skarbu Państwa za szkody powstałe wskutek niesłusznego skazania, tymczasowego aresztowania lub zatrzymania* [w:] *Księga Waltosia*; Ł. Chojniak, *Odszkodowanie za niesłuszne skazanie, tymczasowe aresztowanie lub zatrzymanie oraz za niesłuszne oskarżenie*, Warszawa 2013; Ł. Cora, *Zatrzymanie i przymusowe doprowadzenie osoby na podstawie art. 247 § 1 k.p.k. Uwagi na marginesie wyroku TK z 5.02.2008, Pal. 2008/9–10*; Ł. Cora, *Zatrzymanie osoby w polskim procesie karnym. Analiza dogmatyczno-prawna*, Warszawa 2015; P. Daniluk, H. Kuczyńska, *Granice legalności przeszuchania – wybrane zagadnienia* [w:] Hofmański, *Węzłowe problemy*; D. Dudek, *Konstytucyjna wolność człowieka a tymczasowe aresztowanie*, Lublin 1999; K. Dudka, *Praktyka stosowania nieizolacyjnych środków zapobiegawczych w polskim procesie karnym*, Warszawa 2016; T. Dukiet-Nagórska, *Znaczenie zasady proporcjonalności dla wykładni przepisów prawnokarnych* [w:] *Zasada proporcjonalności w prawie karnym*, red. T. Dukiet-Nagórska, Warszawa 2010; M. Florczak-Wątor, *Orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego i ich skutki*, Poznań 2006; K. Gajowniczek-Pruszyńska, M. Zwierz, *Gwarancje sprawiedliwości proceduralnej wobec zatrzymanych a elementarne standardy demokratycznego państwa prawnego*, Pal. 2017/10; T. Gardocka, *Procesowe pozbawienie wolności a Konstytucja RP* [w:] Hofmański,

Węzłowe problemy; **L. Garlicki**, *Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykładu*, Warszawa 2009; **J. Grygiel**, *Skuteczne prawo dostępu do obrońcy* [w:] *Dostęp do obrońcy w postępowaniu karnym*, red. M. Kusak, Poznań 2020; **P. Halczak**, *Poufność kontaktów z obrońcą* [w:] *Dostęp do obrońcy w postępowaniu karnym*, red. M. Kusak, Poznań 2020; **W. Hermeliński**, **B. Nita-Światłowska**, *Tymczasowe aresztowanie ze względu na grożącą oskarżonemu surową karę*, Pal. 2018/6; **P. Hofmański**, **S. Zabłocki**, *Pozbawienie wolności w toku procesu karnego. Wybrane aspekty konstytucyjne i prawnomiędzynarodowe* [w:] *Księga Świdry*; **S. Jarosz-Żukowska**, *Konstytucyjne przesłanki dopuszczalności ograniczeń prawa własności* [w:] *Sześć lat Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Doświadczenia i inspiracje*, red. L. Garlicki, A. Szmyt, Warszawa 2003; **P. Kardas**, *Z problematyki dostępu do akt postępowania w postępowaniu w przedmiocie zastosowania tymczasowego aresztowania*, CzPKiNP 2008/2; **P. Kardas**, *Upływ określonego w art. 41 ust. 3 Konstytucji i w art. 248 § 2 k.p.k. 24-godzinny terminu a możliwość wydania postanowienia o tymczasowym aresztowaniu*, CzPKiNP 2008/1; **P. Kardas**, **P. Wiliński**, *O niekonstytucyjności odmowy dostępu do akt sprawy w postępowaniu w przedmiocie tymczasowego aresztowania*, Pal. 2008/7–8; **P. Karlik**, *Poręczenie majątkowe w polskim procesie karnym*, Warszawa 2016; **K. Kmiecik**, *Informacja o prawie dostępu do obrońcy* [w:] *Dostęp do obrońcy w postępowaniu karnym*, red. M. Kusak, Poznań 2020; *Konstytucja III RP w tezach orzeczniczych Trybunału Konstytucyjnego i wybranych sądów*, red. M. Zubik, Warszawa 2011; *Konstytucja RP. Komentarz*, t. I, red. M. Safjan, L. Bosek, Warszawa 2016; *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. L. Garlicki, Warszawa 2003; *Konstytucyjny spór o granice zmian organizacji i zasad działania Trybunału Konstytucyjnego*, red. P. Radziejewicz, P. Tuleja, Warszawa 2017; **R. Koper**, *Konstytucyjnoprawne źródła zasady legalizmu* [w:] *Księga Tyłmana*, 2011; **J. Kosonoga**, *Dozór Policji jako środek zapobiegawczy w polskim procesie karnym*, Warszawa 2008; **D. Krakowiak**, *Sprawca niepoczytalny w procesie karnym*, Warszawa 2018; **M. Królikowski**, *Dwa paradygmaty zasady proporcjonalności w prawie karnym* [w:] *Zasada proporcjonalności w prawie karnym*, red. T. Dukiet-Nagórska, Warszawa 2010; **J. Kudrelek**, *Zasada proporcjonalności a badanie stanu zdrowia psychicznego oskarżonego* [w:] *Zasada proporcjonalności w prawie karnym*, red. T. Dukiet-Nagórska, Warszawa 2010; **M. Kusak**, *Wnioski końcowe* [w:] *Dostęp do obrońcy w postępowaniu karnym*, red. M. Kusak, Poznań 2020; **A. Lach**, *Granice badań oskarżonego w celach dowodowych*, Toruń 2010; **A. Ludwiczek**, *Krótkotrwałe pozbawienie wolności w świetle konstytucyjnej zasady ochrony wolności osobistej – wybrana problematyka* [w:] Hofmański, *Węzłowe problemy*; **A. Łabno**, *Ograniczenia wolności i praw człowieka na podstawie art. 31 Konstytucji III RP* [w:] *Prawa i wolności obywatelskie w Konstytucji RP*, red. B. Banaszak, A. Preisner, Warszawa 2002; **A. Łabno**, *Istota zasady proporcjonalności* [w:] *Zasada proporcjonalności w prawie karnym*, red. T. Dukiet-Nagórska, Warszawa 2010; **M. Magdziak**, *Ustawa jako podstawowy akt normatywny kształtujący sytuację prawną jednostek – na przykładzie prawa karnego* [w:] *Źródła prawa z perspektywy piętnastu lat obowiązywania Konstytucji*, red. M. Zubik, R. Puchta, Warszawa 2013; **S. Majcher**, **D. Stachurski**, *Sądowa kontrola zatrzymywania w świetle Konstytucji RP*, PiP 2006/4; **R.M. Małajny**, *Polskie prawo konstytucyjne na tle porównawczym*, Warszawa 2013; **A. Michałek**, *Wpływ Trybunału Konstytucyjnego na orzekanie w zakresie tymczasowego aresztowania* [w:] *Prawo sądowe w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego*, red. D. Gil, Lublin 2014; **J. Mikołajewicz**, *Zasady orzecznicze Trybunału Konstytucyjnego. Zagadnienia teoretycznoprawne*, Poznań 2008; **A. Niżnik-Mucha**, *Zakaz naruszania istoty konstytucyjnych wolności i praw w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2014; **P. Nowak**, *Zasady porozumiewania się zatrzymanego z adwokatem oraz tymczasowo aresztowanego z obrońcą w kodeksie postępowania karnego w aspekcie konstytucyjnym oraz prawnomiędzynarodowym* [w:] *Proces karny a Konstytucja*, red. A. Światłowski, Kraków 2013; **M. Piechowiak**, *Dobro wspólne jako fundament polskiego porządku konstytucyjnego*, Warszawa 2012; *Polski proces karny*, red. P. Wiliński, Warszawa 2020; *Prawo konstytucyjne RP*, red. P. Sarnecki, Warszawa 2008; **M. Safjan**, *Prawo do ochrony życia*

prywatnego [w:] *Podstawowe prawa jednostki i ich sądowa ochrona*, red. L. Wiśniewski, Warszawa 1997; **A. Sakowicz**, *Prawnokarne gwarancje prywatności*, Kraków 2006; A. Sakowicz, *Prawo podejrzanego tymczasowo aresztowanego do kontaktu z obrońcą (wybrane aspekty konstytucyjne i prawnomiędzynarodowe)* [w:] *Księga Zabłockiego*; **E. Skrętowicz**, **D. Gil**, *Zatrzymanie podejrzanego w polskim procesie karnym a zgodność z Konstytucją RP* [w:] *Księga Zolla*, t. II; J. Skorupka, *Konstytucyjne i konwencyjne granice przeszukania w postępowaniu karnym*, cz. 1, Pal. 2007/9–10; J. Skorupka, *Konstytucyjny i konwencyjny standard tymczasowego aresztowania*, PiP 2007/7; J. Skorupka, *O niekonstytucyjności art. 258 § 2 k.p.k.*, PiP 2018/3; J. Skorupka, *O sprawiedliwości procesu karnego*; J. Skorupka, *W kwestii konstytucyjnych uprawnień zatrzymanego* [w:] Hofmański, *Węzłowe problemy*; **A. Sobecka**, *Kilka uwag na temat konfliktu uprawnień zatrzymanego ze standardem konwencyjnym i konstytucyjnym* [w:] *Proces karny a Konstytucja*, red. A. Świątłowski, Kraków 2013; **S. Stachowiak**, *Uwagi o środkach zapobiegawczych* [w:] *Księga Tylmana*, 2011; **P. Starzyński**, *Postępowanie zabezpieczające w polskim procesie karnym*, Warszawa 2007; **S. Steinborn**, *Status osoby podejrzanego w procesie karnym z perspektywy Konstytucji RP (uwagi de lege lata i de lege ferenda)* [w:] *Księga Zolla*, t. II; **K. Sychta**, *Konstytucyjność przepisów kompensujących szkody doznane przez osoby uprawnione na wypadek śmierci bezpośrednio poszkodowanego wadliwym funkcjonowaniem organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości* [w:] *Księga Tylmana*, 2011; **K. Ścisłowicz**, *Konstytucyjne aspekty odszkodowania za niesłuszne skazanie, tymczasowe aresztowanie lub zatrzymanie* [w:] Hofmański, *Węzłowe problemy*; **Z. Świda**, *Prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego a stosowanie zatrzymania i tymczasowego aresztowania w procesie karnym* [w:] *Prawa i wolności obywatelskie w Konstytucji RP*, red. B. Banaszk, A. Preisner, Warszawa 2002; **P. Tuleja**, *Stosowanie Konstytucji RP w świetle zasady jej nadrzędności (wybrane problemy)*, Kraków 2003; **M. Wąsek-Wiaderek**, *Dostęp do akt sprawy oskarżonego tymczasowo aresztowanego i jego obrońcy w postępowaniu przygotowawczym – standard europejski a prawo polskie*, Pal. 2003/3–4; M. Wąsek-Wiaderek, *Kilka uwag o nowym modelu odszkodowania za niesłuszne tymczasowe aresztowanie* [w:] *Księga Zabłockiego*; **P. Wiliński**, *Konstytucyjna ochrona praw osoby tymczasowo aresztowanej* [w:] *Stosowanie tymczasowego aresztowania w Polsce. Analiza i rekomendacje. Raport*, Lublin–Warszawa–Poznań 2008; P. Wiliński, *Konstytucyjne gwarancje prawa karnego procesowego* [w:] *System*, t. I, cz. 1; P. Wiliński, *Niezależność sądu – standard konstytucyjny i konwencyjny*, „Kwartalnik Prawa Publicznego” 2010/1–2; P. Wiliński, *Odmowa dostępu do akt sprawy w postępowaniu przygotowawczym*, Prok. i Pr. 2006/11; P. Wiliński, *Odszkodowanie za stosowanie środków reakcji karnej lub przymusu procesowego – w świetle konstytucyjnej gwarancji prawa do odszkodowania*, „Wrocławskie Studia Sądowe” 2012/2; P. Wiliński, *Proces karny w świetle Konstytucji*, Warszawa 2011; P. Wiliński, *Rzetelny proces karny w świetle Konstytucji i orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego* [w:] *Rzetelny proces karny w orzecznictwie sądów polskich i międzynarodowych*, red. P. Wiliński, Warszawa 2009; P. Wiliński, *Standard ochrony praw oskarżonego w świetle przepisów Konstytucji* [w:] *System*, t. VI; P. Wiliński, *Wola oskarżonego jako przesłanka wyłączająca ochronę wynikającą z konstytucyjnych gwarancji procesowych* [w:] *Księga Kmiecika*; P. Wiliński, *Zarys teorii konfliktu w prawie karnym*, Warszawa 2020; **L. Wiśniewski**, *Wolności i prawa jednostki oraz ich gwarancje w praktyce* [w:] *Podstawowe problemy stosowania Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Raport wstępny*, red. K. Działocha, Warszawa 2004; **K. Wojtyczek**, *Zasada proporcjonalności jako granica prawa karnania*, CzPKiNP 1999/2; **Wolności i prawa człowieka w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej**, red. M. Chmaj, Warszawa 2006; **S. Wronkowska**, *Zasady przyzwoitej legislacji w orzecznictwie TK* [w:] *Księga XX-lecia orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego*, red. M. Zubik, Warszawa 2006; **M. Wyrzykowski**, *Zasada demokratycznego państwa prawnego – kilka uwag* [w:] *Księga XX-lecia orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego*, red. M. Zubik, Warszawa 2006; **S. Zabłocki**, *Rozpoznawanie zażaleń na decyzje o zatrzymaniu*, Pal. 2005/1–2; **K. Zgryzek**, *Badanie stanu zdrowia psychicznego oskarżonego – uwagi na tle art. 202 i 203 k.p.k.* [w:] *Księga Tylmana*, 2011.

1. ŚRODKI PRZYMUSU PROCESOWEGO A KONSTYTUCJA RP¹

Środki przymusu charakteryzują się tym, że krępują lub w ogóle ograniczają możliwość postępowania zgodnie z wolą osoby, wobec której są stosowane. Są one reakcją na zachowanie podejrzanego niezgodne z oznaczonym obowiązkiem (np. stawiennictwa) albo zmierzają do urzeczywistnienia pewnego stanu faktycznego, niezależnie od woli lub zachowania się określonej osoby².

Stosowanie środków przymusu procesowego to uprawnienie przysługujące organom procesowym na warunkach i w granicach przewidzianych w obowiązujących przepisach³. Najwyższym i najważniejszym ich źródłem oraz ich legitymacją są przepisy Konstytucji RP⁴. Żadne więc działanie organów procesowych i innych organów państwa skierowane na ograniczenia albo pozbawienie wolności konstytucyjnej jednostki nie jest legalne, jeśli nie jest na niej oparte⁵.

Konstytucja w ujęciu abstrakcyjnym jest **zbiorem wartości wspólnych i uniwersalnych** dla całego systemu prawnego⁶. W tym znaczeniu stanowi zatem punkt odniesienia, którego wykładnia systemowa nie może pominąć, nawet jeśli brak w Konstytucji RP bezpośredniego wzorca stosowanej lub kontrolowanej normy prawnej⁷. W ujęciu konkretnym jest ona zbiorem norm prawnych o najwyższej hierarchicznie pozycji, z którymi zgodne muszą być wprost i pośrednio wszystkie pozostałe normy systemu⁸. Dotyczy to w szczególności sposobu środków przymusu procesowego godzących wprost w wolność jednostki⁹. Ustawodawca musi uwzględniać treść gwarancji i praw konstytucyjnych, regulując środki przymusu¹⁰.

Przyznanie organom procesowym uprawnienia do stosowania środków przymusu to świadome ograniczenie wolności jednostki¹¹. Wprowadziło je same społeczeństwo

¹ Opracowanie zawiera analizę konstytucyjnych gwarancji praw jednostki związanych w sposób szczególny ze stosowaniem środków przymusu. W szerszym zakresie związanym z gwarancjami konstytucyjnymi procesu karnego zob. w ramach *Systemu* np. P. Wiliński, *Konstytucyjne...*, s. 673–831; P. Wiliński, *Standard...*, s. 662–705. Zob. także P. Wiliński, *Proces...*, s. 15–286.

² Wyrok TK z 6.10.2009 r., SK 46/07, OTK-A 2009/9, poz. 132. Opracowanie zawiera analizę orzecznictwa TK od jego powstania do 2017 r. Na temat aktualnej pozycji tego organu zob. *Konstytucyjny spór...*, red. P. Radziejewicz, P. Tuleja, s. 29–530 oraz aktualne dyskusje na temat działalności i niezależności tego organu po 2016 r.

³ Zob. Waltoś, Hofmański, *Proces*, 2020, s. 437–478.

⁴ Zob. P. Wiliński, *Proces...*, s. 5–211.

⁵ Zob. *Polski proces...*, red. P. Wiliński, s. 75–78.

⁶ Zob. L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne...*, s. 31–40.

⁷ Por. J. Mikołajewicz, *Zasady...*, s. 93–100.

⁸ Zob. P. Tuleja [w:] *Prawo konstytucyjne...*, red. P. Sarnecki, s. 48–54; P. Tuleja, *Stosowanie...*, s. 63–281.

⁹ Zob. D. Dudek, *Konstytucyjna wolność...*, s. 76–382.

¹⁰ Zob. Skorupka, *Proces karny*, 2019, s. 495; Dudka, Paluszkiwicz, *Postępowanie*, 2016, s. 337–338; zob. też M. Magdziak, *Ustawa...*, s. 71–87.

¹¹ Por. R.M. Małajny, *Polskie prawo konstytucyjne...*, s. 224.

i wyznaczyło jego granice¹². Ograniczenie to bywa konieczne dla zapewnienia dobrostanu społecznego i realizacji niezbędnych dla bezpieczeństwa tego społeczeństwa celów. Jest to jednak ograniczenie bardzo radykalne i dolegliwe. Z dopuszczalnością jego stosowania związane są zatem szczególne wymogi i ograniczenia¹³. Jak każdy wyjątek od reguły, którą jest nakaz poszanowania wolności jednostki, nie może być rozszerzany w drodze praktyki, dowolnie i z użyciem analogii wprowadzany poza bezpośrednimi granicami. Ich ukształtowanie jest podstawowym obowiązkiem państwa, a nakaz jego realizacji wynika z zasady legalizmu zapisanej w Konstytucji RP¹⁴.

Żaden środek przymusu nie może być nałożony na kogokolwiek bez właściwej **podstawy prawnej**. Nie może być także podstawa dowolnie ukształtowana, ale wymagana co do formy i treści. Reguły te bezpośrednio bądź pośrednio wynikają z konstytucyjnych praw i wolności jednostki oraz podstawowych zasad funkcjonowania państwa prawa¹⁵.

Żaden organ procesowy nie może stosować środków przymusu procesowego bez przyznanej mu w zgodzie z Konstytucją RP kompetencji. Oznacza to nakaz istnienia konstytucyjnej **podstawy kompetencyjnej** w formie bezpośredniej albo pośredniej, jasnej, niesprzecznej i zgodnej z istotą działania danego organu. Wskazuje nakaz wprowadzenia regulacji kompetencyjnych spełniających te wymogi w akcie prawnym odpowiednim do przedmiotu regulacji (ustawowej). Uchybienia w realizacji tych nakazów powodują, że organ procesowy traci legitymację do korzystania z imperium, a ponosi odpowiedzialność za swoje działanie.

Fakt stosowania środków przymusu wywołuje skutki zarówno karnoprosesowe, jak i cywilne (możliwość domagania się odszkodowania w wypadku zachowań bezprawnych czy też wyrządzenia szkody). Wywiera też skutki z punktu widzenia kontroli konstytucyjności, gdyż dotyczy wkroczenia w dziedzinę praw obywatelskich w zakresie wolności osobistej (przymusowe doprowadzenie, zatrzymanie, tymczasowe aresztowanie, umieszczenie w zakładzie leczniczym), nietykalności osobistej (pobranie krwi, przeszukanie) itd.¹⁶

Ze względu na istotne, często dolegliwe skutki takich działań aparatu władzy publicznej konieczne jest ich stanowienie i stosowanie w sposób cechujący się umiarem i rozważą¹⁷. Ustawodawca, decydując się na wprowadzenie do systemu prawa instytucji związanych ze stosowaniem środków przymusu, powinien mieć w polu widzenia nie tylko konieczność zapewnienia ochrony porządku i bezpieczeństwa publicznego, co jest jego uzasadnionym priorytetem, lecz także określone skutki związane z ich stanowieniem, zarządzaniem i wykonywaniem. Reguły w tym

¹² Por. M. Piechowiak, *Dobro wspólne...*, s. 432–442.

¹³ Zob. L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne...*, s. 96–99; Grzegorzczuk, Tylman, *Postępowanie*, 2016.

¹⁴ P. Tuleja [w:] *Konstytucja RP...*, t. I, red. M. Safjan, L. Bosek, art. 7, s. 301–307.

¹⁵ Por. K. Wojtyczek [w:] *Prawo konstytucyjne...*, red. P. Sarnecki, s. 96–101.

¹⁶ Wyrok TK z 6.10.2009 r., SK 46/07.

¹⁷ Zob. interesujące rozważania R. Koper, *Konstytucyjnoprawne źródła...*, s. 183–196.

zakresie wyznaczają w szczególności art. 31 ust. 3 i w sposób szczegółowy art. 41 ust. 1 Konstytucji RP¹⁸.

Poza podstawą prawną do działania – kompetencją wywiedzioną z Konstytucji RP – granicami działania są podobnie ukształtowane **reguły korzystania z kompetencji** – klasy sytuacji, w których dopuszczalne jest stosowanie środków, podstawy i przesłanki oraz sposób ich użycia. Ich charakter musi być zgodny z istotą środków, ich funkcją i celem. Ustawodawca nie ma w tym zakresie swobody, kontrola musi być w tym zakresie niezwykle skrupulatna i zasadnicza¹⁹.

Stosowanie środka przymusu musi być nie tylko dopuszczalne ze względu na istnienie podstawy prawnej, nie tylko nałożone przez organ do tego uprawniony, nie tylko we właściwej procedurze i z poszanowaniem praw jednostki, ale także musi być **rzeczywiście, a nie tylko formalnie uzasadnione**. Prawdłowa praktyka jest podstawą poszanowania wolności i praw jednostki. Oceny tej dokonuje pierwotnie organ uprawniony do stosowania środka. Podlega ono jednak kontroli przez niezawisłe i niezależne organy wyposażone w przymiot bezstronności i imperium sprawowania takiej funkcji.

Stosowanie środków przymusu procesowego wymaga zatem spełnienia konstytucyjnych wymogów legalizmu, proporcjonalności i racjonalności. Środki przymusu procesowego to środki szczególnie podatne na **instrumentalne wykorzystanie**. Dotyczy to wadliwej praktyki procesowej wynikającej z dążenia do osiągania rezultatów przez organy ścigania w indywidualnych sprawach. Może być więc także wynikiem **nadużycia ze strony organu procesowego** albo konkretnego jego przedstawiciela (np. areszty wydobywcze, instrumentalne zatrzymania, stosowanie dozoru z przekroczeniem niezbędnej dolegliwości obowiązków).

Jednak znacznie bardziej szkodliwe dla państwa prawa jest zinstytucjonalizowane instrumentalne stosowanie środków przymusu dla realizacji celów walki politycznej. To zjawisko **represji prawnej**, w której środki przymusu procesowego sprawdzają się od zawsze znakomicie. Konstytucja RP wyznacza granice takiego represyjnego działania organów procesowych, stawiając na ich drodze organy kontrole i inne mechanizmy nadzoru. Jeśli jednak dojdzie do radykalnego porzucenia idei państwa prawa i przejęcia przez jedną z trzech odrębnych i niezależnych władz kontroli nad całym systemem prawno-politycznym (w praktyce może to dotyczyć władzy wykonawczej, a rzadziej podporządkowanej jej władzy ustawodawczej), to jednym z pierwszych objawów będzie z pewnością stosowanie środków przymusu procesowego jako masowych środków represji. Będzie to także radykalne złamanie Konstytucji RP jako umowy społecznej.

Powyższe prowadzi do stwierdzenia, że **stosowanie środków przymusu procesowego jest materią stricte konstytucyjnie wrażliwą**. Należy do kluczowych elementów umowy społecznej w zakresie, w jakim społeczeństwo przekazując organom

¹⁸ Wyrok TK z 6.10.2009 r., SK 46/07.

¹⁹ Musi pozostawać w sposób oczywisty w zgodzie z zakazem naruszenia istoty wolności i praw. Zob. A. Niżnik-Mucha, *Zakaz...*, s. 72–116.

procesowym uprawnienie do stosowania siły, ustanawia bezpieczniki chroniące jednostki przed zachłannością przedstawicieli organów władzy i towarzyszącą im od zawsze żądzą rozszerzania swego władztwa.

Z istoty gwarancji i praw konstytucyjnych wynika swoboda jednostki w wyborze sposobu korzystania z nich w granicach przewidzianych w samej Konstytucji RP i w ustawach. Wiążą się z tym także dwie szczególne kwestie:

- 1) **dobrowolnego odstąpienia od korzystania z tych gwarancji** oraz
- 2) **możliwość zrzeczenia się korzystania z wolności czy praw.**

Dopuszczalność zrzeczenia się korzystania z wolności czy praw, choć wydawałaby się potencjalnie możliwa, nie jest jednak tak oczywista. Po pierwsze, natura niektórych wolności i praw wyklucza możliwość rezygnacji z dobrodziejstwa ich ochrony (jak np. art. 42 ust. 3 Konstytucji RP). Po drugie, niektóre dla swej aktualizacji wymagają aktywnej postawy jednostki (np. art. 41 ust. 5 Konstytucji RP), a więc rezygnacja polegać będzie na bierności, tj. braku skorzystania z uprawnienia. Nie można jednak wówczas mylić swobodnej decyzji o braku potrzeby korzystania z uprawnienia (np. do zaskarżenia decyzji procesowej) ze zrzeczeniem się takiego uprawnienia. Po trzecie, zdecydowana większość przysługujących praw i wolności może być realizowana w rozmaity sposób. Zależnie od woli jednostki może się sprowadzać do bierności, a także oznaczać aktywność i podejmowanie szeregu konkretnych zachowań (np. art. 42 ust. 2 Konstytucji RP). Nie można zatem przyjąć jakiegś ogólnej koncepcji dopuszczającej możliwość zrzekania się konstytucyjnych praw i wolności jako sprzecznej z ich złożonym charakterem, a przede wszystkim z ich istotą. Nie wyklucza to możliwości takiego zachowania jednostki w odniesieniu do konkretnej instytucji procesowej stanowiącej emanację gwarancji konstytucyjnej, które równoznaczne będzie z nieskorzystaniem z niej (np. z prawa do milczenia). Jednak w przypadku stosowania wobec jednostki środków przymusu koncepcja „zrzeczenia się prawa czy wolności” musi być przyjmowana z ogromną ostrożnością, by nie rzec – co do zasady wyłączona. Szczególnie niebezpieczne byłoby zaś wprowadzanie ustawowych rozwiązań przewidujących takie „zrzekanie się” uprawnień. Ustawowa regulacja przewidująca możliwość „dobrowolnego” zrzeczenia się jednostki konstytucyjnej gwarancji – np. „dobrowolne” zrzeczenie się w formie oświadczenia składanego przy zatrzymaniu prawa do zażalenia na zatrzymanie czy „dobrowolne” zrzeczenie się zażalenia na przedłużenie aresztu (choćby w zamian za faktycznie krótszy czas zatrzymania czy inne pozorne korzyści) – może stać się źródłem systemowych nadużyć i naruszeń prawa jednostki. Dlatego także sama możliwość skutecznej rezygnacji z konkretnych uprawnień procesowych stanowiących w szczególności realizację gwarancji konstytucyjnych może nastąpić tylko w takich okolicznościach, z których wynika, że jest ona skutkiem świadomego działania jednostki. Warunkami rezygnacji z wykorzystania konstytucyjnej gwarancji procesowej powinny zatem być:

- 1) dobrowolność: wyrażenia zgody, braku sprzeciwu, złożenia wniosku;
- 2) świadomość znaczenia złożonego oświadczenia woli;

- 3) istnienie rzeczywistej korzyści procesowej stanowiącej uzasadnienie działania oskarżonego, pozostającej w proporcji do ograniczenia uprawnień oskarżonego;
- 4) stosowanie jej na etapie postępowania sądowego albo co najmniej w warunkach zapewniających sądową kontrolę;
- 5) możliwość odwołania złożonego oświadczenia woli albo cofnięcia jego skutków w razie odstąpienia organów procesowych od korzystnego dla oskarżonego rozwiązania²⁰.

Pośród zasad i ogólnych gwarancji konstytucyjnych dla stosowania środków przymusu szczególne znaczenie mają dwie: **zasada legalizmu** i **zasada proporcjonalności**. Pierwsza wyznacza sposób postępowania organów procesowych, a druga dopuszczalne ograniczenia wolności i praw osób objętych tymi środkami. Zabezpieczeniem są także odpowiedzialne, zgodne z utrwaloną kulturą prawną i ideą państwa prawa zachowania prawników stosujących prawo, odpornych na służebną wobec polityków postawę²¹.

Wśród gwarancji konstytucyjnych, które w aspekcie środków przymusu zasługują na szczególną uwagę, są:

- 1) **gwarancje nietykalności** – zapewniające nietykalność osobistą każdego, wyraźnie wprowadzające granice swobody ingerencji w nietykalność (art. 41 ust. 1 Konstytucji RP);
- 2) **gwarancje wolności osobistej** – zapewniające wolność jednostce jako regułę, a pozbawienie wolności jako zachowanie wyjątkowe, dopuszczalne na zasadzie wyjątku, tylko w ściśle określonych sytuacjach i po spełnieniu określonych prawem warunków (art. 41 ust. 2 Konstytucji RP);
- 3) **prawo do kontroli sądowej legalności pozbawienia wolności** – czyniące powyższe gwarancje realnymi poprzez weryfikację sposobu ograniczenia tych wolności przez niezależny i bezstronny sąd (art. 41 ust. 3 Konstytucji RP);
- 4) **prawo do informacji** – stanowiące fundament świadomości i wiedzy o własnej sytuacji prawnej i sposobach korzystania z własnych praw, przyznanych uprawnień, a nade wszystko przynależnych wolności;
- 5) **ochrona prawa własności** – będąca źródłem poszanowania praw majątkowych i ochroną przed instrumentalnym działaniem organów procesowych (art. 64 ust. 3 Konstytucji RP);
- 6) **prawo do prywatności** – służące poszanowaniu godności jednostki, zachowaniu w należnym poszanowaniu wiedzy o faktach, jej właściwości czy postępowaniu, które nie należy do sfery publicznej i powinno być chronione (art. 51 Konstytucji RP);
- 7) **prawo do humanitarnego traktowania** – służące tym, wobec których środki przymusu stosowane są w sposób dopuszczalny, zapewniające zachowanie podmiotowości i godności osobistej, ograniczające dolegliwość do stopnia niezbędnego i koniecznego zarazem z istoty stosowanych środków (art. 40 Konstytucji RP);

²⁰ Kryteria te wskazano w: P. Wiliński, *Wola oskarżonego...*, s. 333–345.

²¹ Zob. P. Wiliński, *Zarys teorii...*, s. 39–47.

- 8) **prawo do obrony** – dające możliwość zgodnego z prawem odpierania zarzutów zarówno wtedy, gdy są niesłuszne, nieuzasadnione, jak też gdy są uprawnione – w sposób, który pozwala na realne i legalne bronienie się przed środkami oddziaływania procesowego (art. 42 ust. 2 Konstytucji RP);
- 9) **domniemanie niewinności** – przesuwające ciężar udowodnienia sprawstwa i winy na organy oskarżenia, uwalniające jednostkę z obowiązku dowodzenia niewinności pod rygorem uznania za winnego (art. 42 ust. 3 Konstytucji RP);
- 10) **prawo do odszkodowania** – stanowiące wobec wszystkich wcześniejszych uprawnień i gwarancji funkcję zabezpieczenia, kompensującą w możliwie dostępnym stopniu ewentualne konsekwencje nadużycia, błędów i pomyłek organów procesowych (art. 41 ust. 5 Konstytucji RP).

2. ZASADA LEGALIZMU A STOSOWANIE ŚRODKÓW PRZYMUSU

Należy przypomnieć, że wyłącznym źródłem działania organów władzy publicznej jest obowiązujące prawo. Z Konstytucji RP i podległych jej ustaw wynikają wszelkie ich kompetencje i uprawnienia władcze²². Ani ustawa zasadnicza, ani ustawy nie kreują kompetencji władczych i uprawnień bez celu oraz konkretnej potrzeby, a zatem w każdym przypadku ich istnienie związane jest z konkretną potrzebą realizacji co najmniej jednego społecznie ważnego celu. W przypadku stosowania środków przymusu procesowego celem tym w najszerszym znaczeniu jest potrzeba zapewnienia sprawnego prowadzenia postępowania zmierzającego do rozstrzygnięcia konfliktu wynikającego z popełnienia przestępstwa.

Gwarancja przestrzegania prawa przez organy państwa²³ jest na tyle ważna, że uznaje się ją za zasadę konstytucyjną – określaną jako zasada legalizmu²⁴. Wyraża ją art. 7 Konstytucji RP, zgodnie z którym: „Organy władzy publicznej działają na podstawie i w granicach prawa”.

Zasada legalizmu w swej istocie nakłada na organy państwa obowiązek działania „na podstawie i w granicach prawa”²⁵. „Działania tych organów, zgodnie z art. 7 Konstytucji, są wyznaczone przez prawo, w którym winna być zawarta zarówno podstawa działania, jak też zakresłone granice jej działania”²⁶. Zasada legalizmu związana jest zatem m.in. z zakazem domniemywania kompetencji organu państwowego, jak też zakazem

²² Por. P. Tuleja, *Stosowanie...*, s. 142–180.

²³ Określanego w myśl art. 2 Konstytucji RP jako „demokratyczne państwo prawne”. Zob. interesująco na temat tego pojęcia M. Wyrzykowski, *Zasada...*, s. 234–262.

²⁴ Zob. P. Tuleja [w:] *Konstytucja RP...*, t. I, red. M. Safjan, L. Bosek, art. 7, s. 301–307. W zakresie orzecznictwa TK zob. *Konstytucja III RP...*, red. M. Zubik, s. 53–61.

²⁵ Por. P. Daniluk, H. Kuczyńska, *Granice...*, s. 996–998.

²⁶ Zob. wyrok TK z 14.06.2000 r., P 3/00, OTK 2000/5, poz. 138.

naruszeń prawa przez organ państwowy w toku procesu prawotwórczego. Wiąże się z obowiązkiem legitymizacji, tj. nakazem skierowanym do organu procesowego do wykazania w trakcie podejmowanych działań podstawy działania oraz jego granic²⁷.

Zasada legalizmu wymaga precyzji regulacji prawnych wprowadzanych w aktach niższego rzędu. Szczególnie ważne jest to w zakresie regulacji wkraczających w sferę wolności i praw jednostki. W zakresie ograniczenia wolności osobistej nie chodzi o samo ustanowienie podstawy działania organów państwowych w ustawach, lecz o ich precyzyjną regulację. Nie wystarczy zatem stanowienie jedynie norm o ogólniejszym charakterze, które tworzyłyby tylko podstawy legislacji w określonym obszarze, normy bezpośrednio stosowalne zaś mogłyby być ustanowione poza ramami takich ustaw²⁸. To zatem ustawy powinny być zupełne (kompletne) i określać wszystkie sytuacje, w ich całokształcie dopuszczalnych ograniczeń lub pozbawień omawianej wolności, a nie tylko ogólne podstawy do takich działań. Wymóg kompletności oznacza również wykluczenie praktyki rozstrzygania o ograniczeniu czy pozbawieniu wolności osobistej w drodze stosowania jakiegokolwiek analogii²⁹.

3. PROPORCJONALNOŚĆ STOSOWANIA ŚRODKÓW PRZYMUSU

Upoważnienie organów państwa do działania wyłącznie na podstawie i w granicach prawa nie jest wystarczające. Legalizm działania wskazuje bowiem w odniesieniu do stosowania środków przymusu jedynie na posiadanie kompetencji i ich granic w stosowaniu siły (w tym środków przymusu) wobec jednostki³⁰. Nie jest jednak wystarczającym mechanizmem kontrolnym w odniesieniu do tak wrażliwej sfery oddziaływania jak wolność osobista jednostki³¹, wypływająca z jej podmiotowości³² i godności³³. Z mocy art. 31 ust. 1 Konstytucji RP wolność człowieka podlega ochronie prawnej³⁴.

Wolność jednostki ma charakter gwarancji samoistnej³⁵. Wprowadza to daleko idące konsekwencje i ograniczenia dla swobody działania organów państwa, a przede wszystkim w zakresie posługiwania się przymusem jako formą działania silnie ingerującą w wolność osobistą³⁶. Jednak drugą stroną tej samej monety są wobec wolności i praw jednostki wolności i prawa pozostałych członków społeczeństwa. Jednoczesna

²⁷ P. Wiliński, *Proces...*, s. 90–91.

²⁸ Por. J. Skorupka, *Konstytucyjne...*, s. 93–94.

²⁹ Wyrok TK z 5.02.2008 r., K 34/06, OTK-A 2008/1, poz. 2.

³⁰ Por. Zagrodnik, *Proces*, s. 56–57.

³¹ Por. A. Łabno, *Istota...*, s. 17–35; A. Łabno, *Ograniczenia...*, s. 693–709.

³² Zob. L. Wiśniewski, *Wolności...*, s. 93–157.

³³ Zob. M. Chmaj [w:] *Wolności i prawa człowieka...*, red. M. Chmaj, s. 40–51.

³⁴ Zob. T. Dukiet-Nagórska, *Znaczenie zasady...*, s. 159–179; P. Wiliński, *Rzetelny proces...*, s. 325–326.

³⁵ Por. D. Dudek, *Konstytucyjna wolność...*, s. 102–126; A. Niżnik-Mucha, *Zakaz...*, s. 236–239.

³⁶ Por. M. Królikowski, *Dwa paradygmaty...*, s. 37–78.

realizacja wszystkich tych chronionych w równym stopniu gwarancji możliwa jest tylko po wprowadzeniu wspólnych reguł, na straży przestrzegania których zbiorowość – społeczeństwo – stawia wybranych przedstawicieli, nadając im uprawnienia do efektywnego działania³⁷. W ten sposób organy przedstawicielskie uzyskują kompetencje i władztwo, w tym do sprawowania władzy siłą. W razie powstania konfliktu wynikającego z popełnienia przestępstwa aktualizuje się obowiązek wybranych organów państwa – organów procesowych do ustalenia okoliczności i rozstrzygnięcia konfliktu w sposób przewidziany prawem³⁸. To działanie pozostaje legalne i dopuszczalne, tylko gdy mieści się w granicach wyznaczonych z jednej strony konstytucyjnymi zasadami, w tym zasadą demokratycznego państwa prawnego, zasadą legalizmu, mandatem wynikającym z ich właściwości, a z drugiej – wolnościami i prawami konstytucyjnymi jednostki. Zatem podsumowując, choć ograniczenia wolności i praw jednostki są konieczne dla ochrony praw innych i społeczności jako wspólnoty, to jednak pozostają wyjątkami³⁹. Muszą być więc co najmniej proporcjonalne, adekwatne i przydatne do przyczyn, dla których się je wprowadza⁴⁰.

Z tego powodu – dla ochrony wolności i praw jednostki – przy korzystaniu z władztwa, w tym ze środków przymusu procesowego organy państwa, organy procesowe związane są silnymi regułami limitującymi ową swobodę. Celowość korzystania ze środków przymusu, zasadność wyboru tego, a nie innego narzędzia, intensywność działania, nasilenie stosowania określonego środka, a więc wybór adekwatnej reakcji, są równie ważne w działaniu organów państwa. Dotyczy to dwóch sfer – stanowienia prawa i jego stosowania. To oczywiste, że nie tylko wadliwie stanowione, ale także źle stosowane prawo, z pominięciem nakazu działania celowego, proporcjonalnego i efektywnego, stanowi źródło naruszeń wolności i praw jednostki. Uwagi te w sposób szczególny nakazują negatywnie oceniać zjawiska nadużywania uprawnień przez organy procesowe. Znany przykład takiego zachowania mającego coraz częściej miejsce jest zjawisko „aresztu wydobywczego”, tj. praktyki stosowania tymczasowego aresztowania po to i w taki sposób, by przełamywać wolę podejrzanego i wymusić przyznanie się do stawianych zarzutów, a w istocie także przełamać równocześnie zakaz „samooskarżenia”. Takie oczywiste i drastyczne naruszenie wolności jednostki oraz jej praw chronionych w Konstytucji RP wymaga zawsze wprowadzenia skutecznego środka naprawczego niwelującego negatywne skutki naruszenia i zapobiegającego utrwaleniu się wadliwej praktyki.

Konstytucyjnym źródłem ograniczenia swobody organów państwa w korzystaniu z władztwa jest **zasada proporcjonalności z art. 31 ust. 3 Konstytucji RP**⁴¹. Stanowi on ogólną, abstrakcyjną miarę, stosowaną do oceny wszystkich przypadków

³⁷ Por. K. Wojtyczek, *Zasada proporcjonalności...*, s. 33.

³⁸ Zob. P. Wiliński, *Zarys teorii...*, s. 89–96.

³⁹ Zob. K. Wojtyczek, *Zasada proporcjonalności...*, s. 678–692.

⁴⁰ Zob. P. Wiliński, *Konstytucyjne...*, s. 823–831.

⁴¹ Szerzej zob. M. Szydło [w:] *Konstytucja RP...*, t. I, red. M. Safjan, L. Bosek, art. 31 ust. 3, s. 770–818; P. Wiliński, *Proces karny w świetle...*, s. 270–283.

pogwałcenia praw jednostki przez ustawodawcę⁴². Zgodnie ze wskazanym przepisem: „Ograniczenia w zakresie korzystania z konstytucyjnych wolności i praw mogą być ustanawiane tylko w ustawie i tylko wtedy, gdy są konieczne w demokratycznym państwie dla jego bezpieczeństwa lub porządku publicznego, bądź dla ochrony środowiska, zdrowia i moralności publicznej, albo wolności i praw innych osób. Ograniczenia te nie mogą naruszać istoty wolności i praw”. Ograniczenie prawa lub wolności może nastąpić, **tylko jeżeli przemawia za tym inna norma**, zasada lub wartość konstytucyjna, a stopień tego ograniczenia musi pozostawać w odpowiedniej proporcji do rangi interesu, któremu ograniczenie to ma służyć⁴³. Prawami „konstytucyjnymi” w rozumieniu tego przepisu są prawa podmiotowe, których podstawę stanowi norma rangi konstytucyjnej. Wymagania przewidziane w art. 31 ust. 3 Konstytucji RP nie dotyczą natomiast praw, których jedynym źródłem jest ustawa⁴⁴.

W konsekwencji ograniczenie wolności i praw jednostki, które są gwarantowane w Konstytucji RP, w szczególny sposób wolności osobistej, dozwolone jest **jako wyjątek i tylko w jego granicach**. Dotyczy to także sposobu myślenia o środkach przymusu i ich stosowania przez organy procesowe. Zatem granice te, oznaczające jednocześnie warunki ograniczenia wolności i praw, mają istotne znaczenie przy analizie dopuszczalności regulacji prawnych ustanawiających środki przymusu. Nie mniejsze, a być może nawet większe znaczenie dla oceny prawidłowego stosowania tych przepisów mają zachowania organów, które środki przymusu stosują. Z tego powodu trudno przecenić znaczenie klauzuli zawartej w art. 31 ust. 3 Konstytucji RP i ochrony, jaką oferuje jednostce.

Wskazane poniżej podstawowe wytyczne dotyczące sposobu interpretacji klauzuli proporcjonalności wynikającej z art. 31 ust. 3 Konstytucji RP odnoszone być powinny i odnoszone być muszą do każdego środka przymusu. Oznacza to nie tylko jakąś ogólną ocenę potrzeby istnienia danego środka przymusu, ale ocenę wszystkich jego elementów – od powodu wprowadzenia, przesłanek stosowania, przez zakres uprawnień organów procesowych, kontroli legalności i niezbędności ich działania, po długość stosowania środka, stopniowanie jego intensywności, ocenę proporcjonalności *sensu stricto* i inne ich elementy. Do dokonania wiążącej oceny zgodności konkretnej normy procesowej z Konstytucją RP *in genere* uprawniony jest niezależny Trybunał Konstytucyjny, natomiast do oceny sposobu zastosowania normy w konkretnej sytuacji, w tym w sposób zgodny z wymogami konstytucyjnych gwarancji – niezawisłe sądy. Z kolei każda strona postępowania ma niczym nieskrępowane prawo kwestionowania prawidłowości zarówno stanowionych norm procesowych, jak i praktyki ich stosowania czy dokonanej niezgodnie z zasadą proporcjonalności wykładni przepisów, inicjowania postępowania kontrolnego i żądania usunięcia ewentualnych naruszeń. Zrozumienie podstawowych założeń zasady proporcjonalności ograniczeń wolności i praw jednostki jest zatem szczególnie istotne.

⁴² Wyrok TK z 10.07.2000 r., SK 12/99, OTK 2000/5, poz. 143.

⁴³ Wyrok TK z 11.04.2000 r., K 15/98, OTK 2000/3, poz. 86.

⁴⁴ Wyrok TK z 6.07.1999 r., P 2/99, OTK 1999/5, poz. 103.

W dotychczasowym orzecznictwie Trybunał Konstytucyjny, dokonując analizy instytucji związanych ze stosowaniem środków przymusu pod kątem zasady proporcjonalności, wskazywał m.in., że:

- 1) odmowa zgody tymczasowo aresztowanemu na widzenie, choć jest konsekwencją zastosowania samego środka zapobiegawczego i sama w sobie jest dopuszczalna, nie może być wprowadzona na podstawie przepisów, które nie określają przesłanek decydujących o zgodzie na widzenie osoby tymczasowo aresztowanej, a zatem nie spełniają kryteriów proporcjonalności i przejrzystości⁴⁵;
- 2) ograniczenie prawa oskarżonego do porozumiewania się z jego obrońcą pod nieobecność innych osób wynikające z art. 73 § 2 k.p.k. mieści się w wyznaczonych przez art. 31 ust. 3 Konstytucji RP granicach ustanawiania ograniczeń w korzystaniu z wolności i praw i nie stanowi nadmiernej ingerencji w prawo do obrony, co wynika przede wszystkim z krótkotrwałości – bo zaledwie 14-dniowego okresu, w którym prokurator może ograniczyć swobodę kontaktów oskarżonego z obrońcą⁴⁶;
- 3) instytucja zabezpieczenia majątkowego stosowana w postępowaniu przygotowawczym wobec podejrzanego nie prowadzi sama w sobie do naruszenia art. 31 ust. 3 Konstytucji RP⁴⁷;
- 4) regulacja zawarta w art. 247 § 1 k.p.k. w zakresie, w jakim nie zawierała określenia żadnych przesłanek stosowania zatrzymania prokuratorskiego, jest niezgodna m.in. z zasadą proporcjonalności⁴⁸;
- 5) art. 517c § 1 k.p.k. w zakresie, w jakim formułuje nakaz stosowania przez sąd środka zapobiegawczego, w oparciu o samoistną podstawę zastosowania tego środka, którą stanowi chuligański charakter zarzucanego czynu, i wyłącza stosowanie art. 259 § 3 k.p.k., jest niezgodny z art. 31 ust. 1 i 3 Konstytucji RP⁴⁹;
- 6) nieokreślenie w art. 263 § 4 k.p.k. górnej granicy stosowania tymczasowego aresztowania w sprawach o szczególnej złożoności i w sytuacji, gdy postępowanie prowadzone jest przez sąd bez przewlekłości, a konieczność utrzymywania tymczasowego aresztowania jest uzasadniona ucieczką oskarżonego lub jej realnym zagrożeniem, nie narusza zasady proporcjonalności ograniczenia prawa do wolności osobistej⁵⁰;
- 7) przepis art. 156 § 5 k.p.k. nie spełnia kryterium proporcjonalności środków użytych przez ustawodawcę do osiągnięcia zamierzonego celu, rozstrzygając kolizję między prawem do obrony a efektywnością postępowania karnego w sposób, który prowadzi do nadmiernego ograniczenia praw jednostki, wkraczając w istotę prawa do obrony⁵¹;

⁴⁵ Wyrok TK z 2.07.2009 r., K 1/07, OTK-A 2009/7, poz. 104.

⁴⁶ Wyrok TK z 17.02.2004 r., SK 39/02, OTK-A 2004/2, poz. 7.

⁴⁷ Wyrok TK z 6.09.2004 r., SK 10/04, OTK-A 2004/8, poz. 80.

⁴⁸ Wyrok TK z 5.02.2008 r., K 34/06.

⁴⁹ Wyrok TK z 7.10.2008 r., P 30/07, OTK-A 2008/8, poz. 135.

⁵⁰ Wyrok TK z 6.10.2009 r., SK 46/07.

⁵¹ Wyrok TK z 3.06.2008 r., K 42/07, OTK-A 2008/5, poz. 77. Ocena orzeczenia Trybunału przedstawiona została w: P. Kardas, P. Wiliński, *O niekonstytucyjności...*, s. 23–35.

- 8) art. 203 § 1 k.p.k. nie spełnia testu proporcjonalności przez to, że nie zobowiązuje sądu do weryfikowania potrzeby jej stosowania pod kątem gwarancji procesowych oskarżonego, zawierając przyzwoleń na pozbawienie oskarżonego wolności osobistej na czas trwania obserwacji również wówczas, gdy nie jest to konieczne w demokratycznym państwie prawnym dla ochrony takich wartości jak bezpieczeństwo, porządek publiczny czy wolności i praw innych osób⁵²;
- 9) norma ograniczająca przedłużenie tymczasowego aresztowania każdorazowo na okres nie dłuższy niż 6 miesięcy, wynikająca z treści przepisów art. 258 § 2 i art. 263 § 7 k.p.k., „ma bezspornie charakter gwarancyjny; gwarancja ta jest jednak zdecydowanie osłabiona przez to, że zarówno ilość postanowień wydanych na tej podstawie, jak i łączny czas pozostawiania oskarżonego w areszcie tymczasowym nie tylko nie jest w żaden sposób limitowany, ale – jak Trybunał stwierdził powyżej – nie podlega kontroli z punktu widzenia tego, jakich zachowań oskarżonego utrudniających postępowanie karne można w danych okolicznościach, na konkretnym etapie postępowania, spodziewać się z wysokim prawdopodobieństwem. W tym znaczeniu kwestionowana regulacja nie spełnia testu proporcjonalności wymaganego przez art. 31 ust. 3 Konstytucji”⁵³;
- 10) art. 245 § 1 k.p.k. przez to, że nie wskazuje przesłanki, której zaistnienie uprawnia zatrzymującego do obecności przy rozmowie zatrzymanego z adwokatem, jest niezgodny z art. 42 ust. 2 w zw. z art. 31 ust. 3 Konstytucji RP⁵⁴.

Wymóg istnienia w państwie demokratycznym konieczności ograniczenia praw i wolności odpowiada istocie zasady proporcjonalności. Zasada ta obejmuje m.in. nakaz doboru środków skutecznych, a więc rzeczywiście służących realizacji zamierzonych celów. Organy władzy publicznej powinny ponadto wybierać środki niezbędne w tym sensie, że będą one chronić określone wartości w stopniu, który nie mógłby zostać osiągnięty przy zastosowaniu innych środków. Spośród możliwych środków należy wybierać najmniej uciążliwe dla jednostki. Dodatkowo ograniczenie danego prawa musi pozostać w odpowiedniej proporcji do celów, których ochrona uzasadnia ustanowienie tego ograniczenia⁵⁵. W konsekwencji zasada proporcjonalności na wzór koncepcji niemieckiej oznacza wymóg realizacji kryteriów przydatności, konieczności i proporcjonalności *sensu stricto*⁵⁶.

Dla przeprowadzenia dowodu niesprzeczności normy prawnej z art. 31 Konstytucji RP konieczne jest zatem stwierdzenie istnienia konstytucyjnie uzasadnionych przesłanek formalnych dotyczących dopuszczalności wprowadzenia ograniczeń oraz wykazanie proporcjonalności zastosowanego środka⁵⁷. Podstawowe warunki limitujące wskazane w art. 31 ust. 3 Konstytucji RP to:

⁵² Wyrok TK z 10.07.2007 r., SK 50/06, OTK-A 2007/7, poz. 75.

⁵³ Wyrok TK z 20.11.2012 r., SK 3/12, OTK-A 2012/10, poz. 123.

⁵⁴ Wyrok TK z 11.12.2012 r., K 37/11, OTK-A 2012/11, poz. 133.

⁵⁵ Wyrok TK z 7.02.2001 r., K 27/00, OTK 2001/2, poz. 29.

⁵⁶ Por. K. Wojtyczek, *Zasada proporcjonalności...*, s. 682–688.

⁵⁷ Wyrok TK z 1.06.1999 r., SK 20/98, OTK 1999/5, poz. 93.

- 1) wyznaczenie ograniczeń w ustawie;
- 2) wyznaczenie ograniczeń, gdy są konieczne w demokratycznym państwie;
- 3) a konieczność wymagana jest dla:
 - a) jego bezpieczeństwa lub porządku publicznego,
 - b) dla ochrony środowiska,
 - c) dla zdrowia i moralności publicznej,
 - d) dla wolności i praw innych osób;
- 3) wyznaczenie ograniczeń w sposób, który nie narusza istoty wolności i praw.

Na podstawie treści art. 31 ust. 3 Konstytucji RP sformułowano w orzecznictwie Trybunału swoisty test realizacji konstytucyjnej zasady proporcjonalności. Jego podstawą stało się stwierdzenie, że przesłanka „**konieczności** ograniczenia w demokratycznym państwie” z jednej strony stawia przed prawodawcą każdorazowo wymóg stwierdzenia rzeczywistej potrzeby dokonania w danym stanie faktycznym ingerencji w zakres prawa bądź wolności jednostki. „Z drugiej zaś winna ona być rozumiana jako wymóg stosowania takich środków prawnych, które będą skuteczne, a więc rzeczywiście służące realizacji zamierzonych przez prawodawcę celów. Ponadto chodzi tu o środki niezbędne w tym sensie, że chronić będą określone wartości w sposób, bądź w stopniu, który nie mógłby być osiągnięty przy zastosowaniu innych środków. Niezbędność to również skorzystanie ze środków jak najmniej uciążliwych dla podmiotów, których prawa lub wolności ulegną ograniczeniu. Ingerencja w sferę statusu jednostki musi więc pozostawać w racjonalnej i odpowiedniej proporcji do celów, których ochrona uzasadnia dokonane ograniczenie”⁵⁸. „Konieczność w demokratycznym państwie” oznacza konieczność doboru takiego środka ograniczenia wolności lub praw, który służyłby osiągnięciu zamierzonego celu z uwzględnieniem postulatu adekwatności, przy jednoczesnym bezwzględny zakazie wkraczania w istotę gwarantowanego prawa⁵⁹.

Dla oceny, czy doszło do naruszenia zasady proporcjonalności (zakazu nadmiernej ingerencji), niezbędne jest zatem udzielenie odpowiedzi na trzy pytania:

- 1) czy wprowadzona regulacja ustawodawcza jest w stanie doprowadzić do zamierzonych przez nią skutków;
- 2) czy regulacja ta jest niezbędna dla ochrony interesu publicznego, z którym jest powiązana;
- 3) czy efekty wprowadzanej regulacji pozostają w proporcji do ciężarów nakładanych przez nią na obywatela⁶⁰.

Ocena dokonana musi być przez skonfrontowanie wartości i dóbr chronionych daną regulacją z tymi, które w jej efekcie podlegają ograniczeniu, jak również przez ocenę metody realizacji ograniczenia. Wymaga ona spełnienia poszczególnych

⁵⁸ Wyrok TK z 12.01.1999 r., P 2/98, OTK 1999/1, poz. 2.

⁵⁹ Wyrok TK z 20.10.2010 r., P 37/09, OTK-A 2010/8, poz. 79.

⁶⁰ Wyroki TK z 26.03.2002 r., SK 2/01, OTK-A 2002/2, poz. 15, oraz z 17.11.2008 r., SK 62/06, OTK-A 2008/9, poz. 155.

kryteriów składających się na zasadę zakazu nadmiernej (nieproporcjonalnej) ingerencji, a jednocześnie wymaga pewnego zrelatywizowania stosownie do charakteru poszczególnych praw i wolności jednostki. Surowsze standardy oceny należy przykładać do regulacji praw i wolności osobistych i politycznych niż do praw ekonomicznych i socjalnych⁶¹. Wkroczenie musi być „niezbędne” („konieczne”) dla osiągnięcia wskazanych w art. 31 ust. 3 Konstytucji RP celów, które jedynie są władne uzasadnić naruszenie praw i wolności jednostki. Nie wystarczy, aby tylko „sprzyjały tym celom”, aby „ułatwiały ich osiągnięcie” albo „były wygodne” dla władzy, która ma je wykorzystać do osiągnięcia tych celów⁶². W sytuacji gdy cel obrany przez ustawodawcę możliwy jest do osiągnięcia przy zastosowaniu innego środka pociągającego za sobą mniejszą ingerencję w prawa i wolności jednostki, to zastosowanie przez ustawodawcę środka bardziej uciążliwego wykracza poza to, co jest konieczne⁶³.

Trzeba również zaznaczyć, że dokonane w tym przepisie odniesienie zagadnienia „konieczności” dokonywanej ingerencji do pojęcia państwa demokratycznego powinno być rozumiane jako dodatkowe (obok wymogu ustawowej formy ingerencji) skrępowanie swobody prawodawcy. W procesie ustanawiania norm reglamentujących określone prawo lub wolność powinien on uwzględnić konsekwencje przyjętych standardów demokracji zarówno w płaszczyźnie materialnej, jak i proceduralnej⁶⁴.

Wymóg stosowania środków koniecznych wiąże się z niezbędnością tych środków oraz uciążliwością dla podmiotów najmniejszą z możliwych – tak, by ingerencja była proporcjonalna do celów ograniczenia prawa czy wolności⁶⁵. Przesłanką ograniczenia jest „bezpieczeństwo państwa” w ujęciu wewnętrznych i zewnętrznych zagrożeń jego funkcjonowania oraz „porządek publiczny”, który „rozumiany być może jako dyrektywa takiej organizacji życia publicznego, która zapewniać ma minimalny poziom uwzględniania interesu publicznego (...) a nadto organizację społeczeństwa, która oparta jest na wartościach przez to społeczeństwo podzielanych”⁶⁶. Moralność publiczna rozumiana jest tu jako zbiór norm moralnych uznanych w społeczeństwie polskim i odnoszących się do stosunków międzyludzkich⁶⁷, pewne zaufanie obywateli do państwa, z jednej strony – do jego funkcjonariuszy, z drugiej – do stanowionego przezeń prawa, które wiąże zarówno wszystkich obywateli bez względu na sprawowane przez nich funkcje, jak i samo państwo⁶⁸. Przesłanka „ochrony wolności i praw innych osób” jest wyrazem przekonania o szczególnie bliskim związku praw i wolności jednych osób z obowiązkami drugih, stanowiąc podstawę funkcjonowania społeczeństwa i zapewnienia ładu.

⁶¹ Orzeczenie TK z 17.10.1995 r., K 10/95, OTK 1995/2, poz. 10.

⁶² Wyrok TK z 20.11.2002 r., K 41/02, OTK-A 2002/6, poz. 83.

⁶³ Wyrok TK z 2.07.2009 r., K 1/07.

⁶⁴ Wyrok TK z 12.01.1999 r., P 2/98.

⁶⁵ Wyrok TK z 25.02.1999 r., K 23/98, OTK 1999/2, poz. 25; zob. też wyrok TK z 16.04.2002 r., SK 23/01, OTK-A 2002/3, poz. 26.

⁶⁶ M. Wyrzykowski, *Zasada...*, s. 25.

⁶⁷ K. Wojtyczek, *Zasada proporcjonalności...*, s. 196.

⁶⁸ Wyrok TK z 6.07.1999 r., P 2/99.

„Ochrona środowiska” to wartość podkreślająca znaczenie środowiska jako wspólnego dobra i dziedzictwa, które podlega ochronie w interesie nas i przyszłych pokoleń. Z kolei „zdrowie publiczne” rozumiane jest jako obowiązek zapewnienia takiego kontekstu prawnego i społecznego, by zarówno usuwać zewnętrzne zagrożenia zdrowia jednostki, jak i eliminować pokusy skłaniające do dobrowolnego niszczenia swojego zdrowia⁶⁹.

Wymóg wprowadzenia ograniczeń „tylko w ustawie” oznacza nie tylko konieczność wskazania w akcie normatywnym tej rangi zakresu, w jakim konstytucyjne wolności lub prawa doznają ograniczenia. Z tych samych względów, dla których niedopuszczalne jest odsyłanie w tej materii do aktów wykonawczych, jako naruszenie wymagań konstytucyjnych należy oceniać tak niejasne i nieprecyzyjne formułowanie przepisu, które powoduje niepewność jego adresatów co do ich praw i obowiązków. Powoduje to bowiem stworzenie nazbyt szerokich ram dla organów stosujących ten przepis, które w istocie muszą zastępować prawodawcę w zakresie tych zagadnień, które uregulował on w sposób niejasny i nieprecyzyjny. Ustawodawca nie może poprzez niejasne formułowanie tekstu przepisów pozostawiać organom mającym je stosować nadmiernej swobody przy ustalaniu w praktyce zakresu podmiotowego i przedmiotowego ograniczeń konstytucyjnych wolności i praw jednostki. Założenie to można określić ogólnie jako zasadę określoności ustawowej ingerencji w sferę konstytucyjnych wolności i praw jednostki. Przekroczenie pewnego poziomu niejasności przepisów prawnych może stanowić samodzielną przesłankę stwierdzenia ich niezgodności zarówno z przepisem wymagającym regulacji ustawowej określonej dziedziny (np. ograniczeń w korzystaniu z konstytucyjnych wolności i praw, art. 31 ust. 3 zdanie pierwsze Konstytucji RP), jak i z wyrażoną w art. 2 Konstytucji RP zasadą państwa prawnego⁷⁰.

Skoro ograniczenia mogą być ustanawiane „tylko” w ustawie, to kryje się w tym **nakaz kompletności unormowania ustawowego**, które musi samodzielnie określać wszystkie podstawowe elementy ograniczenia danego prawa i wolności, tak aby już na podstawie lektury przepisów ustawy można było wyznaczyć kompletny zarys (kontur) tego ograniczenia. Niedopuszczalne jest natomiast przyjmowanie w ustawie uregulowań blankietowych, pozostawiających organom władzy wykonawczej czy organom samorządu lokalnego swobodę normowania ostatecznego kształtu owych ograniczeń, a w szczególności wyznaczania zakresu tych ograniczeń⁷¹. „Wymaganie umieszczenia bezpośrednio w tekście ustawy wszystkich zasadniczych elementów regulacji prawnej musi być stosowane ze szczególnym rygoryzmem, gdy regulacja ta dotyczy władczych form działania organów administracji publicznej wobec obywateli, praw i obowiązków organu administracji i obywatela w ramach stosunku publicznoprawnego lub korzystania przez obywateli z ich praw i wolności”⁷².

⁶⁹ P. Wiliński, *Proces...*, s. 274–275.

⁷⁰ Wyrok TK z 30.10.2001 r., K 33/00, OTK 2001/7, poz. 217.

⁷¹ Wyrok TK z 6.10.2009 r., SK 46/07.

⁷² Wyrok TK z 25.05.1998 r., U 19/97, OTK 1998/4, poz. 47.

Godność człowieka może zostać uznana za naruszoną dopiero przez taką formę pozbawienia go wolności, która nie będzie konieczna w demokratycznym państwie dla ochrony jednej z wartości wskazanych w art. 31 ust. 3 Konstytucji RP, a zatem, która będzie stanowiła przejaw uprzedmiotowienia jednostki poprzez bezzasadne pozbawienie jej możliwości swobodnego określania swego zachowania i postępowania⁷³.

4. PRAWO DO PRYWATNOŚCI

Zgodnie z art. 47 Konstytucji RP: „Każdy ma prawo do ochrony prawnej życia prywatnego, rodzinnego, czci i dobrego imienia oraz do decydowania o swoim życiu osobistym”⁷⁴. To uniwersalna gwarancja jednostki⁷⁵. Oznacza, że państwo zobowiązuje się z jednej strony do nieingerencji w konstytucyjnie określony zakres życia jednostek, a z drugiej – zapewnia stosowną ochronę w przypadku, gdy działania takie zostały już podjęte⁷⁶. Gwarancja ta przysługuje zawsze w relacji z wszelakimi organami władzy państwowej, a także w relacji do innych jednostek⁷⁷. Zgodnie z ustalonym orzecznictwem TK ochrona życia prywatnego obejmuje sobą także autonomię informacyjną (art. 51 Konstytucji RP) oznaczającą prawo do samodzielnego decydowania o ujawnianiu innym informacji dotyczących swojej osoby, a także prawo do sprawowania kontroli nad takimi informacjami, jeśli znajdują się w posiadaniu innych podmiotów⁷⁸.

Prawo do prywatności należy rozumieć jako prawo jednostki do zachowania w tajemnicy informacji o swoim życiu prywatnym⁷⁹. Konstytucyjna ochrona prywatności to w szczególności możliwość samodzielnego decydowania o ujawnianiu innym podmiotom informacji dotyczących własnej osoby, a także sprawowania kontroli nad tymi informacjami, nawet jeżeli znajdują się w posiadaniu innych osób (autonomia informacyjna jednostki), oraz możliwość samostanowienia o swym życiu osobistym w aspekcie przedmiotowym, podmiotowym oraz czasowym (autonomia decyzyjna jednostki)⁸⁰.

Prywatność jednostki to także element jej godności i w imię tej godności powinna być także chroniona⁸¹. Prawo do ochrony życia prywatnego oznacza tym samym, że państwo z jednej strony zobowiązuje się do nieingerowania w konstytucyjnie określony zakres życia jednostki, a z drugiej – zapewnia jej w tym zakresie stosowną

⁷³ Wyrok TK z 10.07.2007 r., SK 50/06.

⁷⁴ Por. M. Safjan, *Prawo...*, s. 127 i n.

⁷⁵ Zob. też P. Wiliński, *Standard...*, s. 675–679.

⁷⁶ Wyrok TK z 2.04.2001 r., SK 10/00, OTK 2001/3, poz. 52.

⁷⁷ Por. A. Sakowicz, *Prawnokarne gwarancje...*

⁷⁸ Wyrok TK z 19.02.2002 r., U 3/01, OTK 2002/1, poz. 3.

⁷⁹ Wyrok TK z 13.12.2011 r., K 33/08, OTK-A 2011/10, poz. 116.

⁸⁰ Wyrok TK z 20.01.2015 r., K 39/12, OTK-A 2015/1, poz. 2.

⁸¹ Wyrok TK z 9.07.2009 r., SK 48/05, OTK-A 2009/7, poz. 108; podobnie wyrok TK z 26.02.2014 r., K 22/10, OTK-A 2014/2, poz. 13.

ochronę⁸². Konstytucja RP realizuje w ten sposób najbardziej zasadnicze elementy składające się na treść prawa do ochrony życia prywatnego: respekt dla autonomii informacyjnej jednostki, a więc sam obowiązek udostępnienia danych ograniczony do ściśle określonych ustawowo sytuacji; ograniczenie arbitralności ustawodawcy – ustawa nie może zakresu obowiązku kształtować dowolnie, przy czym Konstytucja RP operuje w tym wypadku ograniczeniami dwojakiego rodzaju (co do formy – obowiązek udostępnienia danych musi być wprowadzony przez ustawę, oraz co do materii – obowiązek jest uzasadniony jedynie w takim zakresie, w jakim jest to niezbędne w demokratycznym państwie prawnym); prawo do dostępu do informacji gromadzonych przez władzę publiczną; wreszcie prawo sprostowania informacji nieprawdziwej, niepełnej lub zebranej niezgodnie z ustawą⁸³.

Prywatność jako taka „odnosi się m.in. do ochrony informacji dotyczących danej osoby i gwarancji pewnego stanu niezależności, w ramach której człowiek może decydować o zakresie i zasięgu udostępniania i komunikowania innym osobom informacji o swoim życiu”⁸⁴. Ma jednak szczególne znaczenie dla jednostki poddanej środkom przymusowym i z tego powodu jest przedmiotem uwagi w tym opracowaniu.

Każde zastosowanie środka przymusowego przez ograny procesowe wiąże się z ograniczeniem prawa do prywatności. To oczywista konsekwencja ograniczenia albo pozbawienia wolności. Wyłącza ona, poza fizyczną swobodą zachowania, w istocie także swobodę decydowania o wielu elementach własnego życia prywatnego albo wystawia ją na kontakt z organami publicznej władzy oraz publicznego działania. Koliduje z nieuniknioną i podobnie samo ograniczenie sfery prywatności. Nie oznacza ona jednak możliwości pozbawienia jednostki prawa do prywatności, a jedynie jej ograniczenie. Kluczowe zatem w tej perspektywie jest zawsze wyznaczenie granic między tym co dopuszczalne, a tym co niedopuszczalne w działaniach organów państwa i w zachowaniu ich przedstawicieli. Pierwsze to klasa dopuszczalnych prawem działań organów wobec jednostki, a drugie to sposób stosowania tych prawnie dopuszczalnych metod. W zakresie pierwszej i w zakresie drugiej grupy możliwe jest prawidłowe zachowanie organów procesowych, jak też niezgodne z prawem nadużycie władzy.

Wśród innych gwarancji konstytucyjnych prawo do prywatności pozostaje niewątpliwie prawem niedocenianym. Nie jest tak wyraziste jak prawo własności, nie jest też tak jasno definiowane jak wolność osobista. Jednak w rzeczywistości jakże często to nie naruszenie innych gwarancji, a naruszenie właśnie prawa do prywatności jednostki w związku ze stosowaniem środków przymusu procesowego odbierane jest przez tę jednostkę jako szczególnie dotkliwe. Wiąże się z odczuciem pozbawienia podmiotowości, odbieraniem godności osobistej, znęcaniem się poprzez upublicznianie wrażliwych informacji dotyczących życia jednostki. Będą to co do zasady informacje

⁸² Wyrok TK z 11.10.2016 r., SK 28/15, OTK-A 2016, poz. 79; zob. A. Lach, *Granice...*, s. 92–95.

⁸³ Wyrok TK z 12.11.2002 r., SK 40/01, OTK-A 2002/6, poz. 81.

⁸⁴ Wyrok TK z 19.05.1998 r., U 5/97, OTK 1998/4, poz. 46.

szczególnie chronione związkiem ze sferą podmiotową, np. co do zasady informacje dotyczące stanu zdrowia czy sfery intymności, w tym życia seksualnego⁸⁵. Zachowanie godności człowieka wymaga poszanowania jego sfery czysto osobistej, gdzie nie jest narażony na konieczność „bycia z innymi” czy dzielenia się z innymi przeżyciami czy doznaniem o intymnym charakterze⁸⁶. Można zaryzykować tezę, że właśnie sposób poszanowania prawa do prywatności stanowi najlepszy test stanu praworządności działania organów procesowych. Stanowi też w dużej mierze test poziomu kultury prawnej państwa i jego organów.

Rekonstrukcji standardu prawa do prywatności w kontekście procesowych środków przymusu musimy poszukiwać rzecz jasna w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego, w tym w szczególności z lat 1997–2016⁸⁷. Wskazuje się w nim, że art. 47 Konstytucji RP obejmuje m.in. autonomię informacyjną, która oznacza prawo do samodzielnego decydowania o ujawnianiu innym informacji dotyczących swojej osoby, jak również prawo do kontrolowania tych informacji, jeżeli znajdują się w dyspozycji innych podmiotów⁸⁸. Zatem obowiązek ujawnienia informacji o sobie, stanowiąc ograniczenie autonomii informacyjnej, może być zatem dokonany tylko w ustawie (ten warunek w niniejszej sprawie jest spełniony) i tylko w granicach zgodnych z konstytucyjną zasadą proporcjonalności⁸⁹. Trybunał zauważył, że z perspektywy tej wolności osobistej niezbędne jest nie tylko stwierdzenie dostatecznie precyzyjnej i konkretnej podstawy ustawowej wkroczenia w jej sferę, ale jednocześnie niedopuszczalne jest wprowadzenie ograniczeń aktami podustawowymi⁹⁰. Dopiero jednoznaczna regulacja ustawowa może nakładać ograniczenia w zakresie podejmowania określonych zachowań mieszczących się w ramach konkretnej wolności. Niedopuszczalne jest domniemywanie kompetencji władz publicznych w zakresie ingerencji w wolność jednostki⁹¹. Jej ograniczenie zatem może nastąpić tylko wówczas, gdy przemawia za tym inna norma, zasada lub wartość konstytucyjna, a stopień tego ograniczenia musi pozostać w odpowiedniej proporcji do rangi interesu, któremu ograniczenie to ma służyć⁹². Jednocześnie zaś doniosłość prawa do prywatności w systemie konstytucyjnej ochrony praw i wolności uwidacznia m.in. okoliczność, że prawo to jest – zgodnie z art. 233 ust. 1 Konstytucji RP – nienaruszalne nawet w ustawach ograniczających inne prawa, wydawanych w stanie wojennym i wyjątkowym. Oznacza to, że nawet warunki tak wyjątkowe i ekstremalne nie zezwalają ustawodawcy na złagodzenie przesłanek, przy spełnieniu których można wkroczyć w sferę życia prywatnego, nie narażając się na zarzut niekonstytucyjnej

⁸⁵ Wyrok TK z 20.03.2006 r., K 17/05, OTK-A 2006/3, poz. 30.

⁸⁶ Wyrok TK z 23.06.2009 r., K 54/07, Dz.U. Nr 105, poz. 880.

⁸⁷ Por. wyrok TK z 21.10.1998 r., K 24/98, OTK 1998/6, poz. 97.

⁸⁸ Wyroki TK z 20.11.2002 r., K 41/02, oraz z 19.02.2002 r., U 3/01.

⁸⁹ Wyrok TK z 20.11.2002 r., K 41/02.

⁹⁰ Wyrok TK z 23.06.2009 r., K 54/07.

⁹¹ Wyrok TK z 30.07.2014 r., K 23/11, OTK-A 2014/7, poz. 80.

⁹² Wyrok TK z 20.04.2004 r., K 45/02, OTK-A 2004/4, poz. 30.

arbitralności⁹³. Szanując te reguły, należy pamiętać, że sfera prywatna jest zbudowana z różnych kręgów w mniejszym lub większym stopniu otwartych (prawnie) na oddziaływanie zewnętrzne, gdzie konstytucyjna aprobata dla władczego wkroczenia przez władzę nie jest jednakowa. Nie bez przyczyny np. poszanowanie prywatności mieszkania stawia wyższe wymagania legalności ingerencji władzy stosującej podsłuchy niż wkroczenie w tajemnicę korespondencji⁹⁴. Z drugiej strony w ramach standardów demokratycznego państwa prawa dopuszczalne jest nawet głębokie wkroczenie w sferę prywatności, o ile wkroczenie to opatrzone zostanie należytymi gwarancjami proceduralnymi i w efekcie nie doprowadzi do naruszenia godności osoby poddanej kontroli⁹⁵.

Nie ulega wątpliwości, że wszczęcie i prowadzenie postępowania karnego przeciwko konkretnej osobie, a tym bardziej skazanie prawomocnym wyrokiem może prowadzić do naruszenia czci i dobrego imienia. Przeciwdziała jednak temu naruszeniu zasada domniemania niewinności oraz inne zasady związane z zapewnieniem rzetelnego procesu karnego. Ochrona konstytucyjnej czci i prawa do życia prywatnego nie jest bezwzględna i musi uwzględniać ograniczenia wynikające z art. 31 ust. 3 Konstytucji RP⁹⁶. Zarówno informacje dotyczące majątku, jak i sfera ekonomiczna jednostki są niewątpliwie objęte prywatnością i autonomią informacyjną, jakkolwiek w tej sferze można odnotować łagodniejsze kryteria jej ograniczania niż w wypadku sfery czysto osobistej⁹⁷. Obowiązek wyjawienia całego majątku zgromadzonego w ciągu całego życia (z drobiazgowym wyliczeniem jego składników przedmiotowych i ich wartości) głęboko wkracza w sferę życia prywatnego⁹⁸.

5. KONSTYTUCYJNE GWARANCJE NIETYKALNOŚCI I WOLNOŚCI OSOBISTEJ

5.1. ZAKRES GWARANCJI – ART. 41 UST. 1 KONSTYTUCJI RP

Prawo do wolności jest jednym z najważniejszych praw człowieka⁹⁹. Zgodnie z art. 41 ust. 1 zdanie pierwsze Konstytucji RP: „Każdemu zapewnia się nietykalność osobistą i wolność osobistą”¹⁰⁰. Przepis ten zajmuje szczególne miejsce w systemie gwarancji

⁹³ Wyrok TK z 20.11.2002 r., K 41/02.

⁹⁴ Wyrok TK z 23.06.2009 r., K 54/07.

⁹⁵ Wyrok TK z 12.12.2005 r., K 32/04, OTK-A 2005/11, poz. 132.

⁹⁶ Wyrok TK z 17.12.2003 r., SK 15/02, OTK-A 2003/9, poz. 103.

⁹⁷ Zob. wyroki TK: z 24.06.1997 r., K. 21/96, OTK 1997/2, poz. 23; z 11.04.2000 r., K. 15/98, OTK 2000/3, poz. 8; z 20.11.2002 r., K 41/02.

⁹⁸ Wyrok TK z 20.11.2002 r., K 41/02.

⁹⁹ P. Wiliński, *Standard...*, s. 699–704.

¹⁰⁰ Zob. szczegółowo P. Wiliński, P. Karlik [w:] *Konstytucja RP...*, t. I, red. M. Safjan, L. Bosek, art. 41, s. 991–1006; zob. też D. Dudek, *Konstytucyjna wolność...*, s. 168–244; Z. Świda, *Prawo do wolności...*, s. 745–764.

praw jednostki¹⁰¹. Pozbawienie lub ograniczenie wolności może nastąpić tylko na zasadach i w trybie określonych w ustawie¹⁰². Właściwie każda z pozostałych konstytucyjnych wolności jest przejawem korzystania z wolności osobistej, dopełnianej nietykalnością osobistą¹⁰³. Trybunał zwracał już uwagę, że istota nietykalności osobistej wiąże się nie tylko z nietykalnością cielesną, ale „polega na nienaruszalności integralności cielesnej i duchowej człowieka, którego tożsamość określa nie tylko ciało, ale również wewnątrz psychiczne”¹⁰⁴. Nie można tej gwarancji rozumieć inaczej niż w ten sposób, że jest ona bezpośrednia, konkretna i indywidualna. Ma zasadnicze znaczenie dla uczestników postępowania karnego, a zwłaszcza dla oskarżonego tymczasowo aresztowanego czy zatrzymanego¹⁰⁵.

Gwarancja jest bezpośrednia, co oznacza, że dotyczy wprost jednostek. Nie potrzeba żadnego doprecyzowania, by obowiązywała, wiązała i chroniła. **Gwarancja jest konkretna**, co oznacza, że wprost określono w niej istotę tego, czym jest – zabezpieczeniem i zakazem naruszania. **Gwarancja jest indywidualna**, to znaczy, że odnosi się do każdej jednostki z osobna, a zatem każdy człowiek jest właścicielem tej wolności, a wolność stanowi część jego podmiotowości.

Konstytucja RP chroni **nietykalność osobistą**. Nietykalność to zakaz naruszania sfery fizycznej osoby¹⁰⁶. Wyraża sumę zachowań wyrażonych w źródłosłowie – tykalności, dotykalskości, ingerencja w swobodę fizycznego bytu. Nietykalność osobistą określa się także jako „zagwarantowaną możliwość utrzymywania przez jednostkę swej tożsamości i integralności tak fizycznej, jak i psychicznej oraz zakaz jakiegokolwiek bezpośredniej ingerencji z zewnątrz, naruszającej tę integralność”¹⁰⁷.

Nietykalność osobista to gwarancja, której istota wyraża się w relacji jednostki do państwa i jego organów. Realizuje się więc w sferze publicznej. Jej istotą jest skierowany do tych organów zakaz. Jest to **zakaz wkraczania państwa i jego organów w sferę fizycznej integralności jednostki**, a także wszelkich działań, które mogą prowadzić do naruszenia nietykalności – a więc tykalności osoby. Naruszenie tej gwarancji będzie polegać na złamaniu zakazu nietykalności osobistej. Istota nietykalności osobistej wiąże się nie tylko z nietykalnością cielesną, ale **polega na nienaruszalności integralności cielesnej i duchowej człowieka, którego tożsamość określa nie tylko ciało, ale również wewnątrz psychiczne**. „Szczególna wartość, jaką jest nietykalność osobista człowieka, jako osoby ludzkiej wiąże się dlatego w sposób szczególnie silny

¹⁰¹ Zob. D. Dudek, *Konstytucyjna wolność...*, s. 191 i n.; J. Skorupka, *Konstytucyjny...*, s. 57–69.

¹⁰² Zob. P. Wiliński, *Konstytucyjne...*, s. 750–760.

¹⁰³ Zob. wyrok TK z 28.07.2014 r., K 16/12, OTK-A 2014/7, poz. 78; zob. P. Hofmański, S. Zabłocki, *Pozbawienie wolności...*, s. 513–544.

¹⁰⁴ Wyrok TK z 10.03.2010 r., U 5/07, OTK-A 2010/3, poz. 20; por. także P. Wiliński, P. Karlik [w:] *Konstytucja RP...*, t. I, red. M. Safjan, L. Bosek, s. 991–992.

¹⁰⁵ Zob. P. Wiliński, *Konstytucyjna ochrona...*, s. 8–32; J. Kosonoga, *Dozór Policji jako środek...*, s. 75–84; T. Gardocka, *Procesowe...*, s. 435–444.

¹⁰⁶ Zob. S. Steinborn, *Status osoby...*, s. 1786–1789.

¹⁰⁷ Wyrok TK z 6.10.2009 r., SK 46/07.

z godnością człowieka, o której mowa w art. 30 Konstytucji, że jest «przyrodzona», «niezbywalna» oraz że «stanowi źródło wolności i praw człowieka i obywatela»¹⁰⁸.

Zachodzi w sposób oczywisty bezpośredni związek między wolnością osobistą a nietykalnością osobistą. Trybunał Konstytucyjny podkreśla trafnie, że „aspekt pozytywny «wolności jednostki» polega na tym, że jednostka może swobodnie kształtować swoje zachowania w danej sferze, wybierając takie formy aktywności, które jej samej najbardziej odpowiadają, lub powstrzymać się od podejmowania jakiejkolwiek działalności. Aspekt negatywny «wolności jednostki» polega na prawnym obowiązku powstrzymania się – kogokolwiek – od ingerencji w sferę zastrzeżoną dla jednostki. Obowiązek taki ciąży na państwie i na innych podmiotach”. **W takim rozumieniu wolności „nietykalność osobista” stanowi jej aspekt negatywny, gwarantujący „wolność od”** wkraczania w sferę integralności wewnętrznej i zewnętrznej każdego człowieka, natomiast pojęcie wolności osobistej pokrywa się z jej aspektem pozytywnym, chroniącym najszerzej ujmowaną możliwość realizacji woli i zachowań człowieka¹⁰⁹. W konsekwencji nietykalność osobista stanowi konieczny i istotny warunek realizacji wolności osobistej człowieka w państwie demokratycznym, jej poszanowanie zaś jest gwarancją realizacji wolności osobistej¹¹⁰.

Wolność osobista w ujęciu konstytucyjnym może być rozumiana jako swoboda decydowania o sobie, o swoim bycie i swoim zachowaniu. Definiuje się ją w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego jako fundamentalną wartość społeczeństwa demokratycznego, przysługującą jednostce z natury, niepodważalną i niezbywalną, będącą źródłem rozwoju jej osobowości oraz źródłem pomyślności osobistej i rozwoju społecznego¹¹¹.

Wolność osobista uznawana jest za jedno z najważniejszych praw człowieka, warunkujących niejednokrotnie możliwość korzystania przez niego z innych praw i wolności wyrażonych w przepisach konstytucyjnych i ustawowych. Konstytucja RP dopuszcza ograniczenie, a nawet zniesienie wolności osobistej, podobnie jak innych praw konstytucyjnych, zwłaszcza „wobec osób naruszających prawo, które daje ochronę dobru wspólnemu czy innym ważnym wartościom konstytucyjnie chronionym. Do podstawowych zadań państwa należy bowiem egzekwowanie przez nie prawa, w tym zapewnienie nieuchronności kary dla osób prawo to naruszających”¹¹².

Odniesienie się w art. 41 ust. 1 Konstytucji RP wyłącznie do wolności osobistej człowieka, poprzedzone normą gwarantującą każdemu nietykalność i wolność osobistą, podkreśla wyjątkowy charakter ograniczeń tego prawa i nakazuje restrykcyjne rozumienie przesłanek dopuszczalności ograniczeń¹¹³. Ta właśnie perspektywa była

¹⁰⁸ Wyrok TK z 10.03.2010 r., U 5/07.

¹⁰⁹ Por. wyroki TK z 18.02.2004 r., P 21/02, OTK-A 2004/2, poz. 9, oraz z 11.10.2011 r., K 16/10, OTK-A 2011/8, poz. 80; P. Wiliński, P. Karlik [w:] *Konstytucja RP...*, t. I, red. M. Safjan, L. Bosek, s. 993.

¹¹⁰ Zob. wyrok TK z 5.03.2013 r., U 2/11, OTK-A 2013/3, poz. 24.

¹¹¹ Wyrok TK z 10.03.2010 r., U 5/07.

¹¹² Tak TK w wyroku z 10.07.2000 r., SK 21/99, OTK 2000/5, poz. 144.

¹¹³ Wyrok TK z 10.06.2008 r., SK 17/07, OTK-A 2008/5, poz. 78.

podstawą uznania przez Trybunał, że art. 263 § 3 w zakresie, w jakim do 2-letniego maksymalnego stosowania tymczasowego aresztowania do chwili wydania pierwszego wyroku przez sąd pierwszej instancji nie wlicza okresów, w których tymczasowo aresztowany odbywa równocześnie karę pozbawienia wolności orzeczoną w innej sprawie, dopuszczając do przedłużenia stosowania tymczasowego aresztowania na okres ponad 2 lat przez sąd pierwszej instancji na zasadach ogólnych, jest niezgodny z art. 41 ust. 1 w zw. z art. 2 oraz art. 45 ust. 1 Konstytucji RP¹¹⁴. Z kolei art. 263 § 7 uznany został za niezgodny z art. 41 ust. 1 i 4 Konstytucji RP w zakresie, w jakim nie określa jednoznacznie przesłanek przedłużenia tymczasowego aresztowania po wydaniu przez sąd pierwszej instancji pierwszego wyroku w sprawie¹¹⁵.

Wolność osobista nie ma wymiaru absolutnego. Jak wskazuje się w orzecznictwie konstytucyjnym, zarówno prawo do wolności osobistej, jak i inne prawa konstytucyjnie zagwarantowane mogą podlegać drastycznemu ograniczeniu wobec osób naruszających prawo, które daje ochronę dobru wspólnemu czy innym ważnym wartościom konstytucyjnie chronionym¹¹⁶. „(...) możliwość określania swego zachowania i postępowania istnieje jedynie w granicach powszechnie obowiązujących norm prawnych. W tych granicach «jednostka nie potrzebuje już dalszych, szczegółowych upoważnień do działania i jest prawnie swobodna w wyborze swej drogi życiowej i codziennego postępowania, jak i zachowania się we wszelkich przejawach swego życia (prywatnego i publicznego)»”¹¹⁷. Do podstawowych zadań państwa należy bowiem egzekwowanie przez nie prawa, w tym zapewnienie nieuchronności kary dla osób prawo to naruszających¹¹⁸. Dopuszczając wyraźnie możliwość ograniczenia, a nawet pozbawienia wolności osobistej, Konstytucja RP pozostawia ustawodawcy pewną, choć ograniczoną swobodę w zakresie dookreślenia zasad i trybu jej limitowania. Swoboda ustawodawcy nie ma więc charakteru absolutnego, gdyż regulacje ustawowe ograniczające konstytucyjnie chronione prawa i wolności muszą spełniać warunki, o których mowa w art. 31 ust. 3 Konstytucji RP¹¹⁹. W orzecznictwie TK wskazuje się również, że „uregulowania ustawowe, na podstawie których możliwe jest pozbawienie wolności, muszą spełniać najwyższe wymagania, szczególnie co do stopnia precyzji”¹²⁰, a ocena spełnienia poszczególnych kryteriów składających się na zasadę zakazu nadmiernej (nieproporcjonalnej) ingerencji wymaga pewnego zrelatywizowania stosownie do charakteru poszczególnych praw i wolności jednostki. „Surowsze standardy oceny

¹¹⁴ Przepis ten utracił moc z dniem 23.06.2008 r. – zob. wyrok TK z 10.06.2008 r., SK 17/07.

¹¹⁵ Przepis ten utracił moc z dniem 28.11.2012 r. – wyrok TK z 20.11.2012 r., SK 3/12.

¹¹⁶ Por. wyroki TK: z 11.06.2002 r., SK 5/02, OTK-A 2002/4, poz. 41; z 10.07.2007 r., SK 50/06; z 5.02.2008 r., K 34/06.

¹¹⁷ P. Sarnecki [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej...*, red. L. Garlicki, art. 41, s. 2; wyrok TK z 5.02.2008 r., K 34/06.

¹¹⁸ Zob. wyrok TK z 10.07.2000 r., SK 21/99.

¹¹⁹ Wyrok TK z 10.07.2007 r., SK 50/06.

¹²⁰ Zob. wyrok TK z 24.07.2006 r., SK 58/03, OTK-A 2006/7, poz. 85.

przykładać należy do regulacji praw i wolności osobistych i politycznych niż do praw ekonomicznych i socjalnych¹²¹.

Pozbawienie wolności lub jej ograniczenie może nastąpić tylko na zasadach i w trybie określonych w ustawie. Oprócz zasad ustawy powinny regulować również tryb ograniczania wolności, a zatem sposób postępowania organu, który ustawowo zostanie upoważniony do wydawania decyzji o takim ograniczeniu. Również ów sposób (procedura) powinien być przez ustawy określony w sposób wyczerpujący¹²². Tylko kompletność i precyzja unormowania ustawowego nie pozwolą bowiem organom stosującym prawo na dowolność w nadawaniu ostatecznego kształtu ograniczeniom czy na wyznaczanie ich zakresu¹²³.

Wymóg regulacji ustawowej obejmuje w ocenie Trybunału w szczególności określenie podmiotu, który podejmuje decyzję o ograniczeniu wolności osobistej, określenie osób, w stosunku do których decyzja o ograniczeniu wolności osobistej może być podejmowana, oraz określenie przesłanek związanych z tymi osobami, np. ich status prawny, ich zachowanie, sytuacja, w której się znajdują. Natomiast przez tryb ograniczania wolności osobistej, o którym mowa w art. 41 ust. 1 zdanie drugie Konstytucji RP, należy rozumieć w świetle jej przepisów regulowany ustawowo sposób postępowania (procedurę) podmiotu uprawnionego ustawowo do decydowania o ograniczaniu wolności osobistej¹²⁴. Ponadto wymóg kompletności oznacza wykluczenie praktyki rozstrzygania o ograniczeniu czy pozbawieniu wolności osobistej w drodze stosowania jakiegokolwiek analogii. „Uregulowanie zgodne z Konstytucją musi tym samym pozwalać na określenie granic uprawnienia sądu do stosowania tymczasowego aresztowania w sposób dla oskarżonego przewidywalny, zarówno co do terminów (w postanowieniu sądu powinna być podana data, do której aktualnie przedłużane jest stosowanie środka zabezpieczającego), jak i przy uwzględnieniu zdarzeń, których zaistnienie wpływa na jego zastosowanie”¹²⁵.

„Dopiero jednoznaczna regulacja ustawowa może nakładać ograniczenia w zakresie podejmowania określonych zachowań mieszczących się w ramach konkretnej wolności. Niedopuszczalne jest domniemywanie kompetencji władz publicznych w zakresie ingerencji w wolność jednostki. (...) Standard ten odnosi się do wszystkich konstytucyjnych wolności człowieka”¹²⁶. „Optymalizacja” regulacji ustawowej powinna w rezultacie pozwolić jednostce na jednoznaczne ustalenie, kto, w jakich okolicznościach, na jakiej podstawie i w jakim zakresie jest uprawniony naruszać jej

¹²¹ Orzeczenie TK z 17.10.1995 r., K 10/95; wyrok TK z 12.01.1999 r., P 2/98.

¹²² Por. S. Wronkowska, *Zasady...*, s. 671 i n.; wyrok TK z 10.06.2008 r., SK 17/07.

¹²³ Zob. orzeczenie TK z 26.04.1995 r., K 11/94, OTK 1995/1, poz. 12; wyroki TK: z 12.01.2000 r., P 11/98, OTK 2000/1, poz. 3; z 21.03.2001 r., K. 24/00, OTK 2001/3, poz. 51; z 26.04.2004 r., K 50/02, OTK-A 2004/4, poz. 32.

¹²⁴ Wyrok TK z 10.03.2010 r., U 5/07.

¹²⁵ Wyrok TK z 20.11.2012 r., SK 3/12.

¹²⁶ Wyrok TK z 14.12.2017 r., K 17/14, OTK-A 2018, poz. 4.

nietykalność osobistą. Dodatkowym elementem przeciwdziałającym arbitralności władzy i dowolnemu wyznaczaniu granic wolności osobistej jest powierzenie władzy sądowniczej kompetencji w zakresie oceny legalności podejmowanych czynności¹²⁷.

Zgodnie z przepisami art. 41 ust. 2–5 Konstytucji RP jednostce pozbawionej wolności przysługuje cały szereg dodatkowych gwarancji. Wyznaczają one w istocie minimalny i konieczny zakres gwarancji, które muszą być zapewnione w pełni. Zaliczamy do nich:

- 1) **prawo do kontroli legalności pozbawienia wolności** – każdy pozbawiony wolności nie na podstawie wyroku sądowego ma prawo odwołania się do sądu w celu niezwłocznego ustalenia legalności tego pozbawienia (art. 41 ust. 2 Konstytucji RP);
- 2) **prawo do poinformowania najbliższych** – o pozbawieniu wolności powiadamia się niezwłocznie rodzinę lub osobę wskazaną przez pozbawionego wolności (art. 41 ust. 2 Konstytucji RP);
- 3) **prawo do informacji o przyczynach zatrzymania** – każdy zatrzymany powinien być niezwłocznie i w sposób zrozumiały dla niego poinformowany o przyczynach zatrzymania (art. 41 ust. 3 Konstytucji RP);
- 4) **dopuszczalność tymczasowego aresztowania tylko na podstawie decyzji sądu** – każdy zatrzymany powinien być w ciągu 48 godzin od chwili zatrzymania przekazany do dyspozycji sądu. Zatrzymanego należy zwolnić, jeżeli w ciągu 24 godzin od przekazania do dyspozycji sądu nie zostanie mu doręczone postanowienie sądu o tymczasowym aresztowaniu wraz z przedstawionymi zarzutami (art. 41 ust. 3 Konstytucji RP);
- 5) **prawo do humanitarnego traktowania** – każdy pozbawiony wolności powinien być traktowany w sposób humanitarny (art. 41 ust. 4 Konstytucji RP);
- 6) **prawo do odszkodowania** – każdy bezprawnie pozbawiony wolności ma prawo do odszkodowania (art. 41 ust. 5 Konstytucji RP).

5.2. TYMCZASOWE ARESZTOWANIE, ZATRZYMANIE I INNE ŚRODKI PRZYMUSU PROCESOWEGO

Konstytucyjne gwarancje poszanowania wolności i praw jednostki związanych ze stosowaniem środków przymusu pozostają zawsze w adekwatnym związku z rodzajem stosowanego środka i intensywnością jego ingerencji. Katalog tych środków, zgodnie z gwarancjami wynikającymi z zasady legalizmu, zasady proporcjonalności oraz nakazu zawartego w art. 41 ust. 1 zdanie drugie Konstytucji RP, jest ściśle sprecyzowany.

Do środków procesowych będących środkami przymusu i jednocześnie przedmiotem szczególnej ochrony konstytucyjnej zaliczamy:

- 1) **zatrzymanie** – w ujęciu gwarancji konstytucyjnych jako środek krótkotrwałego pozbawienia wolności, trwającego do 48 godzin na mocy decyzji organu innego niż sąd, z możliwością jego przedłużenia o 24 godziny (maksymalnie do 72 godzin)

¹²⁷ Wyrok TK z 14.12.2017 r., K 17/14.

- w razie przekazania do dyspozycji sądu z wnioskiem o tymczasowe aresztowanie, środek podlegający kontroli sądowej, za zastosowanie którego w sposób nieuprawniony czy niesłuszny przysługuje jednostce odszkodowanie (szerzej zob. pkt 14);
- 2) **tymczasowe aresztowanie** – w ujęciu gwarancji konstytucyjnych jako środek procesowego pozbawienia wolności z mocy decyzji sądu, najbardziej dolegliwy ze środków przymusu, oznaczający realne pozbawienie wolności o charakterze przejściowym, choć potencjalnie także długotrwałym, w istocie bardziej dolegliwy niż odbywana kara pozbawienia wolności, za zastosowanie którego w sposób niesłuszny przysługuje odszkodowanie (szerzej zob. pkt 12);
 - 3) **obserwacja psychiatryczna** – w ujęciu gwarancji konstytucyjnych jako środek procesowego pozbawienia wolności o stopniu kwalifikowanym celem detencji, połączony z poddaniem osoby przymusowemu badaniu, a więc dodatkowej ingerencji w sferę wolności – integralności psychicznej, a jednocześnie z dodatkowym ograniczeniem sfery samostanowienia (szerzej zob. pkt 13);
 - 4) **poręczenie majątkowe** – w ujęciu gwarancji konstytucyjnych jako środek warunkowego zabezpieczenia określonej wartości majątkowej podejrzanego (albo innej osoby poręczającej) – dla zapewnienia poddania się obowiązkom procesowym (pozostawania do dyspozycji organów, unikania mactwa czy innego utrudniania postępowania) – a więc czasowego ograniczenia władztwa nad prawami majątkowymi, w razie zaś rażącego naruszenia obowiązków także realnej i ostatecznej możliwości pozbawienia własności (przepadek);
 - 5) **zabezpieczenie majątkowe** – w ujęciu gwarancji konstytucyjnych jako środek procesowego zabezpieczenia składników majątku oskarżonego na poczet spodziewanych kar, środków karnych, oznaczający czasowe pozbawienie dysponowania własnością z możliwością przekształcenia w razie wydania wyroku skazującego w trwałe wyzbycie własności;
 - 6) **zakazy pobytu i przemieszczania się** – w ujęciu gwarancji konstytucyjnych jako katalog rozmaitych środków, które łączy ograniczenie albo pozbawienie wolności wyboru miejsca pobytu – w tym zakaz opuszczania kraju, zakaz przebywania w określonym miejscu, zakaz zbliżania się do określonych miejsc;
 - 7) **zakazy kontaktu** – w ujęciu gwarancji konstytucyjnych jako środek wyłączający swobodę decydowania o swoim postępowaniu poprzez wyłączenie możliwości kontaktu z określonymi osobami (np. pokrzywdzonymi, osobami najbliższymi, świadkami itp.).

Poziom konstytucyjnej ochrony nie jest w przypadku tych środków jednolity, ale właśnie różny ze względu na charakter środka i intensywność jego wkraczania w integralność i samostanowienie jednostki. Pozostaje (powinien pozostawać) w każdym przypadku adekwatny do zakresu i stopnia ingerencji w wolności i prawa jednostki. W sposób oczywisty zatem najdalej idące gwarancje chronią jednostkę w razie stosowania środków procesowych ingerujących w wolność osobistą – tymczasowego aresztowania, obserwacji psychiatrycznej w zakładzie zamkniętym oraz zatrzymania. Inne

gwarancje będą niezbędne i proporcjonalne, gdy przedmiotem ochrony będzie własność jednostki, a inne, gdy swoboda poruszania się czy wreszcie swoboda kontaktu z innymi osobami. To nie sama gradacja ważności tych gwarancji konstytucyjnych, lecz stopień ingerencji w wolność jednostki ma decydujące znaczenie.

6. PRAWO DO KONTROLI LEGALNOŚCI POZBAWIENIA WOLNOŚCI – ART. 41 UST. 2 KONSTYTUCJI RP

Zgodnie z art. 41 ust. 2 Konstytucji RP: „Każdy pozbawiony wolności nie na podstawie wyroku sądowego ma prawo odwołania się do sądu w celu niezwłocznego ustalenia legalności tego pozbawienia”¹²⁸. Przepis ten stanowi normę konstytucyjną o szczególnej wadze. Służy ona zapewnieniu jednostce bezpieczeństwa przed bezprawnym lub nieuprawnionym korzystaniem przez niesądowe organy państwa z form władztwa ograniczających wolność osobistą. W konsekwencji zapewnia gwarancję kontroli legalności działania tych organów¹²⁹.

Kontrola legalności pozbawienia wolności dokonanego przez organy niebędące sądem odnosi się w procesie karnym do organów procesowych, w pierwszym rzędzie do zatrzymania policyjnego (i innych równorzędnych form) i zatrzymania prokuratorskiego. Oczywiście jest, że organy te, realizując własne zadania z zakresu zwalczania przestępczości, zapewnienia porządku publicznego i bezpieczeństwa, korzystają z kompetencji do zatrzymania jako formy krótkotrwałego pozbawienia wolności. Równie często jednak jak korzystają z niego w sposób uprawniony i zgodny z celem tego środka, tak często pojawia się ryzyko błędnego stosowania tego środka. Może być to skutkiem pomyłki albo celowego działania. Każde takie omyłkowe lub instrumentalne działanie albo choćby próba działania jest nieuprawnioną formą ingerencji w wolność jednostki. Stanowi nadużycie uprawnień przez organy procesowe.

Kontrola sądowa stanowi **formę środka kontrolnego i naprawczego**. Jest też instrumentem równoważącym, w którym bezstronność sądu i niezawisłość sędziego daje jednostce poczucie bezpieczeństwa prawnego i przestrzegania prawa¹³⁰. Poczucie to staje się tym ważniejsze, im bardziej organy władzy sięgają po instrumenty prawne celem ograniczenia wolności jednostek, a środki procesowe, takie jak zatrzymanie, traktują jak instrumenty realizacji własnej polityki. W Polsce zjawisko to jest szczególnie intensywne w ostatnich kilku latach. Chodzi przede wszystkim o dokonywanie zatrzymań osób, wobec których nie korzystano z jakiegokolwiek formy kontaktu procesowego – np. wezwania do stawienia się, a jednocześnie nie są to osoby, które ukrywają się przed wymiarem sprawiedliwości czy stanowią dla niego szczególne zagrożenie.

¹²⁸ Zob. P. Wiliński, P. Karlik [w:] *Konstytucja RP...*, t. I, red. M. Safjan, L. Bosek, art. 41, s. 1000–1002.

¹²⁹ Por. P. Wiliński, *Niezależność...*

¹³⁰ Por. P. Wiliński, *Rzetelny proces...*, s. 335–336.

Dotyczy to m.in. zatrzymań osób znanych publicznie, wykonujących zawody zaufania publicznego, np. adwokatów, prezesów dużych spółek. Zatrzymanie dokonane bez wcześniejszego wezwania do stawienia się, w podróży służbowej poza domem, choć znacznie łatwiejszy byłby kontakt w miejscu zamieszkania, przewożenie bezpośrednio po zatrzymaniu do odległych siedzib jednostek Policji, a więc taktyka typowa dla zatrzymania osób szczególnie niebezpiecznych, stanowiących zagrożenie dla otoczenia, często nie ma żadnego prawnego uzasadnienia. Takie instrumentalne zatrzymania zasługują na negatywną ocenę z punktu widzenia obowiązku poszanowania wolności jednostki i sięgania po zatrzymanie jako środek ostateczny. Bez kontroli sądowej jakże łatwo przekształciłyby się w niekontrolowane środki represyjnego oddziaływania na niepokorne wobec władzy jednostki.

Powyższe wskazuje, jak ważną gwarancję stanowi sądowa kontrola zatrzymania. Jednocześnie zwraca uwagę na to, co jest **podstawowym celem tej gwarancji**. Jest nim doprowadzenie do jak najszybszego uwolnienia osoby bezprawnie pozbawionej wolności. Gwarancje ustanowione w art. 41 ust. 2 Konstytucji RP mają jednak zastosowanie również w odniesieniu do osób, które były pozbawione wolności, lecz zostały uwolnione przed wniesieniem odwołania do sądu. W takim przypadku uruchomienie postępowania sądowego ma przede wszystkim umożliwić osobie pokrzywdzonej dochodzenie prawa do odszkodowania z tytułu bezprawnego pozbawienia wolności, zagwarantowanego w art. 41 ust. 5 Konstytucji RP. Wreszcie niewątpliwie stwierdzenie naruszeń prawa przez sąd może mieć znaczenie dla zainicjowania działań mających na celu zapobieganie podobnym naruszeniom prawa w przyszłości¹³¹.

Jak podkreślono w wyroku Trybunału Konstytucyjnego z 11.06.2002 r., SK 5/02, kontrola legalności pozbawienia wolności musi obejmować nie tylko legalność samej decyzji o pozbawieniu wolności, jej przesłanek i trybu podjęcia, **ale również sposób jej realizacji, a w szczególności czas trwania pozbawienia wolności**¹³².

Dokonujący kontroli pozbawienia wolności sąd uprawniony jest do **rzeczywistego zbadania okoliczności zatrzymania**, a zatem także przeprowadzenia niezbędnego w swojej ocenie postępowania dowodowego. Służy ono wszechstronnemu zbadaniu okoliczności pozbawienia wolności¹³³.

Istotne znaczenie w przypadku kontroli pozbawienia wolności **odgrywa czas**. Z art. 41 ust. 2 Konstytucji RP wynika prawo do niezwłocznej kontroli. Oznacza to, że niezwłoczność dotyczy jednak nie tyle samej kontroli, co rozstrzygnięcia jej wyniku. Zatem w istocie to orzeczenie sądu musi zostać wydane niezwłocznie. Konstytucja RP nakłada tym samym na ustawodawcę obowiązek wprowadzenia rozwiązań, które zagwarantują wydanie orzeczenia w tak określonym terminie¹³⁴.

¹³¹ Wyrok TK z 11.06.2002 r., SK 5/02.

¹³² Podobnie także wyrok TK z 6.12.2004 r., SK 29/04, OTK-A 2004/11, poz. 114.

¹³³ Por. wyrok TK z 13.07.2009 r., SK 46/08, OTK-A 2009/7, poz. 109.

¹³⁴ Por. wyrok TK z 11.06.2002 r., SK 5/02.

Za fundamentalne prawo osoby, której dotyczy kontrola legalności pozbawienia wolności, uznawane jest **prawo do bycia wysłuchanym**. Oznacza to obowiązek ustawodawcy takiego ukształtowania procedury, by zapewnić jednostce możliwość udziału w posiedzeniu sądu, a jednocześnie by była ona rzetelna i bezstronna¹³⁵. Należy wreszcie pamiętać, że korzystanie z gwarancji zawartych w art. 41 ust. 2 Konstytucji RP pozostaje w związku z **szeregiem innych gwarancji konstytucyjnych**. W szczególności dotyczy to gwarancji bezpośrednio i logicznie związanych, takich jak zawarte w art. 45 ust. 1 oraz w art. 78 Konstytucji RP¹³⁶. Oznacza to zatem jednocześnie, że w przypadku sądowej kontroli legalności pozbawienia wolności realizowane muszą być gwarancje, które powinny zostać zapewnione w ramach każdego postępowania sądowego niezależnie od jego charakteru i przedmiotu. „Zasada sprawiedliwej i rzetelnej procedury sądowej wymaga zatem zapewnienia w szczególności: prawa strony do wysłuchania, prawa do informowania i ujawniania w sposób czytelny motywów rozstrzygnięcia, prawa do przewidywalności rozstrzygnięcia, sprawnego rozstrzygnięcia sprawy w rozsądnym terminie oraz umożliwienia wszechstronnego zbadania okoliczności sprawy przez sąd”¹³⁷.

7. KONSTYTUCYJNE GWARANCJE PRAW ZATRZYMANEGO – ART. 41 UST. 3 KONSTYTUCJI RP

Przepis art. 41 ust. 3 Konstytucji RP zawiera gwarancje przysługujące osobie zatrzymanej¹³⁸. Zgodnie z jego treścią: „Każdy zatrzymany powinien być niezwłocznie i w sposób zrozumiały dla niego poinformowany o przyczynach zatrzymania. Powinien on być w ciągu 48 godzin od chwili zatrzymania przekazany do dyspozycji sądu. Zatrzymanego należy zwolnić, jeżeli w ciągu 24 godzin od przekazania do dyspozycji sądu nie zostanie mu doręczone postanowienie sądu o tymczasowym aresztowaniu wraz z przedstawionymi zarzutami”.

Gwarancje zawarte w art. 41 ust. 3 Konstytucji RP dotyczą zatrzymanego w rozumieniu procesowym, a więc przepis odnosi się do zatrzymania w związku z podejrzeniem popełnienia czynu zabronionego przez prawo¹³⁹. Ma zatem węższy zakres zastosowania niż art. 41 ust. 2 Konstytucji RP¹⁴⁰. Jednocześnie jednak ustanawia dodatkowe gwarancje, wzmacniające samo prawo do kontroli legalności pozbawienia wolności¹⁴¹.

¹³⁵ Wyrok TK z 6.12.2004 r., SK 29/04; podobnie wyrok TK z 8.01.2019 r., SK 6/16, OTK-A 2019, poz. 3.

¹³⁶ Wyrok TK z 13.07.2009 r., SK 46/08.

¹³⁷ Wyrok TK z 27.10.2015 r., K 5/14, OTK-A 2015/9, poz. 150.

¹³⁸ Zob. szerzej P. Wiliński, P. Karlik [w:] *Konstytucja RP...*, t. I, red. M. Safjan, L. Bosek, art. 41, s. 1002–1004.

¹³⁹ Wyrok TK z 11.06.2002 r., SK 5/02; Waltoś, Hofmański, *Proces*, 2020, s. 442; P. Kardas, *Upływ...*, s. 113–143.

¹⁴⁰ Wyrok TK z 6.12.2004 r., SK 29/04.

¹⁴¹ Zob. S. Zabłocki, *Rozpoznawanie...*, s. 225–229.

Konstytucja RP gwarantuje poprzez art. 41 ust. 3 bezpośrednio następujące dodatkowe gwarancje dla zatrzymanego:

- 1) **prawo do informacji o przyczynach zatrzymania** – przy czym informacja taka powinna spełniać co najmniej dwa konstytucyjne warunki: być przekazana niezwłocznie oraz być przekazana w formie zrozumiałej. Niezwłoczność rozumiana powinna być jako brak zwłoki wobec braku przeszkód obiektywnych, niezależnych od organu zatrzymującego. Wymóg komunikatywności informacji ujmowany powinien być zarówno w aspekcie obiektywnym, jak i subiektywnym – tzn. informacja ma być zrozumiała dla zatrzymanego. Znaczenie ma przy tym treść oraz forma jej przekazania. Realizacja gwarancji może zatem oznaczać niekiedy także konieczność udziału tłumacza w tej czynności (osoba głuchoniema, osoba nieposługująca się językiem polskim);
- 2) **niedopuszczalność przedłużenia zatrzymania przez organ niesądowy poza okres 48 godzin** – maksymalna granica czasowa zapobiec ma nadużywaniu zatrzymania i jego przekształceniu w faktyczny środek trwałego albo uporczywego pozbawiania wolności, a więc obejścia regulacji gwarancyjnych (np. o tymczasowym aresztowaniu);
- 3) **przekazanie do dyspozycji sądu na okres do 24 godzin** – czas zatrzymania do dyspozycji sądu ma charakter autonomiczny i maksymalny, tj. w razie przekazania zatrzymanego do dyspozycji sądu wcześniej niż z upływem 48 godzin od zatrzymania nie daje to możliwości przedłużenia zatrzymania przez sąd o tak „zaoszczędzone godziny”¹⁴². Zatem dopuszczalność dalszego stosowania tego środka po przekazaniu do dyspozycji sądu nie oznacza możliwości dokonywania przesunięć wskazanych terminów, tj. wydłużania jednego z nich ze względu na skrócenie drugiego¹⁴³;
- 4) **zwolnienie najpóźniej z upływem tego terminu albo doręczenie postanowienia o tymczasowym aresztowaniu wraz z przedstawionymi zarzutami** – gwarancja ta ma zapobiegać pokusom przekształcenia tego środka w długotrwałe pozbawienie wolności bez rozstrzygnięcia sądu. Brak rozstrzygnięcia w terminie, o którym mowa w art. 41 ust. 3 Konstytucji RP, przesądza o konieczności natychmiastowego zwolnienia. Taki sam skutek nastąpi w razie faktycznego wydania rozstrzygnięcia przy braku fizycznego doręczenia orzeczenia zatrzymanemu¹⁴⁴.

¹⁴² Zob. wnikiwe uwagi P. Kardasa, *Upływ...*, s. 113–143.

¹⁴³ Szerzej zob. J. Skorupka, *W kwestii...*, s. 447–448; A. Ludwiczek, *Krótkotrwałe...*, s. 460–471.

¹⁴⁴ Szerzej P. Wiliński, P. Karlik [w:] *Konstytucja RP...*, t. I, red. M. Safjan, L. Bosek, art. 41, s. 1003–1004.

8. PRAWO DO INFORMACJI I DOSTĘP DO AKT

Prawo do informacji przysługuje każdemu. Oczywiście w interesującym nas obszarze, tj. związanym ze stosowaniem środków przymusu, zakres tego prawa wyznaczają dwa uprawnienia – do posiadania informacji i do ich ochrony. Obejmuje ono bowiem zarówno prawo do uzyskania informacji, jak i prawo do ochrony informacji. W pierwszym przypadku jest to prawo do uzyskania informacji istotnych dla jednostki i ochrony jej interesów, w drugim – do ochrony informacji o sobie przed ich użyciem w sposób albo w celu naruszającym integralność informacyjną jednostki. Obie te sfery prawa do informacji podlegają, a w każdy razie w demokratycznym państwie prawa powinny podlegać szczególnej ochronie. Jej zakres obejmuje zatem:

- 1) prawo do pozyskania informacji – o przysługujących uprawnieniach;
- 2) prawo do pozyskania informacji – o ustaleniach i zgromadzonych dowodach;
- 3) prawo do ochrony informacji o sobie.

Prawo do pozyskania/uzyskania informacji istotnych dla jednostki i dla ochrony jej interesów to, innymi słowy, prawo dostępu do informacji, w pierwszym rzędzie do informacji posiadanych przez organy procesowe, a w drugiej kolejności przez inne organy państwa – o ile mają realne znaczenie dla dobrostanu jednostki. Ustawa procesowa i równorzędne jej przepisy procesowe ustanawiają w tym zakresie liczne gwarancje procesowe, w tym m.in. zwarte w art. 16 k.p.k. czy w formie bezpośrednich nakazów informowania jednostki o jej prawach (por. art. 300 k.p.k.). Jako że mieszczą się one w powszechnie przyjmowanym standardzie rzetelnego procesu, nie są co do zasady kwestionowane. Należy je rozważać zarówno jako prawo podmiotowe, jak też jako obowiązek informacyjny organów procesowych. Dotyczy on, po pierwsze, informacji o przysługujących uprawnieniach i ich źródłach, po drugie – informacji o posiadanych w sprawie ustaleniach i dowodach.

W zakresie pierwszej grupy brak jest konstytucyjnie usprawiedliwionych możliwości ograniczenia dostępu do informacji jednostce, a jednocześnie istnieją związane z konstytucyjną zasadą legalizmu (art. 7 Konstytucji RP), prawa do sądu (art. 45 ust. 1), prawa do obrony (art. 42 ust. 2) czy wolności osobistej (art. 41) obowiązki zapewnienia tych informacji jednostce. W tym zakresie największym i nierozwiązanym problemem jest niski standard jakości przekazywanych informacji. Dotyczy on formy informowania, która realizując formalny nakaz przekazania treści, nie wiąże się w zasadzie w żaden sposób z nakazem zrozumiałego przekazu informacji¹⁴⁵. Tego standardu nie spełnia w istocie sam ustawodawca, przekazując delegację do ustanowienia wzorów pouczeń informacyjnych w sposób pozwalający na realizację tylko formalnego wymogu informacyjnego. W rezultacie powstające wzory pouczeń są niejasne i niezrozumiałe dla adresatów. Szczególnie wstydlive i godne potępienia jest to, że

¹⁴⁵ Dotyczy to m.in. informacji o prawie dostępu do obrony. Zob. K. Kmiecik, *Informacja...*, s. 65–70.

powszechna wiedza o tym fakcie wśród przedstawicieli organów władzy ustawodawczej nie powoduje żadnych istotnych zmian standardu pouczeń. Rzadkie oddolne inicjatywy zmian nie są cenione ani wspierane. Temu niskiemu standardowi odpowiada praktyka realizacji obowiązków informacyjnych przez organy procesowe. Wręczanie nieczytelnych i niezrozumiałych formularzy albo tylko wymaganie ich podpisania jest powszechną praktyką, a bardzo rzadko powodem wstydu dla udzielającego niezrozumiałych pouczeń.

W zakresie drugiej grupy uprawnień dostępu do informacji – wiedzy o zgromadzonych na temat jednostki ustaleniach i dowodach – istniejące przepisy procesowe stanowią zazwyczaj bardziej albo mniej udany kompromis¹⁴⁶. Jest to wynik zderzenia norm nakazujących organom procesowym efektywne działanie dla realizacji celów procesu (w tym art. 2 § 1 k.p.k.) z gwarancjami praw jednostki. Jest to w istocie kolizja konstytucyjnych reguł – z jednej strony nakazu skutecznej ochrony społeczeństwa przed jednostkami naruszającymi porządek prawny (w istocie jest to stan prawnej hipotezy) wynikającego z zasady demokratycznego państwa prawa i zasady legalizmu (art. 2 i 7 Konstytucji RP), a z drugiej konstytucyjnymi nakazami ochrony wolności i praw jednostki zderzanej z władztwem państwa (m.in. art. 41 i 42 Konstytucji RP). Procesowym wyrazem takich kolizji są m.in. reguły dostępu do akt sprawy, zasady ochrony informacji chronionych, współcześnie także ochrony danych osobowych. Organy procesowe niechętnie dzielą się posiadanymi informacjami dotyczącymi ustaleń i dowodów w sprawie – czynią to tylko wtedy, gdy są do tego zobowiązane (por. art. 313, 321 k.p.k.). Niekiedy odbywa się to w wyniku szczególnie intensywnej walki procesowej, dla rozstrzygnięcia której konieczne jest dokonanie analizy standardu konstytucyjnego i jego formalne ogłoszenie (por. art. 156 § 5 i 5a k.p.k.)¹⁴⁷. Przykładem takiej kontroli był wyrok Trybunału Konstytucyjnego w sprawie K 42/07, w którym art. 156 § 5 k.p.k. uznany został za niezgodny z art. 2, art. 42 ust. 2 w zw. z art. 31 ust. 3 Konstytucji RP w zakresie, w jakim umożliwia arbitralne wyłączenie jawności tych materiałów postępowania przygotowawczego, które uzasadniają wnioski prokuratora w przedmiocie tymczasowego aresztowania¹⁴⁸.

Trzecia grupa to prawo do ochrony informacji o jednostce. Jest to prawo do ochrony informacji o jednostce przed ich użyciem w sposób albo w celu naruszającym integralność informacyjną jednostki. Określa się je trafnie mianem autonomii informacyjnej jednostki, której istotą jest pozostawienie każdej osobie swobody określenia sfery dostępności dla innych wiedzy o sobie¹⁴⁹. Znajduje bezpośrednią konstytucyjną podstawę w art. 51 ust. 1 Konstytucji RP, gwarantującym prawo do ochrony

¹⁴⁶ Por. M. Wąsek-Wiaderek, *Dostęp...*, s. 55 i n.

¹⁴⁷ Zob. S. Stachowiak, *Uwagi o środkach...*, s. 47–53; P. Kardas, *Z problematyki...*; P. Kardas, P. Wiliński, *O niekonstytucyjności...*; P. Wiliński, *Odmowa dostępu...*

¹⁴⁸ Wyrok TK z 3.06.2008 r., K 42/07; zob. też A. Sakowicz [w:] Sakowicz i inni, *Kodeks*, 2018, art. 156, s. 448–449.

¹⁴⁹ Wyrok TK z 11.10.2016 r., SK 28/15.

informacji¹⁵⁰. Zgodnie z treścią tego przepisu nikt nie może być obowiązany inaczej niż na podstawie ustawy do ujawniania informacji dotyczących jego osoby. Jest on ściśle powiązany z ust. 2, zgodnie z którym władze publiczne mogą pozyskiwać, gromadzić oraz udostępniać wyłącznie takie informacje o obywatelach, które są niezbędne w demokratycznym państwie prawnym, oraz z ust. 4, który stwarza gwarancję prawa żądania sprostowania informacji nieprawdziwych, niepełnych lub zebranych niezgodnie z ustawą. Ochroną objęta jest zatem każda informacja osobowa bez względu na jej zawartość treściową – mogą to być zarówno takie informacje, które narażają osobę na uczucie wstydu czy skępowania, ale i takie, które mają zawartość całkowicie indyferentną z punktu widzenia moralności czy obyczajaju.

W istocie art. 51 ust. 2 Konstytucji RP ma szersze zastosowanie, tj. także w zakresie wyżej wskazanego prawa jednostki dostępu do informacji o nim. Kreuje on dwa prawa podmiotowe:

- 1) prawo dostępu do dokumentów i zbiorów danych (przy czym ustawodawca zwykły może określić ograniczenia, co wynika z art. 51 ust. 3 Konstytucji RP);
- 2) prawo „każdego” do żądania sprostowania oraz usunięcia informacji nieprawdziwych, niepełnych oraz zebranych w sposób sprzeczny z ustawą (art. 51 ust. 4 Konstytucji RP). Spod działania tego prawa nie są bynajmniej wyłączone informacje zebrane w drodze działalności operacyjnej. Ponieważ jednak dane pochodzące z kontroli operacyjnej nie są ujawniane wobec zainteresowanego przy rozpoczęciu i w czasie trwania kontroli operacyjnej, możliwość skorzystania z uprawnienia, o którym mowa w art. 51 ust. 4 Konstytucji RP, *de facto* jest ograniczona¹⁵¹.

Z przepisu art. 51 ust. 2 Konstytucji RP wynika prawo podmiotowe jednostki do ochrony jej autonomii informacyjnej. Stanowi ona istotny element składowy prawa do prywatności i oznacza prawo do samodzielnego decydowania o ujawnianiu innym informacji dotyczących swojej osoby oraz prawo do sprawowania kontroli nad tymi informacjami, jeżeli znajdują się one w posiadaniu innych podmiotów¹⁵². Wynika z niego prawo jednostki do samodzielnego decydowania o ujawnianiu informacji o sobie. Obowiązek ujawnienia informacji o sobie stanowi ograniczenie autonomii informacyjnej. Ograniczenie takie może zostać wprowadzone tylko w drodze ustawy, przy czym nałożenie takiego obowiązku powinno mieścić się w granicach ingerencji państwa w sferę konstytucyjnych wolności i praw człowieka i obywatela, wyznaczonych przez art. 31 ust. 3 Konstytucji RP¹⁵³. Stanowi ono jednocześnie rozszerzenie omawianego wcześniej prawa do prywatności (art. 47 Konstytucji RP) i jego istotne wzmocnienie¹⁵⁴. Prawo to gwarantuje m.in. „pewien stan niezależności, w ramach którego jednostka może decydować o zakresie i zasięgu udostępniania i komunikowania

¹⁵⁰ Zob. M. Wild [w:] *Konstytucja RP...*, t. I, red. M. Safjan, L. Bosek, art. 51, s. 1221–1235.

¹⁵¹ Wyrok TK z 12.12.2005 r., K 32/04.

¹⁵² Wyrok TK z 22.07.2014 r., K 25/13, OTK-A 2014/7, poz. 76.

¹⁵³ Wyrok TK z 19.02.2002 r., U 3/01.

¹⁵⁴ Wyrok TK z 12.11.2002 r., SK 40/01.

innym osobom informacji o swoim życiu”. Przedmiotem ochrony są bowiem wartości akcentujące możliwość prowadzenia swych spraw, decydowania o swym życiu i o rodzajach więzi personalnych z innymi z maksymalną swobodą, a zarazem z najmniejszym stopniem ingerencji świata zewnętrznego w tę sferę, która jest domeną własnej aktywności jednostki. Ów wspólny „korzeń aksjologiczny” prawa do życia prywatnego oraz do ochrony danych osobowych decyduje w dużym stopniu o potrzebie poszukiwania wspólnego uzasadnienia dla uznania za dopuszczalną ingerencji zewnętrznej w świat „odosobnienia jednostki”.

Zakaz wkraczania w autonomię informacyjną jednostki w sposób zbędny z punktu widzenia standardów demokratycznego państwa prawa chroni każdą jednostkę. Ani więc względy celowości, ani wygody władzy nie uzasadniają naruszenia autonomii informacyjnej. Jej naruszenie może nastąpić, jeżeli jest to „konieczne w demokratycznym państwie prawnym”¹⁵⁵. Naruszenia autonomii informacyjnej poprzez żądanie niekoniecznych, lecz wygodnych dla władzy publicznej informacji o jednostce, jest typowym dla czasów współczesnych instrumentem, po który władza publiczna chętnie sięga i dzięki któremu uzyskuje potwierdzenie swej pozycji wobec jednostki¹⁵⁶.

Ocena zachowania przez ustawodawcę zwykłego zasady proporcjonalności w aspekcie możliwości pozyskiwania przez władze publiczne informacji o obywatelach może i powinna być przeprowadzana na podstawie współstosowanych przepisów art. 51 ust. 2 oraz art. 31 ust. 3 Konstytucji RP. Poza koniecznością wskazania interesu mieszczącego się w katalogu zawartym w art. 31 ust. 3 Konstytucji RP przesłanką legalności wkroczenia w zakres autonomii informacyjnej jednostki jest stwierdzenie, że wprowadzona regulacja ustawodawcza jest w stanie doprowadzić do zamierzonych przez nią skutków (zasada przydatności), jest niezbędna dla ochrony interesu publicznego, z którym jest powiązana (zasada konieczności), a jej efekty pozostają w proporcji do ciężarów nakładanych przez nią na obywatela¹⁵⁷.

Na tej samej podstawie ochronie podlegają także **dane osobowe jednostki**¹⁵⁸. Chronione są w ramach gwarancji art. 51 Konstytucji RP wszystkie informacje o jednostce, a także sam sposób postępowania z nimi. Konstytucja RP nie zna prawa „dostępu do informacji”. Znane są jej natomiast: konstytucyjne prawo dostępu każdego do dotyczących go urzędowych dokumentów i zbiorów danych (art. 51 ust. 3) oraz prawo żądania sprostowania oraz usunięcia informacji nieprawdziwych, niepełnych lub zebranych w sposób sprzeczny z ustawą (art. 51 ust. 4)¹⁵⁹. Jak wskazuje Trybunał Konstytucyjny, żaden interes państwa nie może sankcjonować i usprawiedliwiać zachowywania w urzędowych dokumentach i zbiorach danych informacji nieprawdziwych,

¹⁵⁵ Wyrok TK z 20.11.2002 r., K 41/02.

¹⁵⁶ Wyrok TK z 20.11.2002 r., K 41/02; wyrok TK z 20.06.2005 r., K 4/04, OTK-A 2005/6, poz. 64.

¹⁵⁷ Wyrok TK z 17.06.2008 r., K 8/04, OTK-A 2008/5, poz. 81.

¹⁵⁸ Wyrok TK z 12.11.2002 r., SK 40/01.

¹⁵⁹ Wyrok TK z 26.10.2005 r., K 31/04, OTK-A 2005/9, poz. 103.

niepełnych czy zebranych w sposób sprzeczny z ustawą¹⁶⁰. Konieczne jest przy tym podkreślenie, że przepis art. 51 ust. 4 Konstytucji RP nie zawiera, jak w przypadku art. 51 ust. 3, upoważnienia do ustawowego ograniczenia wskazanego w nim prawa. Nie oznacza to jednak, że art. 31 ust. 3 Konstytucji RP nie ma tu zastosowania. Ze względu na podwójny charakter gromadzonych dokumentów i danych, będących nie tylko informacjami o osobie, lecz także dokumentami o charakterze historycznym, zawierającym wiedzę o rodzajach i metodach działania organów bezpieczeństwa totalitarnego państwa, nie może wchodzić w grę ich usunięcie i takie stanowisko znajduje uzasadnienie w art. 31 ust. 3 Konstytucji RP¹⁶¹. Dostęp do „dokumentów i zbiorów danych dotyczących danej osoby” podlega ochronie wynikającej z art. 51 ust. 3 Konstytucji RP. Ograniczenie prawa dostępu „każdego” do dotyczących go urzędowych dokumentów i zbiorów danych może mieć miejsce jedynie w drodze regulacji ustawowej. Ograniczenia te nie mogą być jednak kształtowane dowolnie, a przede wszystkim nie występuje tu uchylenie generalnej zasady wyrażonej w art. 31 ust. 3 Konstytucji RP¹⁶².

9. PRAWO DO HUMANITARNEGO TRAKTOWANIA – ART. 41 UST. 4 KONSTYTUCJI RP

Zgodnie z art. 41 ust. 4 Konstytucji RP: „Każdy pozbawiony wolności powinien być traktowany w sposób humanitarny”¹⁶³. Nakaz humanitarnego traktowania to nic innego jak nakaz traktowania z poszanowaniem ludzkiej godności i integralności. Gwarancja ta wzmacnia pozostałe gwarancje dotyczące osoby pozbawionej wolności, niezależnie od tego, w jaki sposób nastąpiło to pozbawienie wolności, o jaką formę pozbawienia i czas trwania chodzi.

Prawo do humanitarnego traktowania ma charakter absolutny. Jest to jedno z niewielu praw jednostki, o którym można powiedzieć, że nie może być w żadnych warunkach ograniczone¹⁶⁴.

Jak podkreśla w swym orzecznictwie Trybunał Konstytucyjny, wymóg humanitarnego traktowania osób pozbawionych wolności również jest konsekwencją ochrony godności człowieka wyrażonej w art. 30 Konstytucji RP. Obejmuje on więcej niż tylko niestosowanie tortur, kar cielesnych oraz okrutnego, nieludzkiego i poniżającego traktowania¹⁶⁵. „Traktowanie humanitarne musi uwzględniać minimalne potrzeby każdego człowieka, z uwzględnieniem przeciętnego poziomu życia w danym

¹⁶⁰ Wyroki TK z 11.05.2007 r., K 2/07, OTK-A 2007/5, poz. 48, oraz z 14.10.2015 r., Kp 1/15, OTK-A 2015/9, poz. 147.

¹⁶¹ Wyrok TK z 26.10.2005 r., K 31/04; wyrok TK z 13.12.2011 r., K 33/08.

¹⁶² Wyrok TK z 20.10.2010 r., P 37/09.

¹⁶³ P. Wiliński, P. Karlik [w:] *Konstytucja RP...*, t. I, red. M. Safjan, L. Bosek, art. 41, s. 1003–1004.

¹⁶⁴ Wyrok TK z 26.05.2008 r., SK 25/07, OTK-A 2008/4, poz. 62.

¹⁶⁵ Wyrok TK z 31.03.2015 r., U 6/14, OTK-A 2015/3, poz. 34.

społeczeństwie i wymaga od władzy publicznej pozytywnych działań w celu zaspokojenia tych potrzeb”¹⁶⁶.

Nakaz humanitarnego traktowania osoby pozbawionej wolności to bez wątpienia gwarancja w sposób szczególny adresowana do organów procesowych i sposobu ich stosowania prawa. Traktowanie, o którym mowa, to nic innego jak postępowanie, zachowanie wobec jednostki, odpowiedni sposób podejścia. Wskazanie, że ma być on humanitarny, powinno oznaczać postępowanie wobec jednostki w sposób co najmniej taki, w jaki chcieliby być traktowani sami przedstawiciele organów procesowych w analogicznej sytuacji, z poszanowaniem godności, podmiotowości i integralności osoby. Koniecznym elementem tego podejścia jest zrozumienie miejsca, czasu i okoliczności podejmowanych czynności, które dla jednostki mogą nie być tylko rutynowym zastosowaniem po raz kolejny tego samego środka, lecz wstrząsającym do głębi przeżyciem, połączonym z niepewnością o swój los, a być może także osób najbliższych. Obserwacja praktyki procesowej, zwłaszcza wiążącej się ze stosowaniem zatrzymania, procedurą stosowania tymczasowego aresztowania czy kierowania na obserwację psychiatryczną połączoną z internacją pozwala stwierdzić, że początek i koniec istoty gwarancji z art. 41 ust. 4 Konstytucji RP mieści się w nastawieniu przedstawicieli organu procesowego.

10. PRAWO WŁASNOŚCI – ART. 64 UST. 3 KONSTYTUCJI RP

Istotną gwarancją konstytucyjną związaną ze stosowaniem środków przymusu procesowego jest także konstytucyjne prawo własności¹⁶⁷. Niektóre ze środków przymusu procesowego ograniczają wprost albo pośrednio prawo własności, prowadząc do czasowego albo trwałego pozbawienia możliwości dysponowania własną rzeczą. Inne są równoznaczne z pozbawieniem prawa własności albo do takiego skutku prowadzą. Szczególnie wrażliwe środki przymusu z punktu widzenia ograniczenia czy pozbawienia własności to:

- 1) poręczenie majątkowe i jego częściowy albo zupełny przepadek;
- 2) zabezpieczenie majątkowe, w tym ustanowienie zarządu przymusowego;
- 3) tymczasowe zajęcie mienia ruchomego;
- 4) nakaz opuszczenia lokalu mieszkalnego.

W każdym przypadku, gdy należące do jednostki mienie – stanowiące jej majątek ruchomy czy nieruchomy – będzie przedmiotem oddziaływania organów procesowych w związku prowadzonymi czynnościami procesowymi albo przy ich okazji, granice dopuszczalnych ingerencji wyznaczone będą m.in. przez gwarancję wynikającą z art. 64 ust. 1 Konstytucji RP.

¹⁶⁶ Wyrok TK z 26.05.2008 r., SK 25/07; por. także wyrok TK z 20.11.2012 r., SK 3/12.

¹⁶⁷ Por. S. Jarosz-Żukowska, *Konstytucyjne...*, s. 135–146; wyrok TK z 23.05.2006 r., SK 51/05, OTK-A 2006/5, poz. 58.

Wypada zacząć od przypomnienia, że prawo własności przysługuje jednostce niezależnie od roli procesowej, w jakiej występuje w procesie karnym. Także status podejrzanego czy oskarżonego nie wpływa sam w sobie na ten stan.

Własność jest podstawową formą prawną korzystania z rzeczy¹⁶⁸. Podstawową treścią art. 64 ust. 1 Konstytucji RP jest wyrażenie prawa „każdego” do własności, innych praw majątkowych i prawa dziedziczenia¹⁶⁹. W konsekwencji zagwarantowanie ochrony własności (jak i prawa dziedziczenia) stanowi zatem konstytucyjną powinność państwa, przy czym powinność ta ma charakter publicznoprawny i urzeczywistniana jest zarówno przez działania o charakterze prawodawczym (ukształtowanie podstawowych instytucji prawnych konkretyzujących treść prawa własności, określenie granic ochrony prawa własności), jak i faktyczne czynności organów państwa, w szczególności sądownictwa, mające za przedmiot ochronę dóbr stanowiących czyjąś własność¹⁷⁰. Negatywna strona własności oznacza, że inne podmioty prawa nie mogą ingerować w sferę uprawnień właściciela. Wyjątkowo tylko dopuszczalne może być wkroczenie innej osoby w sferę uprawnień właściciela¹⁷¹.

Gwarancje ochrony własności mają zastosowanie w przypadku, gdy ktoś jest pozbawiany własności, ewentualnie jego prawo jest ograniczane, wbrew jego woli¹⁷². Konstytucyjna ochrona praw majątkowych polega nie tylko na eliminowaniu działań faktycznych prowadzących do uniemożliwienia uprawnionemu korzystania z przysługującego prawa, ale także na takim ukształtowaniu unormowań pozytywnych dotyczących treści danego prawa, które w znacznym stopniu ogranicza niebezpieczeństwo jednostronnego zniweczenia ekonomicznej istoty danego prawa, związanego z zachowaniem jego realnej wartości¹⁷³.

W przypadku praw majątkowych objętych zakresem art. 64 Konstytucji RP naruszenie istoty prawa następuje w sytuacji, gdy wprowadzane ograniczenia dotyczą podstawowych uprawnień składających się na treść danego prawa i uniemożliwiają realizowanie przez to prawo funkcji, jaką ma ono spełniać w porządku prawnym opartym na założeniach art. 20 Konstytucji RP¹⁷⁴.

Wszystkie prawa majątkowe muszą podlegać ochronie prawnej. Na ustawodawcy zwykłym spoczywa tym samym nie tylko obowiązek pozytywny ustanowienia przepisów i procedur udzielających ochrony prawnej prawom majątkowym, ale także obowiązek negatywny powstrzymania się od przyjmowania regulacji, które owe prawa mogłyby pozbawiać ochrony prawnej lub też ochronę tę ograniczać¹⁷⁵. W przypadku

¹⁶⁸ Wyrok TK z 25.02.1999 r., K 23/98.

¹⁶⁹ Wyrok TK z 13.04.1999 r., K 36/98, OTK 1999/3, poz. 40.

¹⁷⁰ Wyrok TK z 11.05.1999 r., K 13/98, OTK 1999/4, poz. 74.

¹⁷¹ Wyrok TK z 25.05.1999 r., SK 9/98, OTK 1999/4, poz. 78.

¹⁷² Wyrok TK z 22.11.2005 r., SK 8/05, OTK-A 2005/10, poz. 117.

¹⁷³ Wyrok TK z 3.10.2000 r., K 33/99, OTK 2000/6, poz. 188.

¹⁷⁴ Wyrok TK z 10.10.2000 r., P 8/99, OTK 2000/6, poz. 190; zob. też wyroki TK z: 12.01.1999 r., P 2/98, a także z 25.05.1999 r., SK 9/98.

¹⁷⁵ Wyrok TK z 13.04.1999 r., K 36/98.

prawa własności „przepisy ustawowe nie mogą niweczyć podstawowych uprawnień składających się na treść prawa własności, takich jak możliwość korzystania, pobierania pożytków lub pośredniego eksploataowania przedmiotu własności”¹⁷⁶. Co oczywiste przepisy te nie mogą też przekraczać granic wyznaczonych w art. 46 Konstytucji RP¹⁷⁷.

Równa dla wszystkich podmiotów ochrona praw podmiotowych nie dotyczy jednak gwarancji określonej treści prawa majątkowego, jego skuteczności względem określonych osób itp., lecz istnienia przewidzianych w ustawodawstwie praw majątkowych i równego traktowania uprawnionych. Oznacza to, że ustawodawca, tworząc określone prawa majątkowe i mając szeroką swobodę w kreowaniu ich treści, musi liczyć się z koniecznością respektowania zasad wskazanych w art. 64 Konstytucji RP¹⁷⁸.

Z konstytucyjnego punktu widzenia ochrona określonego prawa majątkowego obejmuje również ochronę możliwości jego realizacji, a także uwzględnienie szerszego kontekstu systemowego, w którym prawo to funkcjonuje. W szczególności, co podkreślił Trybunał Konstytucyjny w orzeczeniu z 19.12.2002 r., ustawodawca nie może doprowadzić do tak istotnego zawężenia możliwości realizacji przyznanego prawa podmiotowego, że w istocie prowadzi to do powstania prawa nierealizowalnego, swojego *nudum ius*, praktycznie pozbawionego więc wartości majątkowej¹⁷⁹.

Prawo własności nie jest jednak prawem nieograniczonym. Ograniczenia własności są dopuszczalne z zachowaniem warunków z art. 31 ust. 3 Konstytucji RP¹⁸⁰. Przeciwnie, do istoty tego prawa należą z jednej strony swoboda korzystania z rzeczy własnej, z drugiej zaś pewne jej ograniczenia stanowiące swoistą granicę istoty prawa własności, a w konsekwencji także granicę ochrony tego prawa¹⁸¹. Tę cechę własności jako instytucji prawnej wyraża właśnie Konstytucja RP w art. 64 ust. 3, stwierdzając *expressis verbis* dopuszczalność ograniczenia własności¹⁸².

Wymóg ustanawiania ograniczeń w ustawie oznacza m.in., że ustawa powinna z odpowiednią precyzją określać formy i zakres ingerencji w dane prawo. Wymóg ten stanowi konkretyzację – w dziedzinie praw i wolności konstytucyjnych – ogólnej zasady określoności regulacji prawnych¹⁸³. Jeżeli jednak zakres ograniczeń prawa własności przybierze taki rozmiar, że niwecząc podstawowe składniki prawa własności, wydrąży je z rzeczywistej treści i przekształci w pozór tego prawa, to naruszona zostanie podstawowa treść prawa własności, co jest konstytucyjnie niedopuszczalne. Ocena każdego konkretnego unormowania ingerującego w prawo własności musi być przy tym dokonywana na tle wszystkich ograniczeń już istniejących¹⁸⁴. Jest oczywiste,

¹⁷⁶ Wyrok TK z 10.10.2000 r., P 8/99.

¹⁷⁷ Zob. P. Wiliński, *Konstytucyjne...*, s. 794–796.

¹⁷⁸ Wyrok TK z 19.12.2002 r., K 33/02, OTK-A 2002/7, poz. 97.

¹⁷⁹ Wyrok TK z 15.12.2004 r., K 2/04, OTK-A 2004/11, poz. 117.

¹⁸⁰ Wyrok TK z 25.02.1999 r., K 23/98.

¹⁸¹ Wyrok TK z 25.05.1999 r., SK 9/98.

¹⁸² Wyrok TK z 12.01.1999 r., P 2/98.

¹⁸³ Wyrok TK z 7.11.2006 r., SK 42/05, OTK-A 2006/10, poz. 148.

¹⁸⁴ Wyrok TK z 17.05.2006 r., K 33/05, OTK-A 2006/5, poz. 57.

że własność jest jednym z fundamentalnych praw podmiotowych jednostki, chronionych konstytucyjnie. Unormowanie zatem w rozporządzeniu, a nie w ustawie, zasad rządzących jej pozbawieniem jest w oczywisty sposób naruszeniem art. 64 ust. 3 Konstytucji RP przez akt, który na to zezwala, i akt, który tego dokonuje¹⁸⁵.

W orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego wskazuje się, że art. 64 ust. 3 Konstytucji RP pełni podwójną rolę. Po pierwsze, stanowi jednoznaczną i wyraźną konstytucyjną podstawę wprowadzania ograniczeń prawa własności. Po drugie, zawarte w nim przesłanki dopuszczalności ograniczenia własności mogą stanowić zarówno formalne, jak i materialne kryterium dla kontroli dokonanych przez prawodawcę ograniczeń. Nie są to jednakże wszystkie konstytucyjne obwarowania zawężające jego swobodę w tym zakresie. Przedmiotem badania w tej sprawie jest zarzut naruszenia przez ustawodawcę zasady zakazu nadmiernej ingerencji w sferę praw i wolności jednostki (tzw. zasada proporcjonalności)¹⁸⁶.

Ograniczenia prawa własności dopuszczalne są tylko w zakresie, w jakim nie naruszają „istoty” tego prawa¹⁸⁷. W razie przekroczenia tej granicy możemy mieć do czynienia z bezprawnym pozbawieniem wolności albo wyjątkowo tylko prawnie dopuszczalnym legalnym wyzbyciem własności. Konstytucja RP dopuszcza „tylko dwie instytucje, które mogą prowadzić do pozbawienia własności, a tym samym naruszenia istoty tego prawa. Najdalej idąca ingerencja w prawo własności może przejawiać się albo w formie wywłaszczenia, które zgodnie z art. 21 ust. 2 Konstytucji dopuszczalne jest jedynie wówczas, gdy jest dokonywane na cele publiczne i za słusznym odszkodowaniem, albo w formie przepadku rzeczy, o którym mowa w art. 46 Konstytucji. Niezależnie zatem od tego, czy ustawodawca posłużył się wprost pojęciem «przepadku rzeczy», czy też określeniami synonimicznymi, a mianowicie «odjęciem własności», czy też «przejęciem, przejściem własności», w znaczeniu konstytucyjnym pozbawienie prawa własności, o ile nie przejawia się w formie wywłaszczenia, o którym mowa w art. 21 ust. 2 Konstytucji, musi spełniać łącznie wymogi określone w art. 46 Konstytucji”¹⁸⁸.

11. PRAWO DO ODSZKODOWANIA – ART. 41 UST. 5 KONSTYTUCJI RP

Zgodnie z art. 41 ust. 5 Konstytucji RP: „Każdy bezprawnie pozbawiony wolności ma prawo do odszkodowania”. To kolejna wyjątkowa gwarancja konstytucyjna¹⁸⁹. Jej istota wyraża się w obowiązku następczego działania państwa, mającego charakter rekompensacyjny wobec stwierdzonego bezprawnego pozbawienia wolności

¹⁸⁵ Wyrok TK z 16.03.2004 r., K 22/03, OTK-A 2004/3, poz. 20.

¹⁸⁶ Wyrok TK z 11.05.1999 r., K 13/98.

¹⁸⁷ Wyrok TK z 12.01.2000 r., P 11/98.

¹⁸⁸ Wyrok TK z 25.05.2016 r., Kp 2/15, OTK-A 2016, poz. 23.

¹⁸⁹ P. Wiliński, *Odszkodowanie...*

jednostki¹⁹⁰. Jest to zatem środek następczy, który nie zapobiegnie naruszeniu wolności jednostki ani nie przywróci jej poszanowania naruszonego prawa, lecz ma stanowić wyraz widocznej kompensacji tego naruszenia¹⁹¹.

Interesujący jest w tej gwarancji stopień szczegółowości określenia podstawy ubiegania się o odszkodowanie. Wskazane tu gwarancje pozostają w ścisłym związku z art. 77 ust. 1 Konstytucji RP¹⁹². W odróżnieniu jednak od art. 77 ust. 1 przepis art. 41 ust. 5 Konstytucji RP w sposób precyzyjny określa zdarzenie, które może być podstawą przyznania odszkodowania – jest nią bezprawne pozbawienie wolności¹⁹³. Ta wyjątkowa i dedykowana konkretnej sytuacji prawnej gwarancja stanowi kolejne podkreślenie, jak wyjątkowe znaczenie w katalogu praw i wolności ma wolność osobista i jak drastycznym jej ograniczeniem jest pozbawienie wolności. Prawo do odszkodowania z art. 41 ust. 5 Konstytucji RP jest jednocześnie **jednym z wypadków wynagrodzenia szkody przysługującego za niezgodne z prawem działanie organu władzy publicznej**¹⁹⁴.

W orzecznictwie konstytucyjnym podkreśla się trafnie, że bezprawne pozbawienie wolności skutkuje zawsze poniesieniem przez osobę pozbawioną wolności szkody o charakterze niematerialnym (krzywdy), niezależnie od występujących w takim wypadku sytuacyjnie zróżnicowanych co do zakresu i rozmiaru majątkowych następstw wymagających kompensacji. Odszkodowanie na rzecz poszkodowanego z tytułu pozbawienia wolności powinno mieć co do zasady charakter pełny w tym sensie, że powinno rekompensować szkodę zarówno materialną, jak i niematerialną¹⁹⁵. Z tego powodu pojęcie odszkodowania w rozumieniu art. 41 ust. 5 Konstytucji RP należy rozumieć szeroko. Odpowiadają mu na poziomie regulacji ustawowej odszkodowanie obejmujące kompensatę poniesionych strat oraz zadośćuczynienie zawierające reakcje na doznaną krzywdę.

Konstytucja RP nie wskazuje **metod wyliczenia należnego odszkodowania i zadośćuczynienia**. Dostrzega się jednak w orzecznictwie konstytucyjnym, że o ile szkoda majątkowa jest mierzalna (doznana strata, utracony zysk), o tyle szkoda niemajątkowa jest – podobnie jak krzywda – niewyliczalna w sposób matematyczny. Naprawienie takiej szkody musi się odbywać w sposób zryczałtowany, przez przyznanie kwoty „odpowiedniej”, o której wysokości z natury rzeczy musi decydować organ orzekający¹⁹⁶. Adekwatnych instrumentów dostarczają w tym zakresie przede wszystkim przepisy rozdziału 58 k.p.k. oraz stosowane odpowiednio przepisy Kodeksu

¹⁹⁰ Zob. K. Ścisłowicz, *Konstytucyjne...*, s. 490–500; zob. M. Wąsek-Wiaderek, *Kilka uwag...*, s. 575–591.

¹⁹¹ Por. Ł. Chojniak, *Odszkodowanie...*, s. 5–11.

¹⁹² Zob. A. Bulsiewicz, *Konstytucyjna...*, s. 259–266.

¹⁹³ Wyrok TK z 1.03.2011 r., P 21/09, OTK-A 2011/2, poz. 7; zob. K. Sychta, *Konstytucyjność...*, s. 659–675; D. Dudek, *Konstytucyjna wolność...*, s. 236–239.

¹⁹⁴ Wyrok TK z 11.10.2012 r., SK 18/10, OTK-A 2012/9, poz. 105.

¹⁹⁵ Wyrok TK z 1.03.2011 r., P 21/09.

¹⁹⁶ Por. m.in. wyrok TK z 4.12.2001 r., SK 18/00, OTK 2001/8, poz. 256.

cywilnego i Kodeksu postępowania cywilnego w zakresie sposobu wyliczenia odszkodowania i zadośćuczynienia.

Fakt zakotwiczenia prawa do odszkodowania w Konstytucji RP nie oznacza, że uprawniony do jego otrzymania zwolniony jest z konieczności **skutecznego zgłoszenia swojego żądania** w trybie i czasie przewidzianym w ustawach. To bowiem niesłusznie pozbawiony wolności posiada inicjatywę, czyli jest uprawniony do dochodzenia odszkodowania i zadośćuczynienia. Wskazuje się więc trafnie, że dochodząc tych roszczeń, uprawniony powinien stosować się do całości regulacji prawnych, a nie może poprzestać na twierdzeniu, że odszkodowanie mu się należy, zatem powinien je otrzymać, rzeczą organów państwa zaś jest znaleźć sposób, by to wykonać¹⁹⁷.

Z drugiej strony **ustawowe granice dochodzenia odszkodowania** mają swoje konstytucyjnie gwarantowane granice. Zatem ustawodawca nie ma zupełnej swobody kształtowania tych reguł, lecz musi przestrzegać tej granicy i pozostałych wymogów konstytucyjnych, musi spełniać test określoności przepisów, dawać uprawnionemu realne możliwości dochodzenia odszkodowania i zadośćuczynienia w zakresie terminów i innych wymogów, a wreszcie nie może naruszać istoty prawa do odszkodowania¹⁹⁸.

12. STOSOWANIE TYMCZASOWEGO ARESZTOWANIA

Tymczasowe aresztowanie to oczywiście najbardziej dolegliwy ze środków przymusu¹⁹⁹. Zbliżone jest w istocie do kary pozbawienia wolności, a nawet ze względu na stopień uciążliwości towarzyszących pozbawieniu wolności może być uznawane za bardziej dolegliwe. Wiąże się bowiem nie tylko z realnym odebraniem jednostce wolności, co towarzyszy karze pozbawienia wolności, ale jest zazwyczaj stosowane jako środek nagły, najczęściej poprzedzony zatrzymaniem, bez uprzedzenia, z zaskoczenia, bez wezwania do dobrowolnego stawiennictwa (ewentualnie w innym celu) jak w przypadku odbywania kary pozbawienia wolności. Dotyczy ono zarówno osób poszukiwanych, jak i tych, które z możliwości tymczasowego aresztowania nie zdają sobie sprawy. Ponadto ze względu na ograniczenie zagrożenia mataczenia wiąże się często z ograniczeniem albo pozbawieniem kontaktu z najbliższymi, otrzymywania paczek, prowadzenia korespondencji. Oczywiście wyłączone jest uzyskiwanie przepustek czy przerw w pozbawieniu wolności. Dolegliwość jest szczególnie intensywna.

Tymczasowe aresztowanie oznacza realne pozbawienie wolności o **charakterze przejściowym**, tj. tymczasowo, do chwili ustąpienia powodów izolacji. W praktyce bywa środkiem długotrwałym, którego stosowanie trwać może nie tylko miesiące, ale często lata. Nie ma ustalonej górnej granicy stosowania tego środka. Gwarancją

¹⁹⁷ Wyrok TK z 11.10.2012 r., SK 18/10.

¹⁹⁸ Wyrok TK z 11.10.2012 r., SK 18/10.

¹⁹⁹ Zob. D. Dudek, *Konstytucyjna wolność...*, s. 245–382.

kontroli nad tymczasowym aresztowaniem jest wyłączna kompetencja sądu do jego stosowania, przedłużania i kontrolowania. Jest to środek, za którego niesłuszne zastosowanie przysługuje odszkodowanie.

Nic dziwnego, że w zasadzie każda regulacja procesowa dotycząca bezpośrednio albo pośrednio tymczasowego aresztowania zasługuje na szczególną uwagę z punktu widzenia standardów konstytucyjnych. Badanie konstytucyjności przepisów Kodeksu postępowania karnego i innych ustaw (np. w zakresie prawa wykonawczego) inicjowane jest przez wszystkie strony postępowania, a także przez podmioty specjalne, tj. Rzecznika Praw Obywatelskich, czy Prokuratora Generalnego. W ten sposób – w odniesieniu do gwarancji i praw zapisanych w Konstytucji RP – rekonstruowany jest pewien standard konstytucyjny tymczasowego aresztowania²⁰⁰. W tym zakresie należy wskazać przede wszystkim na następujące ustalenia:

1) **w zakresie istoty środka:**

- a) tymczasowe aresztowanie w oczywisty sposób wkracza w konstytucyjnie chronioną wolność osobistą człowieka. Z przepisów procedury karnej wynika, że jest ono wyjątkowym środkiem zapobiegawczym, stosowanym dla zapewnienia prawidłowego toku postępowania, a także w celu zapobieżenia popełnieniu przez oskarżonego nowego ciężkiego przestępstwa. Zastosowanie tego środka możliwe jest tylko wówczas, gdy zebrany w sprawie materiał dowodowy wskazuje na duże prawdopodobieństwo popełnienia przez oskarżonego zarzucanego mu czynu²⁰¹;
- b) instytucja tymczasowego aresztowania wskazuje na wyjątkowość tego środka zapobiegawczego i ograniczoną możliwość jego stosowania. Realizację konstytucyjnego prawa do obrony i ochrony wolności osobistej zapewniają ponadto liczne gwarancje procesowe, m.in.: stosowanie tymczasowego aresztowania tylko na podstawie postanowienia sądu, nakaz jego uchylenia, gdy ustaną przyczyny, wskutek których zostało zastosowane, możliwość zaskarżenia postanowienia o tymczasowym aresztowaniu oraz składania w każdym czasie wniosków o jego uchylenie, wreszcie udział obrońcy w przesłuchaniu oskarżonego przed zastosowaniem tego środka i możliwość porozumiewania się z obrońcą podczas jego trwania, a nade wszystko ograniczony czas stosowania tymczasowego aresztowania, wzmocniony koniecznością odstąpienia od jego stosowania, gdy istnieje poważne niebezpieczeństwo dla życia lub zdrowia oskarżonego lub aresztowanie rodziłoby wyjątkowo ciężkie skutki dla oskarżonego lub jego najbliższej rodziny²⁰²;
- c) instytucja tymczasowego aresztowania z istoty swojej ma być bowiem nie tylko instytucją aresztowania, a więc znacznego ograniczenia wolności osobistej, ale

²⁰⁰ Zob. A. Michałek, *Wpływ...*

²⁰¹ Wyrok TK z 17.02.2004 r., SK 39/02; zob. także wyrok TK z 10.12.2012 r., K 25/11, OTK-A 2012/11, poz. 132.

²⁰² Wyrok TK z 17.02.2004 r., SK 39/02.

- i środkiem tymczasowym – stosowanym jedynie przez czas określony wobec osoby nieskazanej, objętej domniemaniem niewinności. W myśl cytowanego przepisu zakończenie tak stosowanego i przedłużanego tymczasowego aresztowania nie wynika z ograniczeń ustawowych, a więc związanych z istotą instytucji prawnej, lecz z ograniczeń rzeczywistych, wynikających z przebiegu faktycznych czynności procesowych, odnoszących się do wymienionego w przepisie katalogu przesłanek przedłużania stosowania tymczasowego aresztowania²⁰³;
- d) w istotę tymczasowego aresztowania wpisane jest prowizoryczne pozbawienie oskarżonego wolności²⁰⁴;
- e) tymczasowe aresztowanie jest bez wątpienia najbardziej dolegliwym i kontrowersyjnym środkiem przymusu. Drastyczność i kontrowersyjność tego środka wynika z jego bezpośredniej ingerencji w sferę wolności człowieka – tymczasowe aresztowanie jest jedynym środkiem izolacyjnym spośród środków zapobiegawczych, polegającym na pozbawieniu wolności człowieka niewinnego w świetle prawa. Stosowane jest ono z reguły jeszcze w postępowaniu przygotowawczym wobec osoby mającej konstytucyjnie i ustawowo zagwarantowane, do momentu prawomocnego skazania, domniemanie niewinności (zob. art. 42 ust. 3 Konstytucji RP i art. 5 k.p.k.)²⁰⁵;
- f) tymczasowe aresztowanie nie jest jednak karą pozbawienia wolności. Z przepisów procedury karnej wynika, że jest ono wyjątkowym środkiem zapobiegawczym, stosowanym dla zapewnienia prawidłowego toku postępowania, a wyjątkowo także w celu zapobieżenia popełnieniu przez oskarżonego nowego ciężkiego przestępstwa. Zastosowanie tego środka możliwe jest tylko wówczas, gdy zebrany w sprawie materiał dowodowy wskazuje na duże prawdopodobieństwo popełnienia przez oskarżonego zarzucanego mu czynu. Podstawy zastosowania tymczasowego aresztowania zostały wyraźnie sprecyzowane w Kodeksie postępowania karnego. Tymczasowo aresztowanemu przysługuje domniemanie niewinności²⁰⁶;
- 2) **w zakresie wymogów ustawowych:**
- a) tymczasowe aresztowanie jest instytucją wymagającą regulacji szczególnej zarówno pod względem treści, jak i formy (redakcji), a także szczególnego reżimu stosowania, stanowi bowiem jedyny środek zapobiegawczy o charakterze izolacyjnym²⁰⁷;
- b) poczynając od 1996 r., każda decyzja o zastosowaniu tymczasowego aresztowania pozostaje w rękach sądu. Chodziło tu o wypełnienie, z jednej strony, standardu demokratycznego państwa prawnego – wszak tymczasowe aresztowanie

²⁰³ Wyrok TK z 24.07.2006 r., SK 58/03.

²⁰⁴ Wyrok TK z 2.07.2009 r., K 1/07.

²⁰⁵ Wyrok TK z 10.06.2008 r., SK 17/07.

²⁰⁶ Wyrok TK z 13.07.2009 r., SK 46/08.

²⁰⁷ Wyrok TK z 22.07.2008 r., K 24/07, OTK-A 2008/6, poz. 110. W wyroku tym TK uznał za konstytucyjny przepis art. 260 k.p.k.

godzi w jedną z podstawowych wolności konstytucyjnych, ale z drugiej strony także o zrodzenie nadziei na wydatne ograniczenie niepokojącego zjawiska, jakim jest przedłużające się faktyczne pozbawianie wolności bez prawomocnego wyroku sądowego. Jak wiadomo, m.in. także z bogatego, niekorzystnego, niestety, dla Rzeczypospolitej orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, nadzieje te okazały się płonne. Ze znajdującego się w aktach sprawy wewnętrznego opracowania Biblioteki Trybunału Konstytucyjnego z 10.01.2006 r. wynika, że na ogólną liczbę 50 spraw rozpoznanych od 1994 r. przez Europejski Trybunał Praw Człowieka na tle stosowania tymczasowego aresztowania w Polsce, w których był stawiany zarzut długotrwałości tego środka zapobiegawczego, aż w 38 przypadkach zarzut ten okazał się zasadny (s. 5 cyt. opracowania). Fakty te mówią same za siebie. Z pewnością zasadniczą przyczyną tego stanu rzeczy jest praktyka stosowania prawa, co w konsekwencji prowadziło do zasądzania wysokich odszkodowań finansowych od Polski, ale ponieważ w wielu wypadkach ETPC zwracał uwagę na niedostateczną jakość uzasadnień decyzji o zastosowaniu tymczasowego aresztowania, należy wnioskować, że pośrednio na ten niekorzystny stan rzeczy mogła mieć wpływ mała precyzja uregulowań prawnych z tego zakresu²⁰⁸;

3) **w zakresie relacji do wolności konstytucyjnych:**

- a) ten najsurowszy środek zapobiegawczy tak daleko ingeruje w wolność osobistą jednostki, że całkowicie ją znosi. Tym samym instytucja ta, bez względu na to, czy stosowana w klasycznym układzie procesowym, czy w zbiegu z wykonywaniem kary pozbawienia wolności w innej sprawie (czy też w zbiegu z tymczasowym aresztowaniem danej osoby w innej sprawie), podlega reżimowi art. 41 ust. 1 Konstytucji RP;
- b) wprawdzie postępowanie karne, w swej istocie związane z ingerencją organów ścigania i sądu w prawa i wolności obywateli, niejednokrotnie wymaga stosowania środków przymusu, jednak ograniczenia w sferze swobód oskarżonego (podejrzanego), którego chroni przecież domniemanie niewinności, nie mogą przekraczać miary niezbędnej dla zabezpieczenia prawidłowego przebiegu postępowania karnego. Co więcej, kolizje dóbr, jakie mogą nastąpić w toku procesu karnego, wymagają niejednokrotnie ustąpienia dobra wymiaru sprawiedliwości przed dobrem wyższego rzędu, o czym świadczy chociażby prawo do odmowy zeznań przyznane osobie najbliższej dla oskarżonego. Jest to zgodne z założeniem, że ustawodawca powinien dążyć do realizacji celów procesu rozważnie i z umiarem, tworząc przepisy zgodne z wiążącymi go postanowieniami Konstytucji RP i prawa międzynarodowego dotyczącymi sytuacji oskarżonego (podejrzanego)²⁰⁹;

²⁰⁸ Wyrok TK z 24.07.2006 r., SK 58/03.

²⁰⁹ Wyrok TK z 10.06.2008 r., SK 17/07.

- c) w świetle judykatury tymczasowe aresztowanie (polegające w swej istocie na odebraniu człowiekowi wolności osobistej), o ile stosowane jest wedle reguł ustalonych w procedurze karnej, mieści się w dopuszczalnych przez Konstytucję RP ograniczeniach w zakresie korzystania z praw i wolności (art. 31 ust. 3 Konstytucji RP)²¹⁰;

4) w zakresie celu i funkcji stosowania:

- a) celem tymczasowego aresztowania nie jest ukaranie sprawcy przestępstwa, w tym wzbudzenie w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądanых postaw, w szczególności poczucia odpowiedzialności oraz potrzeby przestrzegania porządku prawnego i tym samym powstrzymania się od powrotu do przestępstwa. Należy więc ściśle odróżniać tę instytucję prawną od kary pozbawienia wolności i nie wolno posługiwać się nią jak środkiem szybkiej represji. Zważywszy, że pozbawienie wolności (rozumiane tu i w dalszych rozważaniach jako stan faktyczny, w jakim znajduje się osoba tymczasowo aresztowana) jest następstwem środka zapobiegawczego zastosowanego wobec osoby „zaledwie” podejrzaney, ewentualnie oskarżonej, ale nie skazanej prawomocnym wyrokiem sądowym, wobec czego korzystającej z domniemania niewinności, kwestia tymczasowego aresztowania budzi wiele kontrowersji. Jako środek o charakterze izolacyjnym jest intensywną ingerencją w wolność jednostki, która podlega przecież ochronie konstytucyjnej²¹¹;
- b) pozbawienie wolności dla celów toczącego się postępowania karnego nie może być dla oskarżonego dolegliwością samą w sobie, która później nie mogłaby zostać zrekompensowana poprzez zaliczenie czasu jej trwania na poczet orzeczonej kary izolacyjnej (art. 63 § 1 k.k.). Stąd też w wypadku tymczasowego aresztowania, stanowiącego również przejściową i służącą celom postępowania karnego formę pozbawienia wolności, ustawodawca wyraźnie zastrzegł, że stosowanie tego środka zapobiegawczego jest niedopuszczalne, gdy na podstawie okoliczności sprawy można przewidywać, że sąd orzeknie w stosunku do oskarżonego karę pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem jej wykonania lub karę łagodniejszą albo że okres tymczasowego aresztowania przekroczy przewidywany wymiar kary pozbawienia wolności bez warunkowego zawieszenia (art. 259 § 2 k.p.k.). Tymczasowego aresztowania nie można również stosować, jeżeli przestępstwo zagrożone jest karą pozbawienia wolności nieprzekraczającą roku (art. 259 § 3 k.p.k.), tym bardziej więc, jeżeli zagrożone jest wyłącznie karą nieizolacyjną. Ograniczenia te nie mają zastosowania tylko wówczas, gdy oskarżony ukrywa się, uparczywie nie stawia się na wezwania lub w inny bezprawny sposób utrudnia postępowanie albo nie można ustalić jego tożsamości (art. 259 § 4 k.p.k.)²¹²;

²¹⁰ Wyrok TK z 13.07.2009 r., SK 46/08.

²¹¹ Wyrok TK z 22.07.2008 r., K 24/07.

²¹² Wyrok TK z 10.07.2007 r., SK 50/06.

- c) tymczasowe aresztowanie spełnia kilka funkcji. Bezsporne i powszechnie akceptowane są jedynie funkcje procesowe tymczasowego aresztowania, przede wszystkim funkcja zabezpieczająca (ochrona prawidłowego toku postępowania karnego) i prewencyjna (uniemożliwienie bezprawnego wpływania na prawidłowy tok postępowania), a także akcesoryjna funkcja ochronna (zapobiegnięcie popełnieniu przez oskarżonego nowego, ciężkiego przestępstwa)²¹³;
 - d) wykonywanie tymczasowego aresztowania jest przede wszystkim unormowane w art. 207–223 k.k.w. Wykonywanie tego środka ma służyć realizacji celów, dla których go zastosowano, w szczególności ma zabezpieczać prawidłowy tok postępowania karnego, jednak nie może naruszać uprawnień procesowych tymczasowo aresztowanego;
 - e) zważywszy na cele tymczasowego aresztowania jako najdotkliwszego środka zapobiegawczego, dalej idące ograniczenia w zakresie możliwości uzyskania widzeń tymczasowo aresztowanego w porównaniu z analogicznymi uprawnieniami skazanego są usprawiedliwione. Odnosi się to nie tylko do sytuacji, w których szczególną podstawą zastosowania czy przedłużenia tymczasowego aresztowania była uzasadniona obawa, że oskarżony będzie nakłaniał do składania fałszywych zeznań lub wyjaśnień albo w inny bezprawny sposób utrudniał postępowanie karne²¹⁴;
 - f) cele stosowania tymczasowego aresztowania wiążą się z celami postępowania karnego²¹⁵. Zaliczają się do nich, po pierwsze, wykrycie sprawcy przestępstwa i pociągnięcie go do odpowiedzialności karnej oraz nieponiesienie tej odpowiedzialności przez osobę niewinną (art. 2 § 1 pkt 1 k.p.k.); po drugie, osiągnięcie zadań postępowania karnego zarówno w zwalczaniu przestępstw, jak i w zapobieganiu im oraz umacnianiu poszanowania prawa i zasad współżycia społecznego (art. 2 § 1 pkt 2 k.p.k.); po trzecie, uwzględnienie prawnie chronionych interesów pokrzywdzonego (art. 2 § 1 pkt 3 k.p.k.); po czwarte, rozstrzygnięcie sprawy w rozsądnym terminie (art. 2 § 1 pkt 4 k.p.k.)²¹⁶;
- 5) **w zakresie oceny praktyki stosowania:**
- a) nie ulega wątpliwości, że tymczasowe aresztowanie jest drastycznym instrumentem. Nawet prawidłowa praktyka w tym zakresie prowadzi do sytuacji, w których następuje kolizja dóbr konstytucyjnych, tj. z jednej strony wolności oraz domniemania niewinności, z drugiej zaś – dążenia do poznania prawdy materialnej i niezakłóconego sprawowania władzy sądowniczej (również dla zapewnienia obywatelom bezpieczeństwa, o którym mowa w art. 5 Konstytucji RP)²¹⁷;

²¹³ Wyrok TK z 2.07.2009 r., K 1/07.

²¹⁴ Wyrok TK z 2.07.2009 r., K 1/07.

²¹⁵ Wyrok TK z 2.07.2009 r., K 1/07.

²¹⁶ Wyrok TK z 25.11.2014 r., K 54/13, OTK-A 2014/10, poz. 114.

²¹⁷ Wyrok TK z 22.07.2008 r., K 24/07.

- b) Trybunał Konstytucyjny aprobuje pogląd wyrażony w pisemnym stanowisku Prokuratora Generalnego, że stosowanie środków zapobiegawczych w postępowaniu karnym, w tym środków pozbawiających wolności, nie jest sprzeczne z normami konstytucyjnymi, dopóki oznacza zabezpieczenie prawidłowego toku tego postępowania. Postępowanie karne jest bowiem postępowaniem skierowanym przeciwko osobom, co do których zachodzi określone przez przepisy prawa prawdopodobieństwo popełnienia przez nie przestępstw²¹⁸;
- c) Trybunał Konstytucyjny wielokrotnie podkreślał, że jeśli jest możliwe osiągnięcie zamierzonego celu (w tym wypadku porządku publicznego) w sposób mniej uciążliwy, to przyjęcie regulacji bardziej represyjnej (prowadzącej do pozbawienia wolności) jest nieadekwatne, a przez to nie można uznać, że została spełniona przesłanka konieczności takiej regulacji (art. 31 ust. 3 Konstytucji RP);
- d) drastyczność tego środka wynika z jego bezpośredniej ingerencji w sferę wolności człowieka – tymczasowe aresztowanie jest jedynym spośród środków zapobiegawczych środkiem izolacyjnym, polegającym na pozbawieniu wolności oskarżonego chronionego domniemaniem niewinności, gwarantowanym zarówno na płaszczyźnie konstytucyjnej (art. 42 ust. 3 Konstytucji RP), jak i ustawowej (art. 5 k.p.k.)²¹⁹;
- e) przyczyny przedłużającego się tymczasowego aresztowania są liczne i przynajmniej w części można je przypisać praktyce niewłaściwego stosowania prawa. W ocenie Trybunału źródła tej praktyki leżą jednak w ustawowym ukształtowaniu zasad i przesłanek stosowania tego środka zapobiegawczego w postępowaniu toczącym się po wydaniu przez sąd pierwszej instancji pierwszego wyroku w sprawie²²⁰;
- f) Trybunał Konstytucyjny stanowczo podkreśla, że tymczasowe aresztowanie jako środek zapobiegawczy powinno być stosowane tylko w ostateczności, gdy inne, łagodniejsze środki nie mogą zapewnić realizacji celów postępowania karnego (art. 257 § 1 k.p.k.)²²¹;
- g) przepisy Kodeksu postępowania karnego wskazują na wyjątkowość tymczasowego aresztowania – należy je stosować w ostateczności, gdy inne środki zapobiegawcze nie są wystarczające (zob. art. 257 § 1 k.p.k. oraz art. 251 § 3, art. 253 i 259 § 1 k.p.k.). Tę regulację należy uznać za konsekwencję dolegliwości tymczasowego aresztowania – w oczywisty sposób wkracza ono w konstytucyjnie chronioną wolność osobistą człowieka²²²;
- h) faktyczny zakres uprawnień tymczasowo aresztowanego należy oceniać przez pryzmat tego, czy wiążą się one z celami, które tymczasowe aresztowanie ma

²¹⁸ Wyrok TK z 7.10.2008 r., P 30/07.

²¹⁹ Wyrok TK z 2.07.2009 r., K 1/07.

²²⁰ Wyrok TK z 20.11.2012 r., SK 3/12.

²²¹ Wyrok TK z 13.07.2009 r., SK 46/08.

²²² Wyrok TK z 25.11.2014 r., K 54/13.

osiągnąć. Zgodnie z art. 207 k.k.w.: „Wykonanie tymczasowego aresztowania służy realizacji celów, dla których ten środek zastosowano, a w szczególności zabezpieczeniu prawidłowego toku postępowania karnego”²²³;

6) **co do zastosowania tymczasowego aresztowania:**

- a) najogólniej rzecz ujmując, tymczasowe aresztowanie można zastosować wówczas, gdy zebrane w sprawie dowody wskazują na duże prawdopodobieństwo popełnienia przez podejrzanego zarzucanego mu przestępstwa i jednocześnie zachodzi uzasadniona obawa, że będzie on bezprawnie wpływał na prawidłowy tok postępowania (obawa ucieczki lub obawa mactwa). W określonych wypadkach potrzeba zastosowania tymczasowego aresztowania, w celu zabezpieczenia prawidłowego toku postępowania karnego, może być uzasadniona grożącą oskarżonemu surową karą (art. 258 § 2 k.p.k.)²²⁴. Wyjątkowo tymczasowe aresztowanie może nastąpić także wtedy, gdy zachodzi uzasadniona obawa, że oskarżony, któremu zarzucono popełnienie zbrodni lub umyślnego występku, popełni przestępstwo przeciwko życiu, zdrowiu lub bezpieczeństwu powszechnemu, a zwłaszcza gdy popełnieniem takiego przestępstwa groził (art. 258 § 3 k.p.k.)²²⁵;
- b) nie jest dopuszczalna wykładnia rozszerzająca wskazanych przez ustawodawcę przesłanek stosowania tymczasowego aresztowania. Zakres regulacji, przy precyzyjnym stosowaniu, pozwala na określenie granic uprawnienia sądu do stosowania tymczasowego aresztowania w sposób dla oskarżonego przewidywalny, zarówno co do terminów (gdyż w postanowieniu sądu podana jest data, do której aktualnie przedłużane jest stosowanie środka zabezpieczającego), jak i przy uwzględnieniu zdarzeń, których zaistnienie wpływa na jego zastosowanie²²⁶;
- c) art. 263 § 3 i 4 k.p.k. i inne przepisy ograniczające stosowanie tymczasowego aresztowania tworzą zespół najważniejszych przepisów gwarancyjnych służących oskarżonemu (podejrzanemu) w związku z jego prawem do wolności i nietykalności osobistej. Przepisy te gwarantują osobie podejrzanej o popełnienie przestępstwa, że tymczasowe aresztowanie będzie stosowane wobec niej jako środek ostateczny, zgodnie z art. 257 § 1 k.p.k., stanowiącym, że tymczasowego aresztowania nie stosuje się, jeżeli wystarczający jest inny środek zapobiegawczy²²⁷;
- d) podstawy jego stosowania są zróżnicowane. Obok podstaw o charakterze procesowym, które służą wyłącznie zapewnieniu prawidłowego toku postępowania karnego (art. 258 § 1 k.p.k.), występują podstawy, które formalnie

²²³ Wyrok TK z 25.11.2014 r., K 54/13.

²²⁴ Zob. w zakresie krytyki w kontekście konstytucyjnym J. Skorupka, *O niekonstytucyjności...*, s. 5 i n.; J. Skorupka [w:] Skorupka, *Kodeks*, 2015, art. 258, s. 602.

²²⁵ Wyrok TK z 10.06.2008 r., SK 17/07.

²²⁶ Wyrok TK z 6.10.2009 r., SK 46/07.

²²⁷ Wyrok TK z 10.06.2008 r., SK 17/07.

służą zabezpieczeniu toku postępowania (art. 258 § 2 k.p.k.), lecz w istocie mają zabarwienie pozaprocesowe (surowość grożącej i wymierzonej kary)²²⁸. Wreszcie wskazana w art. 258 § 3 k.p.k. podstawa tymczasowego aresztowania w ogóle nie ma charakteru procesowego, skoro tymczasowe aresztowanie nie następuje w celu zapewnienia prawidłowego toku postępowania, lecz wyłącznie w celu zapobiegnięcia popełnieniu przez oskarżonego nowego, ciężkiego przestępstwa. W tym ostatnim wypadku tymczasowy areszt ma więc charakter prewencyjny²²⁹;

7) co do granic czasowych stosowania środka:

- a) uregulowanie zgodne z Konstytucją RP musi pozwalać na określenie granic uprawnienia sądu do stosowania tymczasowego aresztowania w sposób dla oskarżonego przewidywalny, zarówno co do terminów (w postanowieniu sądu powinna być podana data, do której aktualnie przedłużane jest stosowanie środka zabezpieczającego), jak i przy uwzględnieniu zdarzeń, których zaistnienie wpływa na jego zastosowanie²³⁰;
- b) wprowadzenie bezwzględnej granicy czasowej dopuszczalnego pozbawienia wolności w ramach tymczasowego aresztowania w wielu sytuacjach pozostawałoby w kolizji z potrzebą ochrony praw i wolności innych osób lub bezpieczeństwa i porządku publicznego. Nie sposób bowiem uznać, że niezgodne z Konstytucją RP byłoby stosowanie tego środka zapobiegawczego względem osób, które własnym zachowaniem utrudniają lub uniemożliwiają przeprowadzenie postępowania karnego (matactwo, ucieczka lub ukrywanie się) bądź stanowią zagrożenie dla innych osób lub bezpieczeństwa publicznego (wysokie prawdopodobieństwo popełnienia przez oskarżonego nowego ciężkiego przestępstwa)²³¹;
- c) z uwagi na wyjątkowo restrykcyjny charakter tymczasowego aresztowania ustawodawca, zgodnie ze standardami międzynarodowymi zawartymi w Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka czy Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych, nadał – w założeniu – terminom tymczasowego aresztowania charakter gwarancyjny, zapewniający realną ochronę przed zbyt długim i arbitralnym stosowaniem tego środka zabezpieczającego²³²;
- d) przekazanie decyzji o przedłużeniu tymczasowego aresztowania ponad okres roku w postępowaniu przygotowawczym i ponad okres 2 lat do chwili wydania pierwszego wyroku przez sąd pierwszej instancji do kompetencji sądu

²²⁸ Zob. W. Hermeliński, B. Nita-Światłowska, *Tymczasowe aresztowanie...*

²²⁹ Wyrok TK z 2.07.2009 r., K 1/07.

²³⁰ Wyrok TK z 20.11.2012 r., SK 3/12.

²³¹ Wyrok TK z 20.11.2012 r., SK 3/12; zob. też K.T. Boratyńska [w:] Sakowicz i inni, *Kodeks*, 2018, art. 245, s. 709–710.

²³² Wyrok TK z 10.06.2008 r., SK 17/07.

apelacyjnego, i to tylko w kilku wskazanych w przepisie sytuacjach akcentuje wyjątkowy charakter tej decyzji²³³;

- e) gwarancyjny charakter art. 263 § 4 k.p.k. wzmacnia fakt, że sąd apelacyjny przed podjęciem decyzji dokonuje jednocześnie oceny sprawności postępowania, ustalając, czy rzeczywiście nie można go było ukończyć w terminie. Kontroluje zatem nie tylko zasadność stosowania tymczasowego aresztu, ale również prawidłowy przebieg postępowania przygotowawczego lub sądowego. A zatem, nie można *ratio legis* art. 263 k.p.k. sprowadzić jedynie do zapewnienia jak najkrótszego okresu pozbawienia wolności bez merytorycznego rozstrzygnięcia sądowego. Funkcja gwarancyjna art. 263 przemawia za nadaniem tymczasowemu aresztowaniu szerokiego zakresu, a zatem przepis ten powinien mieć również zastosowanie do szczególnej sytuacji procesowej zbiegu tymczasowego aresztowania z wykonywaniem kary pozbawienia wolności²³⁴;
- f) powierzenie sądowi apelacyjnemu decyzji o przedłużeniu stosowania tymczasowego aresztowania ponad okres 2-letni, ograniczone enumeratywnie wymienionymi przesłankami, zapewnia zaś nie tylko kontrolę zasadności dalszego stosowania tego środka, ale również kontrolę prawidłowości dotychczasowego postępowania, w związku z którym konieczne jest tak znaczne przedłużenie stosowania środka zapobiegawczego²³⁵;
- g) zawiłość sprawy jest również jej obiektywną cechą, gdyż różnorodne zabiegi ze strony oskarżonego, również te, które mieszczą się w prawie do obrony, mogą tę zawiłość wykreować nawet w sprawie na pozór nieskomplikowanej. Rolą podmiotu prowadzącego postępowanie jest, przy pomocy środków prawnych, takie ryzyko eliminować, wszakże bez naruszania prawa do obrony – nie uchybiając obowiązкови wyjaśnienia wszystkich okoliczności sprawy. Sposób prowadzenia postępowania jest przedmiotem kontroli prowadzonej przez organ odwoławczy. Gdy odrzuci się zawiłość wytworzoną w jakimś celu, np. przewlekania sprawy, by odroczyć wydanie wyroku, na którą wpływ zasadniczo ma oskarżony, to pozostaje zawiłość sprawy mająca charakter obiektywny, na co składają się m.in. takie czynniki, jak: rozległość przedmiotu postępowania, częstotliwość i powtarzalność czynów, liczba osób zaangażowanych w przestępczą działalność na różnych jej etapach czy też będących świadkami takiej działalności oraz liczba wytworzonych przez osoby objęte postępowaniem dokumentów, które muszą być zbadane. Gdy takie czynniki kumulują się w jednym postępowaniu, to naturalne staje się wydłużenie jego toku, nawet przy staranności organu prowadzącego to postępowanie, który z jednej strony włada tokiem procesu i czuwa nad dyscyplinowaniem uczestników, ale z drugiej związany jest naczelnymi

²³³ Wyrok TK z 10.06.2008 r., SK 17/07.

²³⁴ Wyrok TK z 10.06.2008 r., SK 17/07.

²³⁵ Wyrok TK z 10.06.2008 r., SK 17/07.

zasadami procesowymi. Zatem zasadniczo nie po stronie sądu – gdy postępowanie prowadzone jest rytmicznie – należy lokować, w wypadku wykonywania czynności dowodowych w sprawie o szczególnej zawichości lub poza granicami kraju, przyczyny długotrwałości postępowania, a w ślad za tym i przedłużającego się tymczasowego aresztowania, gdy jest ono konieczne. Podstawową, pierwotną przesłanką jest bowiem podjęcie przez sprawcę działalności naruszającej prawo, długotrwałość takiej działalności, wchodzenie w porozumienie z innymi osobami i jej potencjalna eskalacja w toku toczącego się procesu. Jest to tym bardziej prawdopodobne, im większe są utrudnienia w prowadzeniu sprawy, np. uchylenie się przed sądem, ucieczka za granicę i konieczność prowadzenia postępowania o ekstradycję oskarżonego. Czynności wykonywane przez podmioty prowadzące postępowanie karne muszą tu mieć charakter istotny, merytorycznie uzasadniony, co również podkreśla doktryna i orzecznictwo. W art. 263 § 4 k.p.k. ustawodawca, stanowiąc przesłanki przedłużenia tymczasowego aresztowania, dokonał zaostżenia wymogów stawianych sądowi w tym zakresie i to na sądzie ciąży obowiązek ich wykazania przed uzyskaniem zgody na taką formę zabezpieczenia w toczącym się procesie²³⁶;

- h) przedłużenie stosowania środka zabezpieczającego wskazanego w art. 263 § 4 k.p.k. ma charakter wyjątkowy i powinno być stosowane przy zawężającej wykładni przesłanek w nim określonych, a sąd, decydując o kolejnym przedłużaniu tymczasowego aresztowania, powinien wykluczyć tolerowanie beczynności procesowej przez organ odpowiedzialny za konkretny etap postępowania karnego²³⁷;
- i) w sytuacji, kiedy utrzymują się przesłanki tymczasowego aresztowania sprawcy (realna obawa ucieczki lub ukrywania się, ucieczka za granicę), a do wydłużenia toku postępowania sądowego, w założeniu prawidłowo zorganizowanego i prowadzonego z właściwą koncentracją, dochodzi z przyczyn leżących po stronie sprawcy, w związku z wykonywaniem czynności dowodowych w sprawie o szczególnej zawichości lub poza granicami kraju, co ma charakter obiektywny, nie ma faktycznej możliwości bezwzględного określenia maksymalnej granicy okresu tymczasowego aresztowania²³⁸;
- j) właściwą metodą przeciwdziałającą nadmiernemu wydłużaniu czasu trwania tymczasowego aresztowania jest, zdaniem Trybunału, kontrola toku postępowania przed sądem pierwszej instancji sprawowana przez właściwy sąd apelacyjny przy rozpoznawaniu wniosku o przedłużenie stosowania tego środka zapobiegawczego na podstawie art. 263 § 4 k.p.k.²³⁹;

²³⁶ Wyrok TK z 6.10.2009 r., SK 46/07.

²³⁷ Wyrok TK z 6.10.2009 r., SK 46/07.

²³⁸ Wyrok TK z 6.10.2009 r., SK 46/07.

²³⁹ Wyrok TK z 6.10.2009 r., SK 46/07.

- k) po wydaniu przez sąd pierwszej instancji pierwszego wyroku w sprawie przepisy dają natomiast sądowi stosunkowo łatwą podstawę przetrzymywania oskarżonego w areszcie tymczasowym w postaci zagrożenia surową karą; ustawa nie wymaga dodatkowego uzasadnienia, w jaki sposób skarżący może utrudniać prawidłowy przebieg postępowania. Brak wskazania maksymalnego okresu stosowania tego środka zapobiegawczego, po upływie którego konieczne dalsze pozbawienie wolności byłoby dopuszczalne tylko przy wystąpieniu szczególnych przyczyn, „odciąża” zarazem sąd od konieczności badania, czy długotrwałe (tj. przekraczające ewentualnie określone przez ustawę granice) pozbawienie wolności jest rzeczywiście uzasadnione potrzebami toczącego się postępowania. Tymczasem, co wymaga podkreślenia z całą mocą, tymczasowe aresztowanie jako izolacyjny środek zapobiegawczy stosowane jest względem osoby, w stosunku do której prawomocnym wyrokiem nie zostało obalone domniemanie niewinności²⁴⁰;
- l) jeżeli przepisy, umożliwiając przekroczenie granic łącznego, całkowitego czasu tymczasowego aresztowania, nie przewidują innej bariery czasowej oraz innego rodzaju ograniczeń, np. co do liczby możliwych postanowień sądu w sprawie przedłużenia okresu tymczasowego aresztowania, to element „tymczasowości” takiego aresztowania staje się bardzo nieostry. Nakłada to na ustawodawcę obowiązek szczególnej troski o jasność i precyzję przepisów odnoszących się w szczególności do fazy przedsądowej postępowania, której sąd nie jest gospodarzem i w której niekoniecznie dysponuje całością materiału dowodowego (zob. wyrok w sprawie SK 58/03). Samo stwierdzenie, że przepisy pozwalają *de facto* na przedłużenie tymczasowego aresztowania o czas sumarycznie nieokreślony, nawet jeżeli prowadzi to do drastycznego ograniczenia wolności, nie musi jednak automatycznie przesądzać o niekonstytucyjności regulacji ustawowej, jeżeli podlega ona należytemu doprecyzowaniu w orzecznictwie sądowym, w toku właściwej praktyki sprawowanej pod kontrolą sądów krajowych²⁴¹;
- ł) z przepisów Konstytucji RP nie sposób jednak wyprowadzić ściśle określonej granicy czasowej, poza którą pozbawienie wolności stanowi ingerencję w istotę tego prawa. Zarówno w orzecznictwie europejskim, jak i literaturze przedmiotu zwraca się bowiem uwagę na konieczność indywidualnej oceny każdego przypadku oraz przyczyn leżących u podstaw stosowania tymczasowego aresztowania, a także przedłużającego się postępowania karnego²⁴². Za taką nieprzekraczalną granicę można byłoby uznać jedynie maksymalny wymiar kary grożącej oskarżonemu; także w tym kontekście musi jednak zostać wzięta pod rozwagę okoliczność, że postępowanie karne ma charakter dynamiczny i nawet

²⁴⁰ Wyrok TK z 20.11.2012 r., SK 3/12.

²⁴¹ Wyrok TK z 20.11.2012 r., SK 3/12; por. P. Wiliński, *Konstytucyjna ochrona...*, s. 8–32.

²⁴² Zob. P. Hofmański, S. Zabłocki, *Pozbawienie wolności...*, s. 535–536.

w trakcie postępowania sądowego mogą ujawnić się dowody wskazujące na to, że pierwotnie przyjęta kwalifikacja musi ulec zmianie (na korzyść lub niekorzyść oskarżonego)²⁴³;

8) co do kontaktu aresztowanego z obrońcą:

- a) zapewnienie tymczasowo aresztowanemu swobodnego kontaktu z obrońcą ma podstawowe znaczenie dla zagwarantowania mu prawa do obrony²⁴⁴. Tymczasowo aresztowany, który został pozbawiony takiego kontaktu, nie ma bowiem w rzeczywistości możliwości przygotowania się do obrony. Już samo tymczasowe aresztowanie ogranicza możliwości w zakresie przygotowania się do obrony. Widać to szczególnie w porównaniu z sytuacją oskarżonego odpowiadającego z wolnej stopy²⁴⁵;
- b) „kontakty obrońcy z oskarżonym, wobec którego zastosowano jako środek zapobiegawczy tymczasowe aresztowanie, podlegają ograniczeniom, których zakres ewoluował od dopuszczalności porozumiewania się «do czasu wniesienia aktu oskarżenia (...) tylko za zgodą i w obecności sędziego bądź prokuratora» (art. 94, potem art. 91 i art. 84 rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 19 marca 1928 r. – Kodeks Postępowania Karnego, Dz.U. Nr 33, poz. 313), przez możliwość porozumiewania się «do czasu zaznajomienia oskarżonego ze wszystkimi materiałami śledztwa lub dochodzenia (...) tylko za zgodą prokuratora, przy czym [mógł] być obecny prowadzący śledztwo lub dochodzenie» (art. 84 powyższego rozporządzenia w brzmieniu nadanym przez art. 1 pkt 13 ustawy z dnia 28 marca 1958 r. o zmianie przepisów postępowania karnego, Dz.U. Nr 18, poz. 76), aż po uprawnienie prokuratora do zastrzeżenia jego obecności przy porozumiewaniu się oskarżonego z obrońcą do czasu zawiadomienia ich o terminie końcowego zaznajomienia z materiałami postępowania (art. 64 § 2 ustawy z dnia 19 kwietnia 1969 r. – Kodeks postępowania karnego, Dz.U. Nr 13, poz. 96 ze zm.). Zauważyć trzeba, że Kodeks postępowania karnego z 1997 r. zawiera regulację stanowiącą niewątpliwie rozszerzenie procesowych uprawnień oskarżonego wobec poprzednich rozwiązań, które dawały prokuratorowi możliwość ograniczania osobistych kontaktów z obrońcą aż do czasu zakończenia postępowania przygotowawczego”²⁴⁶;
- c) w swoim orzecznictwie Trybunał podkreślał znaczenie kontaktu oskarżonego (podejrzanego) z obrońcą. Zaznaczył, że „głównym zadaniem [obrońcy] jest ochrona oskarżonego w taki sposób, by cel procesu karnego osiągnięty został z zagwarantowaniem prawa do obrony”. Jednocześnie dodawał, że „to na podstawie osobistego kontaktu obrońca pozyskuje faktyczną wiedzę o czynie

²⁴³ Wyrok TK z 20.11.2012 r., SK 3/12.

²⁴⁴ Zob. M. Kusak, *Wnioski...*, s. 223–231 oraz zawarte tam opracowania, s. 15–222.

²⁴⁵ Wyrok TK z 25.11.2014 r., K 54/13.

²⁴⁶ Wyrok TK z 17.02.2004 r., SK 39/02; zob. A. Sakowicz, *Prawo podejrzanego...*, s. 486–490; P. Halczak, *Poufność...*, s. 53–56.

sprawcy oraz okolicznościach zdarzenia będącego przedmiotem postępowania, buduje strategię obrony, zgłasza wnioski dowodowe i współdziała z innymi obrońcami występującymi w sprawie. Z oczywistych względów kontakty obrońcy z oskarżonym, wobec którego zastosowano jako środek zapobiegawczy tymczasowe aresztowanie, podlegają ograniczeniom²⁴⁷;

- d) powyższe tezy należy odnieść również do telefonicznego porozumiewania się tymczasowo aresztowanego ze swoim obrońcą, ponieważ także w ten sposób obrońca może pozyskiwać od tymczasowo aresztowanego informacje potrzebne do obrony. Co więcej, kontakt przez telefon – ze względu na szybkość tej formy porozumiewania się – może istotnie ułatwić przygotowanie obrony²⁴⁸;
- e) wymaganie, by konstytucyjne prawo do obrony było realne i efektywne, oznacza m.in., że kontakt z obrońcą dotyczący spraw związanych z toczącym się postępowaniem musi być swobodny i możliwie łatwy. Łatwość porozumiewania się z obrońcą zależy m.in. od tego, jakie środki komunikacji bezpośredniej ma tymczasowo aresztowany. Jeżeli zakazu korzystania z określonego środka komunikacji nie da się konstytucyjnie usprawiedliwić, to zakaz ten należy uznać za naruszający konstytucyjne prawo do obrony (art. 42 ust. 2 Konstytucji RP). Takie naruszenie może być uznane za zgodne z Konstytucją RP, ale przy łącznym spełnieniu przesłanek ograniczeń w korzystaniu z konstytucyjnych wolności i praw określonych w art. 31 ust. 3 Konstytucji RP²⁴⁹;
- f) zakaz telefonicznego porozumiewania się tymczasowo aresztowanego z obrońcą nie w każdym wypadku służy celom tymczasowego aresztowania wymienionym w art. 258 k.p.k. Po pierwsze, jeżeli sąd orzekł tymczasowe aresztowanie ze względu na uzasadnioną obawę o to, że oskarżony ucieknie lub będzie się ukrywał, zwłaszcza wtedy, gdy nie można ustalić jego tożsamości albo gdy nie ma on w kraju stałego miejsca pobytu, to zastosowanie tymczasowego aresztowania eliminuje potencjalne zagrożenie dla prawidłowego toku postępowania karnego, spowodowane tą obawą (zob. wyrok z 2.07.2009 r., K 1/07, cz. III, pkt 3). Po drugie, jeżeli sąd orzekł tymczasowe aresztowanie ze względu na grożącą oskarżonemu surową karę (art. 258 § 2 k.p.k.), to w tym wypadku trudno wskazać ścisły związek między wyłączeniem możliwości telefonicznego porozumiewania się tymczasowo aresztowanego z obrońcą a zapewnieniem prawidłowego toku postępowania karnego. Jest wręcz przeciwnie – skoro tymczasowo aresztowanemu grozi surowa kara, to tym swobodniej powinien móc porozumiewać się z obrońcą. Po trzecie, jedynie pewny związek można wykazać między wyłączeniem możliwości telefonicznego porozumiewania się tymczasowo aresztowanego z obrońcą a osiągnięciem celu prewencyjnego

²⁴⁷ Wyroki TK: z 17.02.2004 r., SK 39/02; z 11.12.2012 r., K 37/11; 25.11.2014 r., K 54/13.

²⁴⁸ Wyrok TK z 25.11.2014 r., K 54/13.

²⁴⁹ Wyrok TK z 25.11.2014 r., K 54/13.

- stosowania tymczasowego aresztowania (art. 258 § 3 k.p.k.). Już samo zastosowanie tymczasowego aresztowania oddala niebezpieczeństwo popełnienia przez oskarżonego przestępstwa przeciwko życiu, zdrowiu lub bezpieczeństwu powszechnemu. Ewentualnej pomocy obrońcy w popełnieniu takiego przestępstwa z pewnością nie można domniemywać²⁵⁰;
- g) skoro całkowity zakaz telefonicznego porozumiewania się tymczasowo aresztowanego z obrońcą nie może być automatycznie uznany za służący osiągnięciu celów stosowania tymczasowego aresztowania, to tym samym nie zawsze służy on podstawowemu celowi postępowania karnego, tj. wykryciu sprawy przestępstwa i pociągnięciu go do odpowiedzialności karnej (art. 2 § 1 pkt 1 *in principio* k.p.k.). Takie ograniczenie swobody porozumiewania się tymczasowo aresztowanego z obrońcą, utrudniające przygotowanie obrony tymczasowo aresztowanego, może natomiast negatywnie wpływać na realizację równie ważnego celu postępowania karnego, tj. nieponiesienia odpowiedzialności karnej przez osobę niewinną (art. 2 § 1 pkt 1 *in fine* k.p.k.)²⁵¹;
- h) okoliczności zastosowania tymczasowego aresztowania związane z uzasadnioną obawą o to, że oskarżony będzie nakłaniał do składania fałszywych zeznań albo w inny bezprawny sposób utrudniał postępowanie karne (art. 258 § 1 pkt 2 k.p.k.), są najlepszym uzasadnieniem całkowitego wyłączenia możliwości telefonicznego porozumiewania się tymczasowo aresztowanego z obrońcą. Wyłączenie to nie może mieć jednak charakteru generalnego zakazu. Może być wyjątkiem, który – właśnie z tego względu – powinien być precyzyjnie unormowany przez ustawodawcę²⁵²;
- i) porozumiewanie się tymczasowo aresztowanego z obrońcą przez telefon nie jest uprawnieniem jakościowo odmiennym od porozumiewania się z obrońcą w trakcie widzeń lub porozumiewania się listownego, co jest przewidziane w obecnym stanie prawnym²⁵³;
- j) poza tym pozbawienie tymczasowo aresztowanego możliwości telefonicznego porozumiewania się z obrońcą zagraża zachowaniu zasady równości broni w postępowaniu karnym, czyli sprawiedliwości proceduralnej. Nie daje równych szans w przygotowaniu się do postępowania tymczasowo aresztowanemu, który może kontaktować się ze swoim obrońcą w kwestiach dotyczących toczącego się postępowania wyłącznie w czasie widzeń i listownie, i oskarżycielom (w szczególności oskarżycielowi publicznemu, tj. co do zasady prokuratorowi; zob. art. 45 § 1 i 2 k.p.k.), mającym do swojej dyspozycji wszystkie nowoczesne środki komunikacji, w tym telefon. Tymczasowo aresztowanemu należy zagwarantować takie

²⁵⁰ Wyrok TK z 25.11.2014 r., K 54/13.

²⁵¹ Wyrok TK z 25.11.2014 r., K 54/13.

²⁵² Wyrok TK z 25.11.2014 r., K 54/13.

²⁵³ Wyrok TK z 25.11.2014 r., K 54/13.

same możliwości przygotowania się do postępowania karnego jak oskarżycielowi. Odstępstwo od tej zasady musi mieć konstytucyjne uzasadnienie²⁵⁴;

9) **w zakresie dostępu do akt postępowania:**

- a) odmawianie dostępu do akt niewątpliwie wkracza w sferę prawa do obrony, co nabiera szczególnego znaczenia w sytuacji stosowania (przedłużania) naj-surowszego środka zapobiegawczego, tj. tymczasowego aresztowania. Teza ta zachowuje swoją aktualność, mimo że na gruncie postępowania karnego można wskazać przepisy, które umożliwiają oskarżonemu (i jego obrońcy) uzyskanie częściowej wiedzy na temat materiału dowodowego zebranego na danym etapie postępowania przygotowawczego²⁵⁵;
- b) art. 156 § 5 k.p.k., który stanowi odstępstwo od obowiązującej w trakcie postępowania przygotowawczego zasady tajności, często traktowany jest jako przepis umożliwiający zamknięcie dostępu do akt postępowania aresztowego. Trybunał Konstytucyjny stwierdza, że tego typu ograniczenie prawa do obrony nie spełnia omówionych wyżej kryteriów wynikających z art. 31 ust. 3 Konstytucji RP. Nie można mu zarzucić wprawdzie braku ustawowej formy czy związku funkcjonalnego z bezpieczeństwem i porządkiem publicznym, a więc wartościami wymienionymi w tym przepisie, nie spełnia on natomiast kryterium proporcjonalności. Regulując kolizję między dwiema wartościami – efektywnością postępowania przygotowawczego i skutecznością obrony osoby aresztowanej – umożliwia nadmierne ograniczenie praw jednostki, może nawet wkraczając w istotę konstytucyjnego prawa do obrony. Odmowa dostępu do materiałów postępowania przygotowawczego, uzasadniających wnioski prokuratora w przedmiocie tymczasowego aresztowania, nie spełnia także testu subsydiarności. Efektywność tego postępowania można bowiem zagwarantować innymi, mniej dolegliwymi dla obywatela metodami, w tym zwłaszcza większą selektywnością informacji przytaczanych w uzasadnieniu wniosku aresztowego²⁵⁶;
- c) zakres akt, które powinny być udostępnione aresztowanemu i jego obrońcy, powinien być wyznaczany przez efektywność prawa do obrony. Jawne muszą być więc wszystkie te materiały postępowania przygotowawczego, które uzasadniają wniosek prokuratora o zastosowanie lub przedłużenie tymczasowego aresztowania. Należy w tym kontekście zauważyć, że samo doprecyzowanie art. 156 § 5 k.p.k., polegające na dodaniu do tego przepisu przesłanek odmowy dostępu do dokumentów w postaci klauzul ogólnych (np. dobra wymiaru sprawiedliwości), nie gwarantowałoby osobie tymczasowo aresztowanej dostępu do akt sprawy w sposób zgodny ze standardami Europejskiego Trybunału Praw Człowieka²⁵⁷.

²⁵⁴ Wyrok TK z 25.11.2014 r., K 54/13.

²⁵⁵ Wyrok TK z 3.06.2008 r., K 42/07.

²⁵⁶ Wyrok TK z 3.06.2008 r., K 42/07.

²⁵⁷ Wyrok TK z 3.06.2008 r., K 42/07.

13. OBSERWACJA PSYCHIATRYCZNA

Obserwację psychiatryczną w zamkniętym zakładzie uznać można za szczególnie intensywny izolacyjny środek przymusowy. Od tymczasowego aresztowania odróżnia go cel stosowania środka oraz sposób oddziaływania na jednostkę. Jego stosowanie związane jest zawsze z bardzo poważnym ograniczeniem wolności jednostki (art. 41 ust. 1 Konstytucji RP), wykraczającym często nawet poza dolegliwość tymczasowego aresztowania. Wadliwie zastosowany prowadzić zaś może do bezprawnego pozbawienia wolności wbrew gwarancjom konstytucyjnym.

Jest to środek umożliwiający **przetrzymanie osoby oskarżonej na obserwacji w zakładzie leczniczym** wbrew jej woli i bez uprzedniego stwierdzenia wysokiego prawdopodobieństwa popełnienia przez nią czynu zabronionego zagrożonego karą izolacyjną²⁵⁸. Łączy się z naruszeniem integralności psychicznej osoby. Wadliwie stosowany stanowi formę pozbawienia wolności naruszającą godność człowieka²⁵⁹.

Ustawodawca, dopuszczając wyraźnie możliwość stosowania tego środka dla potrzeb postępowania karnego, przekazał w 1997 r. decyzję w tym zakresie do wyłącznej kompetencji sądu (art. 203 § 2 k.p.k.)²⁶⁰. Jednakże obowiązujące przepisy i praktyka ich stosowania były drastycznie odległe od standardów wyznaczonych wzorcami konstytucyjnymi²⁶¹. W niezwykle ważnym wyroku w sprawie SK 50/06 Trybunał Konstytucyjny dokonał oceny całej instytucji z punktu widzenia podstaw zastosowania środka oraz kompetencji i zakresu decyzji sądu²⁶². Wskazał w nim na szereg istotnych ustaleń:

- 1) badanie stanu zdrowia psychicznego oskarżonego, pomimo niewątpliwych funkcji gwarancyjnych, którym ono służy, nie powinno jednak stanowić reguły, lecz przeciwnie – powinno zawsze wynikać z konkretnych okoliczności, wskazujących na możliwość wystąpienia zaburzeń psychicznych. Zasadnie można zatem mówić o istnieniu domniemania, że każdy sprawca czynu zabronionego jest osobą zdrową psychicznie, która za swój czyn może odpowiadać karnie, i dla potwierdzenia tego domniemania nie ma potrzeby przeprowadzania badań psychiatrycznych. Potrzeba taka zaistnieje dopiero wówczas, gdy pojawią się wątpliwości co do jego poczytalności i będą one miały charakter uzasadniony, czyli znajdą oparcie w zaistniałych okolicznościach. Należy bowiem mieć na uwadze, że dowód z opinii biegłych lekarzy psychiatrów – połączony przecież z badaniem psychiatrycznym, a nawet z obserwacją w zakładzie leczniczym – nie jest obojętny dla osoby badanej z punktu widzenia jej odczuć i pozycji w społeczeństwie²⁶³;

²⁵⁸ Co do pozycji procesowej w kontekście standardów konstytucyjnych zob. D. Krakowiak, *Sprawca...*, s. 203–236.

²⁵⁹ Wyrok TK z 10.07.2007 r., SK 50/06.

²⁶⁰ Zob. P. Hofmański, S. Zabłocki, *Pozbawienie wolności...*, s. 529–533.

²⁶¹ Stan ten nadal wymaga poprawy; zob. K. Zgryzek, *Badanie...*, s. 159–174.

²⁶² Zob. J. Kudrelek, *Zasada proporcjonalności...*, s. 449–456.

²⁶³ Wyrok TK z 10.07.2007 r., SK 50/06.

- 2) obecnie obowiązujące rozwiązanie służy realizacji jednego z postulatów demokratycznego państwa prawnego, aby pozbawienie jednostki wolności osobistej następowało na mocy decyzji organu bezstronnego, niezależnego i niezawisłego. Umieszczenie oskarżonego na obserwacji w zakładzie leczniczym stanowi niewątpliwie formę rzeczywistego pozbawienia go wolności i stąd też na mocy art. 63 § 1 k.k. podlega zaliczeniu na poczet kary pozbawienia wolności. Nie sposób bowiem podzielić wyrażanego niekiedy w orzecznictwie sądowym poglądu, że poddanie oskarżonego obserwacji psychiatrycznej dla stwierdzenia jego poczytalności nie jest działaniem naruszającym prawo do wolności osobistej, lecz jest jedynie czynnością procesową o charakterze dowodowym²⁶⁴;
- 3) badanie psychiatryczne połączone z obserwacją w zakładzie leczniczym stanowi bowiem nie tylko metodę badawczą w psychiatrii, ale również, o czym wyżej była mowa, swoistą formę pozbawienia oskarżonego wolności osobistej. Stąd też potrzeba jego stosowania powinna być weryfikowana przez sąd nie tylko pod kątem przydatności do stwierdzenia stanu poczytalności oskarżonego *tempore criminis* i *tempore procedendi*, ale również – a nawet przede wszystkim – pod kątem dopuszczalnych ograniczeń konstytucyjnie gwarantowanej wolności osobistej. Ochrona tej wolności ma bowiem większe znaczenie aniżeli ustalenie poczytalności oskarżonego, choćby to ostatecznie pozwoliło nawet na wyłączenie jego odpowiedzialności karnej. Sąd powinien zatem kierować się nie tylko podstawową zasadą, którą związani są lekarze, tj. *salus aegroti suprema lex* („dobro chorego naczelnym prawem”), ale również zważać na fakt, że w postępowaniu karnym najwyższym dobrem oskarżonego, które może mu zostać odebrane, jest właśnie jego wolność osobista²⁶⁵;
- 4) warunkiem zastosowania tej drastycznej metody badawczej powinno być zatem uprzednie ustalenie istnienia wysokiego prawdopodobieństwa popełnienia przez oskarżonego zarzucanego mu czynu zabronionego. Pozbawienie wolności osoby, wobec której prawdopodobieństwo takie nie zachodzi, nawet jeżeli służyłoby ustaleniu stanu jej zdrowia psychicznego, nie będzie bowiem chroniło żadnej z wartości, o których mowa w art. 31 ust. 3 Konstytucji RP, a tym samym będzie stanowiło nadmierną ingerencję w sferę konstytucyjnie gwarantowanych praw i wolności²⁶⁶;
- 5) niewątpliwie jest to zatem forma pozbawienia wolności często co najmniej tak dolegliwa dla oskarżonego jak tymczasowe aresztowanie. Mimo to art. 203 § 1 k.p.k. nie zobowiązuje sądu do weryfikowania potrzeby jej stosowania pod kątem gwarancji procesowych oskarżonego. W efekcie przepis ten zawiera przyzwolenie na pozbawienie oskarżonego wolności osobistej na czas trwania obserwacji również wówczas, gdy nie jest to konieczne w demokratycznym państwie prawnym dla ochrony takich wartości jak bezpieczeństwo, porządek publiczny

²⁶⁴ Wyrok TK z 10.07.2007 r., SK 50/06.

²⁶⁵ Wyrok TK z 10.07.2007 r., SK 50/06.

²⁶⁶ Wyrok TK z 10.07.2007 r., SK 50/06.

czy wolności i praw innych osób. Skoro bowiem nie zachodzi wysokie prawdopodobieństwo, że oskarżony popełnił zarzucany mu czyn zabroniony, bądź skoro prawdopodobieństwo takie zachodzi, lecz dotyczy ono czynu, którego popełnienie nie rodzi konieczności izolowania sprawcy od społeczeństwa, to pozbawianie go wolności dla celów obserwacji psychiatrycznej staje się dla niego dodatkową dolegliwością, która nie jest konieczna dla ochrony wartości konstytucyjnych wskazanych w art. 31 ust. 3 Konstytucji RP i stanowi naruszenie zarówno zasady konieczności ingerencji, jak i zasady jej proporcjonalności w ścisłym tego słowa znaczeniu;

- 6) godność człowieka może zostać uznana za naruszoną dopiero przez taką formę pozbawienia go wolności, która nie będzie konieczna w demokratycznym państwie dla ochrony jednej z wartości wskazanych w art. 31 ust. 3 Konstytucji RP, a zatem która będzie stanowiła przejaw uprzedmiotowienia jednostki poprzez bezzasadne pozbawienie jej możliwości swobodnego określania swego zachowania i postępowania. Zaskarżona regulacja, umożliwiającą przetrzymywanie osoby oskarżonej na obserwacji w zakładzie leczniczym wbrew jej woli i bez uprzedniego stwierdzenia wysokiego prawdopodobieństwa popełnienia przez nią czynu zabronionego zagrożonego karą izolacyjną, stanowi formę pozbawienia wolności naruszającą godność człowieka. Jest to jednocześnie regulacja nieprecyzyjna, umożliwiającą sądom nadmierną (nieproporcjonalną) ingerencję w sferę konstytucyjnie gwarantowanej wolności osobistej²⁶⁷;
- 7) w szczególności w nowej regulacji prawnej konieczne będzie zawężenie stosowania obserwacji psychiatrycznej do osób, co do których istnieje wysokie prawdopodobieństwo, że popełniły czyn zabroniony zagrożony karą izolacyjną i takiej też kary w ramach prowadzonego procesu karnego mogą się spodziewać. Ponadto trzeba doprecyzować w ustawie maksymalny czas stosowania tej metody. Należy jednak podkreślić, że Trybunał, związany granicami skargi konstytucyjnej, skonfrontował ze standardami konstytucyjnymi tylko niektóre rozwiązania regulacji karnoprosocowej dotyczącej kierowania oskarżonego na obserwację psychiatryczną. To nie znaczy, że podnoszone przez uczestników niniejszego postępowania zarzuty odnoszące się do innych rozwiązań tej regulacji, które z uwagi na zakres kognicji TK nie mogły zostać rozpoznane merytorycznie, są bezzasadne. Konstruuując nową regulację prawną, ustawodawca powinien zatem rozważyć również te inne zarzuty podnoszone przez skarżących i Rzecznika Praw Obywatelskich, po to, by nowa regulacja miała charakter spójny i w pełni odpowiadała standardom konstytucyjnym. Warto również zauważyć, że dobrym wzorem dla nowych rozwiązań normatywnych mogłaby być wskazana wcześniej regulacja niemiecka, stosowana z powodzeniem od ponad pół wieku²⁶⁸.

²⁶⁷ Wyrok TK z 10.07.2007 r., SK 50/06.

²⁶⁸ Wyrok TK z 10.07.2007 r., SK 50/06.

Należy także zauważyć, że w wyroku z 22.03.2017 r., SK 13/14²⁶⁹, Trybunał orzekł, że art. 204 § 1 i 2 w zw. z art. 22 § 1 k.k.w. w zakresie, w jakim nie przewiduje prawa do osobistego udziału sprawcy, wobec którego stosowany jest środek zabezpieczający polegający na umieszczeniu w zamkniętym zakładzie psychiatrycznym, w posiedzeniu sądu w sprawie dalszego stosowania tego środka zabezpieczającego, jest niezgodny z art. 45 ust. 1 w zw. z art. 41 ust. 1 i art. 31 ust. 3 Konstytucji RP. Trybunał orzekł zatem w zgodzie z wcześniej ustalonym standardem prawa do udziału zatrzymanego i tymczasowo aresztowanego – a więc jednostki pozbawianej wolności – w posiedzeniu sądu w przedmiocie stosowania tego środka.

14. ZATRZYMANIE

Stosowanie **zatrzymania i przymusowego doprowadzenia** osoby podejrzanej niewątpliwie powinno służyć realizacji podstawowych celów procesu karnego, tj. zapewnieniu tego, aby sprawca przestępstwa został wykryty i pociągnięty do odpowiedzialności karnej, a osoba niewinna nie poniosła tej odpowiedzialności (art. 2 § 1 pkt 1 k.p.k.), oraz zapewnieniu, aby rozstrzygnięcie sprawy nastąpiło w rozsądnym terminie (art. 2 § 1 pkt 4 k.p.k.)²⁷⁰. Niezbędność w znaczeniu, jakie nadaje jej zasada proporcjonalności, wymaga jednak wykazania, iż osiągnięcie tych celów nie byłoby możliwe przy zastosowaniu innych, mniej uciążliwych dla jednostki środków²⁷¹. W przeciwnym wypadku zatrzymanie jako drastyczna forma ingerencji w konstytucyjną wolność osobistą (art. 41 ust. 1 Konstytucji RP) staje się nieuzasadnionym i niedopuszczalnym środkiem represjonowania osoby²⁷².

Instytucja procesowego zatrzymania była przedmiotem ocen Trybunału Konstytucyjnego, weryfikującego samą istotę środka, jego dopuszczalność, przesłanki zastosowania, a nade wszystko system kontroli oraz realizację prawa do kontaktu z obrońcą.

14.1. ISTOTA ZATRZYMANIA

Oceniając zatrzymanie jako formę pozbawienia wolności, trzeba zwrócić uwagę na jego istotę. Jest nią krótkotrwale pozbawienie człowieka wolności przez organy państwowe, nie zawsze wymagające uprzedniej decyzji procesowej, lecz wykonywane niekiedy jako czynność realna²⁷³. Dla jej zrozumienia istotne jest dostrzeżenie różnorodności istniejących form zatrzymania procesowego dokonywanego na podstawie art. 243–248 k.p.k., w celu zastosowania środka zapobiegawczego *sensu stricto* (w szczególności

²⁶⁹ OTK-A 2017, poz. 19.

²⁷⁰ Zob. Waltoś, Hofmański, *Proces*, 2020, s. 441–446; Ł. Cora, *Zatrzymanie osoby...*, s. 250–261.

²⁷¹ Wyrok TK z 5.02.2008 r., K 34/06; zob. P. Karlik [w:] *Polski proces...*, red. P. Wiliński, s. 363–365.

²⁷² Por. A. Sobecka, *Kilka uwag...*, s. 199–209.

²⁷³ Wyrok TK z 6.12.2004 r., SK 29/04.

tymczasowego aresztowania) albo przymusowego doprowadzenia osoby podejrzanej czy oskarżonego do organu procesowego, oraz zatrzymania pozaprocesowego, w tym porządkowego, penitencjarnego i administracyjnego²⁷⁴.

W ocenie Trybunału utrzymaniu instytucji zatrzymania osoby podejrzanej lub innych osób w celu ich przymusowego doprowadzenia musi towarzyszyć określenie przesłanek i okoliczności stosowania tego środka przymusu (i ograniczenia wolności osobistej zatrzymanych) zgodnie z warunkami określonymi w art. 31 ust. 3 Konstytucji RP. Trybunał uznał, że art. 247 § 1 k.p.k. w zakresie, w jakim nie regulował w sposób kompletny istotnych elementów ograniczenia wolności osobistej, pozostawiając organowi zarządzającemu zatrzymanie (prokuratorowi) arbitralną władzę, jest niezgodny z art. 41 ust. 1 w zw. z art. 31 ust. 3 Konstytucji RP²⁷⁵.

W tym kontekście wyrażane były wątpliwości związane z brakiem określenia przez ustawodawcę w treści art. 247 § 1 k.p.k. funkcji zatrzymania procesowego przede wszystkim poprzez odwołanie do zapewnienia prawidłowego toku procesu karnego lub wymuszenia spełnienia obowiązków procesowych²⁷⁶. Wynika to z uznania, że brak określenia funkcji zatrzymania może rodzić wątpliwości co do celu stosowania instytucji. Wskazanie funkcji omawianej instytucji ma także znaczenie gwarancyjne, albowiem uniemożliwia jej zastosowanie dla osiągnięcia innego niż pożądanego celu procesowego lub pozaprocesowego²⁷⁷.

14.2. KONTROLA ZATRZYMANIA

Szczegółne znaczenie w analizie przepisów określających przebieg czynności związanych z zatrzymaniem zajmuje system kontroli. Podstawowy cel sądowej kontroli zatrzymania, uzasadniający jednocześnie wymogi niezwłocznego przekazania i rozpatrzenia zażalenia, to realizacja prawa domagania się zbadania zasadności, legalności oraz prawidłowości zatrzymania oraz w razie uznania bezzasadności lub nielegalności zatrzymania – natychmiastowego zwolnienia²⁷⁸. Kontrola ta służy też weryfikacji czasu jego trwania²⁷⁹. Równie istotnym jej powodem jest konieczność wszechstronnej oceny prawidłowości dokonania zatrzymania, a w wypadku stwierdzenia uchybień prawnych – wytknięcia ich oraz wyciągnięcia odpowiednich konsekwencji służbowych²⁸⁰. W wyroku w sprawie SK 29/04 Trybunał uznał, że art. 246 k.p.k. jest zgodny z Konstytucją RP²⁸¹.

²⁷⁴ Zob. też J. Skorupka, *W kwestii...*, s. 445–459; E. Skrętowicz, D. Gil, *Zatrzymanie podejrzanego...*, s. 1757–1766.

²⁷⁵ Wyrok TK z 5.02.2008 r., K 34/06.

²⁷⁶ Zob. Ł. Cora, *Zatrzymanie i przymusowe doprowadzenie...*, s. 93–102.

²⁷⁷ Wyrok TK z 5.02.2008 r., K 34/06.

²⁷⁸ Wyrok TK z 5.02.2008 r., K 34/06.

²⁷⁹ Por. S. Majcher, D. Stachurski, *Sądowa kontrola...*, s. 47–61.

²⁸⁰ Wyrok TK z 6.12.2004 r., SK 29/04. Zob. J. Skorupka [w:] Skorupka, *Kodeks*, 2015, art. 246 k.p.k., s. 575–576.

²⁸¹ Wyrok TK z 6.12.2004 r., SK 29/04.

Efektywność kontroli legalności pozbawienia wolności w przypadku zatrzymania ma szczególne znaczenie. Musi obejmować nie tylko legalność samej decyzji o pozbawieniu wolności, jej przesłanek i trybu podjęcia, ale również sposób jej realizacji, a w szczególności czas trwania pozbawienia wolności²⁸². Prawo do odwołania implikuje przyznanie sądowi odpowiednich uprawnień w zakresie prowadzenia postępowania dowodowego w celu wszechstronnego zbadania okoliczności pozbawienia wolności. Ustrojodawca wyznacza – co czyni wyjątkowo – termin rozstrzygnięcia sprawy przez sąd. „Orzeczenie sądu musi zostać wydane niezwłocznie. Konstytucja nakłada tym samym na ustawodawcę obowiązek wprowadzenia rozwiązań, które zagwarantują wydanie orzeczenia w tak określonym terminie. Podstawowym celem analizowanego przepisu jest doprowadzenie do jak najszybszego uwolnienia osoby bezprawnie pozbawionej wolności. Gwarancje takie mają zastosowanie również w odniesieniu do osób, które były pozbawione wolności, lecz zostały uwolnione przed wniesieniem odwołania do sądu. W takim przypadku uruchomienie postępowania sądowego ma przede wszystkim umożliwić osobie pokrzywdzonej dochodzenie prawa do odszkodowania z tytułu bezprawnego pozbawienia wolności, zagwarantowanego w art. 41 ust. 5 Konstytucji. Stwierdzenie naruszeń prawa przez sąd może mieć znaczenie dla zainicjowania działań mających na celu zapobieganie podobnym naruszeniom prawa w przyszłości”²⁸³.

14.3. KONTAKT Z ADWOKATEM ALBO RADCĄ PRAWNYM

Skoro warunkiem zatrzymania procesowego jest istnienie każdorazowo uzasadnionego przypuszczenia popełnienia przestępstwa, to niewątpliwie jest, że osoba, której zatrzymanie takie dotyczy, powinna móc uzyskać poradę prawną adwokata albo radcy prawnego. Uzyskaniu porady prawnej niewątpliwie służy bowiem kontakt i rozmowa zatrzymanego z adwokatem²⁸⁴.

Trybunał przyjmuje w swoim orzecznictwie, że uprawnienia obrońcy to nie tylko możliwość przeglądania akt postępowania karnego – zapoznawania się z materiałem dowodowym, ale przede wszystkim kontakt z jego mocodawcą²⁸⁵. Trybunał podkreślał, badając zgodność z Konstytucją art. 73 § 2 k.p.k., że to na podstawie osobistego kontaktu obrońca pozyskuje faktyczną wiedzę o czynie domniemanego sprawcy oraz okolicznościach zdarzenia będącego przedmiotem postępowania, buduje strategię obrony, zgłasza wnioski dowodowe i współdziała z innymi obrońcami występującymi w sprawie²⁸⁶. Podobnie rozumieć należy cel kontaktu i bezpośredniej rozmowy, o których mowa w art. 245 § 1 k.p.k. Bezpośrednia rozmowa służy uzyskaniu przez zatrzymanego porady prawnej. Chodzi przy tym nie tylko o wyjaśnienie zatrzymanemu przysługujących mu

²⁸² Wyrok TK z 11.06.2002 r., SK 5/02.

²⁸³ Wyrok TK z 6.12.2004 r., SK 29/04.

²⁸⁴ Wyrok TK z 11.12.2012 r., K 37/11; zob. też P. Nowak, *Zasady...*, s. 211–233.

²⁸⁵ Por. J. Grygiel, *Skuteczne prawo...*, s. 28–35.

²⁸⁶ Wyrok TK z 17.02.2004 r., SK 39/02.

praw, ale także wskazanie na konsekwencje nieskorzystania z nich. Rozmowa adwokata z zatrzymanym służyć ma także przygotowaniu wstępnej linii obrony, jeżeli z informacji przekazanych adwokatowi przez zatrzymującego wynika, że prawdopodobne jest postawienie mu zarzutów. Na marginesie należy zauważyć, że bezpośrednia rozmowa, o której mowa w art. 245 § 1 k.p.k., może polegać również na rozmowie przy użyciu nowoczesnych technologii. Rozmowę również w takiej formie powinien umożliwić zatrzymujący²⁸⁷. W wyroku w sprawie K 37/11 Trybunał Konstytucyjny uznał za niezgodny z art. 42 ust. 2 w zw. z art. 31 ust. 3 Konstytucji RP przepis art. 245 § 1 k.p.k. przez to, że nie wskazuje przesłanki, której zaistnienie uprawnia zatrzymującego do obecności przy rozmowie zatrzymanego z adwokatem²⁸⁸. Trafnie krytykuje się obowiązujące w tym zakresie przepisy, choć bowiem prawo zatrzymanego do kontaktu z adwokatem czy radcą prawnym jest gwarancją konstytucyjną, to na organach procesowych nie spoczywa w istocie żaden prawny obowiązek zapewnienia pomocy w tym zakresie²⁸⁹.

Trybunał przyjmuje, że kontakt zatrzymanego (osoby podejrzanej, w wypadku której zachodzi uzasadnione przypuszczenie popełnienia przestępstwa) z adwokatem jest kluczowy dla zapewnienia prawa do skutecznej obrony w trakcie całego postępowania karnego. Informacje uzyskane we wstępnym stadium postępowania karnego (przed postawieniem zarzutów) mogą mieć podstawowe znaczenie dla ostatecznego rozstrzygnięcia w sprawie zatrzymanego. Równocześnie moment zatrzymania i pierwszych czynności procesowych jest związany ze stresem i zaskoczeniem zatrzymanego, co może prowadzić, zwłaszcza osobę niewinną, pierwszy raz w życiu znajdującą się w tak dolegliwym położeniu, do podejmowania pochopnych decyzji, których skutki mogą zaważyć negatywnie na jej dalszych losach. Ze względu na te okoliczności konieczne jest umożliwienie zatrzymanemu efektywnej i profesjonalnej pomocy prawnej na kontrolowanym w tej sprawie wstępnym etapie postępowania karnego. Brak dostępu do takiej pomocy w takim momencie może być przyczyną niesłusznego skazania. Równocześnie – w świetle dyskutowanych propozycji zmiany modelu polskiego postępowania karnego na w większym stopniu kontradyktoryjny (na etapie sądowym) – jeszcze większego znaczenia nabiera dostęp do profesjonalnej pomocy prawnej od najwcześniejszego stadium postępowania²⁹⁰.

Zatem za niedopuszczalne należy uznać prowadzenie przez zatrzymującego czynności procesowych polegających na nieformalnym przesłuchaniu (tzw. rozpytaniu) zatrzymanego bez obecności adwokata w ramach wysłuchania, o którym mowa w art. 244 § 2 *in fine* k.p.k.²⁹¹ Może to stwarzać pokusę wymuszenia na zatrzymanym zeznań go obciążających, które następnie są wykorzystywane jako dowód w sprawie.

²⁸⁷ Wyrok TK z 11.12.2012 r., K 37/11.

²⁸⁸ K.T. Boratyńska [w:] Sakowicz i inni, *Kodeks*, 2018, art. 245, s. 659; wyrok TK z 11.12.2012 r., K 37/11.

²⁸⁹ K. Gajowniczek-Pruszyńska, M. Zwierz, *Gwarancje...*, s. 35 i n.

²⁹⁰ Wyrok TK z 11.12.2012 r., K 37/11.

²⁹¹ Zob. J. Skorupka, *W kwestii...*, s. 455–456.

Prawo do uzyskania nieskrępowanej porady prawnej przez zatrzymanego – we wstępnym stadium postępowania karnego – ma kluczowe znaczenie dla zagwarantowania skutecznej możliwości bronięcia się na późniejszym etapie postępowania²⁹².

15. ŚRODKI NIEIZOLACYJNE

Nieizolacyjne środki przymusu to środki, których stosowanie nie jest związane z pozbawieniem wolności. Mają więc one charakter mniej radykalnej ingerencji w wolność osobistą. Łączą się jednak nadal z bezpośrednią ingerencją w konstytucyjne wolności i prawa jednostki²⁹³. Mogą się wiązać z czasowym pozbawieniem albo ograniczeniem swobody poruszania się, wyboru i wykonywania zawodu, przebywania w określonych miejscach czy kontaktowania się z określonymi osobami, ograniczeniem czy wyłączeniem możliwości korzystania z praw majątkowych²⁹⁴. Oznaczają zatem w istocie zawsze ograniczenie możliwości dokonywania swobodnego wyboru sposobu korzystania z praw i wolności oraz decydowania o swoim zachowaniu. Dolegliwość stosowania tych środków choć jest uznawana za mniejszą niż tymczasowego aresztowania czy obserwacji psychiatrycznej w zamkniętej placówce, to jednak nadal pozostaje niewątpliwa i dolegliwa. Nie da się więc zaprzeczyć adekwatności zastosowania większości gwarancji wolności i praw jednostki zapisanych w Konstytucji RP.

Do nieizolacyjnych środków przymusu znajdują zatem zastosowanie ogólne wymogi wynikające z art. 31 ust. 3, a ponadto art. 7 Konstytucji RP oraz pozostałych gwarancji w zależności od charakteru nakładanego na jednostkę obowiązku poddania się dolegliwościom tych środków. Będą one dotyczyć w szczególności wymogów odpowiedniej regulacji ustawowej, jednoznaczności i wyczerpującego jej charakteru. Zastosowanie znajdują jednak, co oczywiste, regulacje dotyczące gwarancji sądowej kontroli stosowania tych środków, przekazujące kompetencje kontrole w ręce niezawisłego sądu. To właśnie z mocy Konstytucji RP i zawartych w niej gwarancji organem nadzoru nad prawidłowością stosowania środków zapobiegawczych jest, co do zasady, sąd (art. 256 k.p.k.), który rozpoznaje zażalenia na postanowienia w przedmiocie środka zapobiegawczego niezależnie od tego, czy takie postanowienie wydał prokurator, czy sąd (zob. art. 252 i 254 § 3 k.p.k.), a także zażalenia na postanowienia w przedmiocie zabezpieczenia majątkowego (art. 293 § 3 k.p.k.). Z tej perspektywy oczywiste jest, że umożliwienie podejrzanemu (oskarżonemu) lub jego obrońcy uczestnictwa w posiedzeniu sądu odwoławczego oraz przedstawienia swoich dowodów i racji co do bezzasadności stosowania środka przymusu albo zasadności jego uchylenia lub zmiany kształtuje sytuację, w której realna staje się możliwość dokonania przez sąd prawdziwych

²⁹² Wyrok TK z 11.12.2012 r., K 37/11.

²⁹³ Por. K. Dudka, *Praktyka stosowania...*, s. 41–43.

²⁹⁴ Por. wyrok TK z 27.10.2015 r., K 5/14.

ustaleń faktycznych. W ten sposób zostaje zmniejszone ryzyko zniekształcenia i zubożenia materiału faktycznego, co jest pożądane z punktu widzenia konstytucyjnego wymagania sprawiedliwego rozpatrzenia sprawy przez sąd²⁹⁵. „W toku postępowania zażaleniowego (kontrolnego) sąd odwoławczy dokonuje weryfikacji decyzji organów procesowych, które wyznaczają zakres ograniczeń w korzystaniu z praw i wolności albo zakres obowiązków podejrzanego (oskarżonego) lub innej osoby, której dotyczy środek przymusu. Rozstrzyga on tym samym spór – zapoczątkowany wniesieniem zażalenia – co do dopuszczalności stosowania (w szerokim znaczeniu, a zatem dotyczącym zarówno zastosowania po raz pierwszy, jak i późniejszej zmiany lub uchylecia) środka w świetle przesłanek określonych w poszczególnych przepisach kodeksu postępowania karnego. Rozstrzygnięcie sądu odwoławczego jest więc rozstrzygnięciem sporu o zakres praw lub obowiązków kształtujących sytuację prawną jednostki w związku z danym postępowaniem karnym, a zatem rozstrzygnięciem o «sprawie» w rozumieniu art. 45 ust. 1 Konstytucji. Konstytucyjne pojęcie «sprawy» należy odnosić bowiem nie tylko do wąsko rozumianego postępowania głównego, lecz także do innych postępowań, w których sąd rozstrzyga o prawach bądź obowiązkach danego podmiotu»²⁹⁶.

W dotychczasowym orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego dokonano oceny charakteru niektórych środków nieizolacyjnych, tj. poręczenia majątkowego, dozoru Policji, zawieszenia w wykonywaniu zawodu i nakazów oraz poręczenia majątkowego. Trybunał podchodzi z większym zaufaniem zarówno co do potrzeby, jak i adekwatności stosowania tych środków wobec podejrzanego niż tymczasowego aresztowania. Widoczne jest to w sposobie oceny oraz ważenia wartości konstytucyjnych. Z pewnością nie oznacza to również, że regulacje te pozbawione są wad. Z pewnością też nie przesądza o pozytywnej ocenie sposobu postępowania organów procesowych, w zakresie którego może kryć się istotne zagrożenie dla realizacji wolności i praw konstytucyjnych.

Istota **poręczenia majątkowego** z perspektywy konstytucyjnej sprowadza się do ograniczenia władztwa nad majątkiem poprzez złożenie do depozytu określonej kwoty pieniędzy albo papierów wartościowych czy też ustanowienia zastawu albo hipoteki, ewentualnie ustanowienia przedmiotem poręczenia innej wartościowej rzeczy (np. maszyny rolniczej)²⁹⁷. Omawiany środek nieizolacyjny ma zatem charakter ingerencji w sferę praw majątkowych, i to niezależnie od tego, czy z propozycją jego ustanowienia wystąpił oskarżony. Może ona doprowadzić w razie przepadku poręczenia do utraty własności²⁹⁸, a zatem regulacja dotycząca poręczenia majątkowego musi się znajdować pod ochroną gwarancji wynikających z art. 64 ust. 3 Konstytucji RP, a także, co oczywiste, zasady proporcjonalności z art. 31 ust. 3 Konstytucji RP.

²⁹⁵ Wyrok z 24.02.2015 r., K 34/12, OTK-A 2015/2, poz. 17.

²⁹⁶ Wyrok TK z 24.02.2015 r., K 34/12; wyrok TK z 27.10.2015 r., K 5/14.

²⁹⁷ Zob. P. Karlik, *Poręczenie majątkowe...*, s. 28–33.

²⁹⁸ Wyrok TK z 27.10.2015 r., K 5/14.

W przypadku **dozoru Policji**, który może być połączony z nałożeniem dodatkowych obowiązków (np. stawiennictwa, zgłaszania zamiaru wyjazdu)²⁹⁹, ograniczenia doznaje w sposób bezpośredni wolność osobista jednostki, o której mowa w art. 31 ust. 1 Konstytucji RP³⁰⁰. Ograniczeń doznaje zatem w istocie zarówno swoboda przemieszczania się i wolność wyboru miejsca pobytu, ale także w konsekwencji swoboda wyboru zachowania oraz życie prywatne, w tym życie rodzinne³⁰¹. Ingerencja w tę swobodę w przypadku środków łączonych z dozorem, takich jak np. zawiadamianie organu dozoru o zamierzonym wyjeździe i terminie powrotu, zakaz kontaktowania się z pokrzywdzonym lub z innymi osobami, zakaz zbliżania się do określonych osób na wskazaną odległość, zakaz przebywania w określonych miejscach, a także inne ograniczenia swobody oskarżonego niezbędne do wykonywania dozoru, określone w postanowieniu sądu lub prokuratora (art. 275 § 2 k.p.k.), może być bardzo dolegliwa. Będzie tak również, gdy jednym z takich środków będzie nakaz opuszczenia i zakaz przebywania w lokalu stanowiącym własność osoby, tym bardziej że obowiązki te mogą być stosowane kumulatywnie³⁰². Oczywiście kolizja wolności osobistej jednostki z innymi chronionymi wartościami konstytucyjnymi, w tym prawami innych jednostek, np. osób najbliższych, wspólnie zamieszkujących czy pozostających na utrzymaniu takiej osoby, albo bezpieczeństwem osobistym innych osób wskazuje na dopuszczalność stosowania tych środków. Nie przesądza jednak o proporcjonalności dokonanego w praktyce wyboru i prawidłowym stosowaniu tych środków, a zatem nie zamyka pola do kontroli sądowej, lecz ją w istocie otwiera.

Z kolei **zawieszenie w czynnościach zawodowych i służbowych**, a także nakaz powstrzymania się od określonej działalności to środek prowadzący do ograniczenia wolności wyboru i wykonywania zawodu (art. 65 Konstytucji RP). Jego szczególnie dolegliwe postaci to pozbawienie możliwości wykonywania zawodu, prowadzenia określonych pojazdów czy prowadzenia działalności gospodarczej. Choć nie jest środkiem izolacyjnym, to jednak pozbawiając albo ograniczając możliwości osiągania dochodów, wpływa na całe życie, także prywatne i rodzinne jednostki, dotyka sfery konstytucyjnej ochrony prawa własności, zabezpieczania podstawowych potrzeb rodziny, życia rodzinnego. W przypadku zakazu prowadzenia pojazdów jest też bezpośrednią ingerencją w konstytucyjną wolność przemieszczania się. Taka ingerencja nie jest więc dla jednostki neutralna, a stopień jej intensywności i prawidłowość stosowania pozostają pod ochroną zawartych w Konstytucji RP gwarancji³⁰³.

Do środków przymusu zalicza się też **zabezpieczenie majątkowe**, którego istota wiąże się z ograniczeniem szeregu gwarancji i praw jednostki zapisanych w ustawie zasadniczej, a przede wszystkim prawa własności (art. 64 ust. 3 Konstytucji RP),

²⁹⁹ Por. wyrok TK z 3.06.2008 r., K 42/07.

³⁰⁰ Wyrok TK z 20.05.2014 r., SK 13/13, OTK-A 2014/5, poz. 54.

³⁰¹ Zob. analiza konstytucyjna dozoru policyjnego – J. Kosonoga, *Dozór Policji jako środek...*, s. 75–84.

³⁰² Wskazywał na to TK w wyroku z 27.10.2015 r., K 5/14.

³⁰³ Por. wyrok TK z 27.10.2015 r., K 5/14.

wpływa na korzystanie z wolności osobistej, może łączyć się z ograniczeniem swobody wyboru zawodu czy wykonywanej pracy, odebraniem źródeł utrzymania³⁰⁴. W każdej sytuacji wiąże się z limitowaniem albo wyłączeniem możliwości rozporządzania własną rzeczą. Jednak ze względu na swoją zabezpieczającą funkcję służącą zapewnieniu prawidłowej egzekucji wyroków sądowych nie może być uznane za niedopuszczalne. Związane z tą instytucją limitowanie własności i innych praw majątkowych, wynikające z ustanowienia na nich zabezpieczenia, zostało uznane przez Trybunał za zgodne ze standardami wskazanymi w art. 64 ust. 3 Konstytucji RP. Zabezpieczenie jest bowiem przewidziane w ustawie i z całą pewnością nie narusza istoty praw, których dotyczy, oznacza zaledwie czasowe ograniczenie dysponowania własnością czy innym prawem majątkowym³⁰⁵. Tymczasowa uciążliwość, która spotyka potencjalnego dłużnika (oskarżonego), ma na celu realizację jednego z podstawowych założeń demokratycznego państwa prawnego, a mianowicie – wykonalności wyroków sądowych. Zagwarantowanie egzekucji wyroków wydanych przez niezależne sądy jest elementarnym warunkiem porządku publicznego w państwie. Ponadto z istoty zabezpieczenia oraz jego tymczasowości wynika, że jego zastosowanie w toku postępowania przygotowawczego nie może być traktowane jako naruszenie zasady domniemania niewinności wyrażonej w art. 42 ust. 3 Konstytucji RP. Zabezpieczenie nie jest bowiem sankcją orzekaną wobec oskarżonego, lecz jedynie sposobem zagwarantowania realności ewentualnej przyszłej sankcji orzeczonej prawomocnie przez sąd, znanym także w prawie cywilnym³⁰⁶. W ocenie Trybunału zgodny ze standardem konstytucyjnym jest także system stosowania zabezpieczenia, gdzie w postępowaniu przygotowawczym postanowienie o zabezpieczeniu zgodnie ze swoją kompetencją wydaje prokurator, a kontroli dokonuje sąd³⁰⁷.

³⁰⁴ Por. P. Starzyński, *Postępowanie zabezpieczające...*

³⁰⁵ Wyrok TK z 6.09.2004 r., SK 10/04.

³⁰⁶ Wyrok TK z 27.10.2015 r., K 5/14.

³⁰⁷ Wyrok TK z 6.09.2004 r., SK 10/04.

ROZDZIAŁ 3

PROCESOWE ŚRODKI PRZYMUSU A KONWENCJA O OCHRONIE PRAW CZŁOWIEKA I PODSTAWOWYCH WOLNOŚCI ORAZ PRAWO UNII EUROPEJSKIEJ

1. Procesowe środki przymusu w Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności	161
1.1. Pozbawienie wolności	161
1.1.1. Uwagi wprowadzające	161
1.1.1.1. Pojęcie arbitralności pozbawienia wolności	162
1.1.1.2. Organy sądowe	163
1.1.1.3. Ocena, czy doszło do pozbawienia wolności	165
1.1.1.4. Warunek określenia w prawie trybu pozbawienia wolności	166
1.1.2. Tymczasowe aresztowanie i zatrzymanie	167
1.1.2.1. Cel i przesłanki tymczasowego zatrzymania lub aresztowania	168
1.1.2.1.1. Przesłanka uzasadnionego podejrzenia popełnienia czynu	168
1.1.2.1.2. Przesłanka przewencyjna	170
1.1.2.1.3. Obawa ucieczki	172
1.1.2.2. Proporcjonalność i subsydiarność	173
1.1.2.3. Czas trwania i przedłużanie pozbawienia wolności	174
1.1.2.4. Zwolnienie uzależnione od zastosowania środków alternatywnych	180
1.1.2.5. Sądowa kontrola pozbawienia wolności	181
1.1.2.5.1. Niezwłoczne postawienie przed sędzią	181
1.1.2.5.2. Sądowa kontrola odwoławcza	184
1.1.2.6. Prawo do odszkodowania	187
1.1.2.7. Prawo do informacji	188
1.1.2.8. Detencja nieletnich	190
1.1.3. Pozbawienie wolności o charakterze wymuszającym	190
1.2. Nieizolacyjne środki przymusu	191
1.2.1. Ograniczenie swobodnego poruszania się	191
1.2.2. Prawo do prywatności	193
1.2.3. Prawo do własności	194
2. Procesowe środki przymusu w prawie Unii Europejskiej	198
2.1. Pozbawienie wolności	198
2.1.1. Karta praw podstawowych Unii Europejskiej	199
2.1.2. Minimalne standardy	199
2.1.3. Instrumenty współpracy	206
2.1.4. Orzecznictwo Trybunału Sprawiedliwości	207
2.2. Środki nieizolacyjne	210
2.2.1. Prawo do własności	210
2.2.1.1. Karta praw podstawowych Unii Europejskiej	210
2.2.1.2. Zabezpieczenie i konfiskata mienia – instrumenty współpracy i minimalne standardy	210
2.2.2. Nieizolacyjne przedprocesowe środki nadzoru	214